

ISSN: 2147-6071

EISSN: 2147-7035

SEYYAD

**Siyaset,
Ekonomi ve
Yönetim
Araştırmaları
Dergisi**

CENTER FOR POLITICAL,
ECONOMIC AND SOCIAL RESEARCH

**Siyaset, Ekonomi ve Yönetim
Araştırmaları Dergisi**

SEYAD

**ISSN: 2147-6071
E-ISSN: 2147-7035**

**Cilt/Volume: 8 | Sayı/Issue: 2 |
Yıl/Year: 2020 (Aralık/December)**

Permission to make digital or hard copies of part or all of the Research Journal of Politics, Economics and Management (SEYAD) for personal or classroom use is granted without fee provided that copies are not distributed for profit or directional commercial advantage. No part of this publication may be reproduced or distributed in any form or by any means, or stored in data base or retrieval system, without the prior written permission of the publisher. Permission may be requested from the SEYAD. No responsibility for the views expressed by authors and reviews in the Research Journal of Politics, Economics and Management (SEYAD) is assumed by the editors or by the Publisher.

ASOS
indeks

ICJ JOURNALS
MASTER LIST

ACARINDEX

MIAR

DRJI

Editör/Editor in Chief
Dr. Öğr. Üyesi Mücahit AYDIN

Editör Yardımcıları/Editorial Assistants

Dr. Öğr. Üyesi Veysel İNAL
Arş. Gör. Abdullah ÖZÇELİK

Sayı Editörü/Issue Editor
Arş. Gör. Enes TEKŞAN

Yayın Kurulu/Editorial Board

Prof. Dr. Temel GÜRDAL (Sakarya Üniversitesi)
Prof. Dr. Engin ÖNER (Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi)
Prof. Dr. Mehmet ASUTAY (Durham University)
Prof. Dr. Tarık VURAL (Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi)

Web Sayfası Sorumlusu
Arş. Gör. Enes TEKŞAN

Tasarım/Design
Arş. Gör. Abdullah ÖZÇELİK

Yazışma Adresi/Corresponding Adress

Arabacı Alanı Mahallesi Mustafa Ocak Sokak No:9 D:2 Serdivan/Sakarya
+90 (532)769 5899
<https://dergipark.org.tr/tr/pub/seyad>
e-posta: seyad@sakarya.edu.tr

Danışma Kurulu/Advisory Board

Prof. Dr. Abdulmenaf Turan (Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi)

Prof. Dr. Adem Çaylak (Kocaeli Üniversitesi)

Prof. Dr. Ahmet Uysal (İstanbul Üniversitesi)

Prof. Dr. Birol Akgün (Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi)

Prof. Dr. Fatih Savaşan (Sakarya Üniversitesi)

Prof. Dr. Ferit İzci (Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi)

Prof. Dr. Halis Çetin (Sivas Cumhuriyet Üniversitesi)

Prof. Dr. Haluk Alkan (İstanbul Üniversitesi)

Prof. Dr. Muhittin Ataman (Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi)

Prof. Dr. Osman Pehlivan (Karadeniz Teknik Üniversitesi)

Prof. Dr. Önder Kutlu (Necmettin Erbakan Üniversitesi)

Prof. Dr. Şakir Görmüş (Sakarya Üniversitesi)

Doç. Dr. Dinara Zubaidullina (Başkurd Devlet Üniversitesi)

Doç. Dr. Faruk Taşçı (İstanbul Üniversitesi)

Doç. Dr. Furkan Beşel (Sakarya Üniversitesi)

Dr. Öğr. Üyesi Aysun Yaralı Akkaya (Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi)

Dr. Öğr. Üyesi Barış Kandeğer (Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi)

Dr. Öğr. Üyesi Feyzullah Yılmaz (İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi)

Dr. Öğr. Üyesi Harun Yılmaz (Sakarya Üniversitesi)

Dr. Öğr. Üyesi Sait Ebinç (Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi)

IV	Editörden
79	Türkiye’de Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlarının Gelir Eşitsizliği Perspektifinden Analizi
98	Dönüşümcü Liderlik Stilinin Örgüt Kültürü ve İşletmenin Yenilikçiliğine Etkisi
123	Covid-19 Pandemi Sürecinde Uygulamaya Konulan Mali Tedbir ve Teşviklerin Karşılaştırmalı Analizi: Türkiye ve Seçilmiş AB Ülkeleri Karşılaştırması
153	Savunma Harcamaları ve İstihdam İlişkisi: Panel Veri Analizi
169	Türkiye’de İslamcı Düşüncenin İslam-Sol İlişkisine Yaklaşımı: Umran Dergisi Örneği

EDİTÖRDEN

SEYAD, Politik, Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Merkezi tarafından 2014 yılından beri tarafsız ve ilkeli yayın anlayışı ile Haziran ve Aralık ayları olmak üzere yılda iki kez yayınlanan hakemli uluslararası bir dergidir.

SEYAD yapılacak araştırma ve bilimsel çalışmaların bilim çevreleri, piyasa ve ilgilenenlerce paylaşılmasını, müzakere edilmesini ve değerlendirilmesini sağlamaya yardımcı olmayı amaçlamaktadır. SEYAD ekibi olarak amacımız ulusal ve uluslararası düzeyde bilimsel makaleler yayınlanmasını sağlamaktır.

SEYAD olarak kurumsallaşmanın sağlanması amacıyla bu yıl dergimizi Open Journal System platformundan Dergipark platformuna taşıdık ve bu platformdaki ikinci sayımızı çıkarmanın haklı gurunu yaşamaktayız.

Dergimizin bu sayısına 10'nun üzerinde akademik çalışma gelmiş, titiz bir hakemlik süreci sonucunda bu çalışmalardan yalnızca 5 tanesi akademik olarak yayına yeterli bulunmuştur.

Tüm dünyayı kısa sürede etkisi altına alan Covid-19 salgınının neden olduğu kısıtlı imkânlarla rağmen bu süreçte özveriyle gayret eden dergi ekibimize, ön inceleme aşamasında desteğini esirgemeyen hocalarımıza ve kendilerine gönderilen makaleleri hiçbir karşılık beklemeden en ince ayrıntısına kadar okuyup değerlendirmek suretiyle dergimize destek olan hakemlerimize çok teşekkür ederiz.

Dr. Öğr. Üyesi Mücahit AYDIN

Türkiye’de Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlarının Gelir Eşitsizliği Perspektifinden Analizi

*Income Distribution Analysis from the Perspective of
Foreign Direct Investment in Turkey*

Eda BOZKURT

Doç. Dr., Atatürk Üniversitesi, Açıköğretim Fakültesi, Dış Ticaret Bölümü
edabozkurt@atauni.edu.tr
<https://orcid.org/0000-0001-7158-8049>

Ali ALTINER

Doç. Dr., Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi,
İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü
alialtiner07@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0001-7362-8198>

Özlem TOPÇUOĞLU

Dr. Öğr. Üyesi, Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler MYO, Dış Ticaret Bölümü
ozlemgunduz@atauni.edu.tr
<https://orcid.org/0000-0002-9821-5856>

Makale Bilgisi

Makale Türü: Araştırma Makalesi

Geliş Tarihi: 10.07.2020

Kabul Tarihi: 10.10.2020

Yayın Tarihi: 16.12.2020

ISSN: 2147-6071 **CİLT:** 8

E-ISSN: 2147-7035 **SAYI:** 2

Cilt/Volume: 8 | Sayı/Issue: 2 |

Yıl/Year: 2020 (Aralık/December)

Türkiye’de Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlarının Gelir Eşitsizliği Perspektifinden Analizi

Öz

Doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının (DYY) üretimi, istihdamı, sermaye ve döviz gelirlerini artırmak gibi birçok kazanç sağladığı bilinmektedir. Bu sebeple doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının iktisadi göstergeler üzerine etkisini araştıran yaygın bir literatür bulunmaktadır. Ülkelere gelen yabancı yatırımların faydalarının adaletli bir iktisadi bölüşüme katkı sağlayıp sağlamadığı ele alınan konulardan biridir. Bu çalışmada Türkiye’de DYY girişlerinin gelir dağılımı eşitsizliği üzerine etkileri incelenmiştir. 1970-2015 periyodu için ARDL metodu ile bağımlı değişken Gini katsayısı, bağımsız değişken DYY ve kontrol değişkenler büyüme, ticaret ve enflasyon olarak ele alınmıştır. Analizlere birim kök testleriyle başlanmıştır. Serilerin aynı derecede durağan olmamaları sebebiyle ARDL Sınır Testi’ne başvurulmuştur. Sınır testi sonuçları seriler arasında eşbütünleşme ilişkisinin olduğunu göstermiştir. Uzun dönem katsayı tahmini DYY girişleri ve enflasyonunun gelir eşitsizliğini artırdığını göstermiştir. Büyüme ve ticaret değişkenlerinin ise istatistiki olarak anlamsız olduğu tespit edilmiştir. Daha sonra hata düzeltme modeli tahmin edilmiştir. Modeldeki hata düzeltme katsayısının negatif ve istatistiki olarak anlamlı olduğu gözlemlenmiştir. Yani kısa dönemde meydana gelen şokların neden olduğu dengeden sapmalar ya da dalgalanmalar yeniden denge düzeyine kavuşmaktadır.

Anahtar Kelimeler: ARDL Sınır Testi, Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları, Gelir Eşitsizliği, Gini Katsayısı

Income Distribution Analysis from the Perspective of Foreign Direct Investment in Turkey

Abstract

It is known that foreign direct investment (FDI) provides many benefits such as production, employment, and increasing capital and foreign exchange revenues. For this reason, there is a large literature investigating the effect of foreign direct investment on economic indicators. Whether the benefits of foreign investment inflows contribute to a fair economic distribution is one of the issues discussed. This study examined the effects on income inequality of FDI inflows in Turkey. For the period 1970-2015, dependent variable Gini coefficient, independent variable FDI and control variables were discussed as growth, trade and inflation with ARDL method. The analysis started with unit root tests. As the series are not equally stable, ARDL Bound Test was applied. Bound test results showed that there is a cointegration relationship between the series. Long-term coefficient estimation showed that FDI inflows and inflation increased income inequality. Growth and trade variables were found to be statistically insignificant. Then the error correction model was estimated. It was observed that the error correction coefficient in the model was negative and statistically significant. In other words, deviations or fluctuations from the equilibrium caused by shocks occurring in the short-term reach the equilibrium level again.

Key Words: ARDL Bound Test, Foreign Direct Investment, Income Distribution, Gini Coefficient

Giriş

Küreselleşme sürecinin önemli aktörlerinden biri olan DYY'ler, bir ülkenin sermaye birikimine, istihdam düzeyine, teknolojik gelişimine, yönetsel becerilerine ve ödemeler dengesine katkıları sağlamaktadır. Ayrıca dış borçlanma ve portföy yatırımları şeklindeki sermaye hareketlerine göre daha düşük maliyetli ve istikrarlı bir yapıya sahip olduğundan her ülke tarafından tercih edilen en önemli yatırım türüdür. Ekonomiler üzerindeki bu önemli etkilerinden dolayı DYY, literatürde yoğun bir şekilde tartışılmış ve hakkında bazı teoriler geliştirilmiştir.

1980'lere kadar herhangi bir mal ya da hizmetin üretimi genellikle tek bir ülke sınırları içinde gerçekleşmekteydi. Ancak 1980'lerden itibaren üretim süreçleri pek çok bölüme ayrılarak küresel bir işbölümü oluşturulmuştur. Ülkeler arasındaki bu işbölümüne küresel üretim ağı ya da şebekesi, küresel değer zinciri ve küresel montaj hattı gibi çeşitli isimler verilmiştir (Chang – Grabel, 2016, 178). Kronik olarak sermaye yetersizliği yaşayan gelişmekte olan ülkeler, çok uluslu şirketler (ÇUŞ) tarafından DYY şeklinde farklı ülkelerde gerçekleştirilen bu üretim süreçlerinden faydalanmak için birbirleriyle yarış içine girmiştir. Dünyada DYY girişleri 1980'lerin ikinci yarısından itibaren artmaya başlamış ve 1990'lardan sonra artış daha belirgin hale gelmiştir. Geline son noktada ise UNCTAD (2020) veri tabanından elde edilen bilgilere göre 2018 yılındaki DYY düzeyi 1970 yılındaki değerden yaklaşık olarak 98 kat daha büyüktür. Bunun yanında 1970 yılında toplam DYY girişleri içinde gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin payı sırasıyla %72 ve %28 iken, 2018 yılında sırasıyla %43 ve %54 olmuştur. Bu bilgiler günümüzde DYY'lerin daha büyük bir kısmının gelişmekte olan ülkelere yapıldığını göstermektedir. Bu noktada gelişmekte olan ülkelerin doğrudan yabancı sermaye yatırımı çekme konusunda gösterdikleri gayretlerin başarılı sonuçlar verdiği görülmektedir.

Ticari ve finansal serbestleşmenin hızlanmasıyla eş zamanlı olarak ortaya çıkan gelir eşitsizliğindeki artışlar, günümüz dünya ekonomik sisteminin en önemli sorunlarından biri olarak görülmektedir. Önceki dönemlerde daha çok ekonomik büyümeye odaklanmaktan dolayı ihmal edilen gelir eşitsizliği konusu, özellikle 2008 küresel krizinin ardından iktisatçılar tarafından tekrar gündeme getirilmeye başlanmıştır. Atkinson (2018), gelir eşitsizliğinin belirleyicilerinin araştırılması için yapılan çalışmalarda genellikle küreselleşme, bilgi ve iletişim teknolojisindeki gelişmeler, finansal hizmetlerdeki artış, değişen ödeme kuralları, işçi sendikalarının azalan rolü ve yeniden dağılımı sağlayan vergi ve transfer politikalarının azalması gibi nedenlerin ön plana çıktığını belirtmiştir. Ancak bu unsurlardan bazılarında doğrudan yabancı yatırımların önemli etkilere sahip olduğu tespit edildiğinden, DYY ile gelir eşitsizliği arasındaki ilişki yoğun bir şekilde araştırılmaya başlanmıştır. Ona göre, ÇUŞ'lar

ticaretin ve sermaye piyasalarının serbestleşmesindeki hızlanmayla birlikte müşteriler, işçiler ve hükümetler karşısında konumunu güçlendirmiştir. Bu minvalde ortaya konulan bazı görüşlere göre doğrudan yabancı yatırım yapan ÇUŞ’ların nitelikli-niteliksiz işgücü talep düzeyi ve hükümetler üzerindeki etkisinin gerek yurtiçinde gerekse ev sahibi ülkede ücretlere bağlı olarak gelir eşitsizliğini artırdığı savunulmaktadır. Ancak liberal görüşe sahip bazı iktisatçılar tarafından ise detayları aşağıda sunulacak çeşitli mekanizmalarla DYY’lerin uzun dönemde gelir eşitsizliğini azalttığı ileri sürülmektedir.

Çalışmada hakkında henüz bir uzlaşma sağlanamamış olan gelir eşitsizliği ve DYY ilişkisi ele alınmıştır. Bu bağlamda, Türkiye’de 1970-2015 döneminde gelir eşitsizliği üzerinde DYY’nin etkisinin ampirik olarak tespit edilmesi amaçlanmıştır. Araştırmada ilk olarak ilgili konudaki teorik temel ortaya konulacak olup, daha sonra ayrıntılı literatür özeti sunulacaktır. Üçüncü bölümde ampirik analizde kullanılan veri seti ve ekonometrik yöntem tanıtıldıktan sonra, dördüncü bölümde analiz sonuçları raporlanacaktır. Son olarak genel bir değerlendirme ve politika önerileriyle çalışma nihayete erdirilecektir.

1. Teorik Çerçeve

DYY ile gelir eşitsizliği arasındaki ilişkiyi doğrudan inceleyen bir teorik yaklaşım yoktur. Ancak sermaye hareketlerinin makroekonomik performansın üzerindeki etkisine bağlı olarak dolaylı inceleyen yaklaşımlar olduğu görülebilmektedir. Teorik çerçeve genel olarak ana akım klasik iktisadi görüş bağlamında uluslararası ticaret teorisi ile 1950 ve 1960’lı yıllarda ortaya çıkan modernizasyon kuramıyla oluşturulurken, bu görüşlere tepki olarak ortaya çıkan bağımlılık kuramı ile de geliştirilmiştir. 1980’lerden sonra küreselleşme sürecinin hız kazanmasıyla birlikte pek çok araştırmacı tarafından önemi gittikçe artan DYY hakkında yeni yaklaşımlar öne sürülerek ilgili teorik literatür zenginleşmiştir. Yine de değerlendirmelerde söz konusu yaklaşımlardan modernizasyon ve bağımlılık kuramlarının öne çıktığı ifade edilebilir. Klasik iktisadi görüş, DYY girişlerinin ev sahibi ülkenin gelir dağılımını iyileştireceğini öne sürmektedir. Ev sahibi ülkeye gelen yabancı sermaye ile yurtiçindeki toplam sermaye miktarı artar. Bu durum faizlerin düşmesine ve yatırım talebinin artmasına yol açar. Böylece işgücü talebinde de artış meydana gelir ve ev sahibi ülkede ücretler de artar. Sonuç olarak ev sahibi ülkede ücretler artarken, sermaye kazançları azalacak ve gelir dağılımı iyileşecektir (Seyidoğlu, 2013, 617-618). Pek çok araştırmacı DYY-gelir eşitsizliği ilişkisini klasik uluslararası ticaret teorisi çerçevesinde de ele almaktadır. Bu görüşe sahip olanlara göre DYY’nin gelir eşitsizliği üzerindeki etkisi Heckscher-Ohlin modeli ve Stolper-Samuelson teoremine benzerdir. Örneğin, gelişmekte olan ülkelere dış ticaret ve DYY girişleri düşük vasıflı işgücünün bol olmasından dolayı avantaj yaratır. Çünkü vasıfsız işgücünün bol olduğunu ve bundan dolayı ucuz olduğunu

gören yabancı şirketler vasıfsız işgücü gerektiren işlerinin bir bölümünü ev sahibi ülkeye taşıyacaktır. Bu, düşük vasıflı işgücü talebini ve dolayısıyla ücretlerini artırarak gelir dağılımını iyileştirecektir (Mihaylova, 2015, 26).

Lewis, Rostow, Coleman ve Levy gibi iktisatçıların önemli katkılarda bulunduğu modernleşme kuramı, kalkınma literatüründe önemli bir yere sahiptir. Bu yaklaşımı savunanlara göre DYY, uzun dönemde ekonomik büyümeyi teşvik ederek gelir eşitsizliğini azaltacaktır. Bu anlamda kalkınma ve gelir eşitsizliği arasındaki ilişkiyi açıklamada ters Kuznets eğrisi olarak da ifade edilebilen Kuznets hipotezi önemli görülür. Buna göre gelişen bir ülkede ekonomik gelişmenin ilk aşamalarında, DYY girişlerine paralel olarak ekonomideki payı sınırlı olan ve yüksek ücret ödenen modern sektörlerde çalışan nüfustaki bir artış, yüksek ücretli modern sektörler ve düşük ücretli geleneksel sektörler arasındaki gelir dağılımında bozulma yaratır. Sonraki aşamalarda ise daha yüksek miktarda üretim yapılması ve geleneksel tarım sektöründen modern sanayi sektörüne yeterli düzeyde işgücü transfer edilmesi sonucunda tarımdaki fazla işgücü büyük ölçüde ortadan kalkar ve tarımsal işgücü verimliliği sanayideki seviyeye yükselir. Bu şekilde tüm sektörlerde ortaya çıkacak reel ücret artışlarıyla birlikte ekonomik büyüme ve demokrasideki muhtemel yükseliş, gelirin daha eşit dağılmasını sağlar. Modernizasyon teorisyenlerine göre sermayenin orijini önemli değildir, önemli olan ekonomiye sağladığı katkılardır (Tsai, 1995, 470).

DYY girişlerinin gelir eşitsizliğini azaltacağı yönünde görüş ortaya koyan yazarlardan Jensen-Rosas (2007), DYY'nin ev sahibi ülkede gelir eşitsizliğini iki şekilde etkilediğini vurgulamışlardır. İlk mekanizma, diğer değişkenler sabitken, DYY girişleri ev sahibi ülkedeki işgücü için yurtiçi ve yabancı sermayenin rekabet etmesine yol açar. Bu durum emek gelirlerinin artmasına ve sermaye gelirlerinin azalmasına yol açarak gelir dağılımını iyileştirebilir. İkinci mekanizma, yabancı şirket vasıfsız işgücü istihdam eder ve primler şeklinde yüksek ücret ödemesi yaparsa, DYY girişlerinin gelir eşitsizliğini azaltabilecek olmasıdır. Benzer şekilde Bhandari (2007) de DYY girişlerinin gelir eşitsizliğini azaltacağını savunmuştur. Ona göre mekanizma şu şekilde işlemektedir; DYY girişleri olmadan önce bir ülkede emek geliri elde edenlerin sayısı sermaye sahiplerinden fazladır. Dolayısıyla böyle bir ekonomide sermaye sahiplerinin kazancı işgücünün gelirinden yüksek olur. DYY girişleriyle birlikte ev sahibi ülkede sermaye bollaşır ve artan rekabetten dolayı sermaye sahiplerinin kazancı azalarak işgücünün kazancı artar. Sonuç olarak gelir eşitsizliğinde bir azalma meydana gelir. Modernizasyon teorisi bağlamında görüşlerini ortaya koyan Bogliaccini-Egan (2016), ekonomik büyümenin uzun dönemde eşitsizlikleri azaltabilmesinin, doğrudan, çokuluslu

şirketler tarafından istihdam edilen çalışan sayısı ve bu çalışanların niteliklerine bağlı olduğunu iddia etmiştir. Buna göre yabancı şirketler tarafından daha çok vasıfsız işçiler çalıştırılır ve onlara yurtiçi firmaların verdiği oranla daha yüksek ücret ödenir ise ekonomideki vasıfsız işgücü talebi artmış ve gelir eşitsizliği azalmış olur.

1960 ve 1970’li yıllarda modernizasyon yaklaşımına tepki olarak ortaya çıkan bağımlılık teorisi literatürdeki temel teorilerden biridir. Bu yaklaşımın temel çıkış noktası zengin merkez ülkeler ve fakir çevre ülkeler arasındaki farklılıklardır. Azgelişmişlik, fakir ülkelerin dünya ekonomisine yüksek düzeyde entegre olmasına yol açan uluslararası ticaret ve DYY gibi dışsal faktörlerin bir sonucu olarak görülmektedir. Modernizasyon yaklaşımının aksine DYY’nin kısa dönemde ekonomik büyüme üzerinde olumlu etkisi olmasına rağmen, uzun dönemde olumsuz etkiye sahip olduğu kabul edilmiştir (Mihajlova, 2015, 25; Lheem – Guo, 2004, 45). Bağımlılık yaklaşımını savunanlar, gelir eşitsizliği konusuna dünya ekonomisi ve tarihsel bakış açısından yaklaşmaktadır. Onlara göre, gelir dağılımında belirleyici olan faktör toplam çıktı ya da milli gelir artışından ziyade üretim organizasyonunun şeklidir. Gelir eşitsizliğine etkisi bakımından DYY girişlerinin sektörler arasında ikili bir yapıya neden olduğunu kabul ederler. Yani bir tarafta yabancıların sahip olduğu ve sermaye yoğun üretim yapan gelişmiş modern sektörler oluşur iken, diğer tarafta yerli firmaların sahipliğinde ve emek yoğun ilkel tekniklerle üretim yapan sektörler mevcut olur. Bu durumda modern sektörlerde istihdam edilen işgücü toplumun büyük çoğunluğuna göre daha yüksek gelir elde ederek yeni bir elit sınıf oluşturacaktır. Ayrıca elit sınıfa mensup olanlar konumlarını korumak amacıyla yerli girişimcileri bastırmak ve hatta kovmak için yabancı yatırımcılarla işbirliği yaparlar. Bu bağımlı gelişme süreci geleneksel sektörlerde ücretlerin artmasına yol açtığı ölçüde daha sermaye yoğun üretim yöntemleri kullanılmaya başlanır ve geleneksel sektörlerde işsizlik artar. Sonuç olarak emek gelirinin payındaki görece artış gelir dağılımını iyileştirmekten çok eşitsizliğin büyümesine neden olur. Bağımlılık yaklaşımını savunanlara göre devletin DYY’yi çekmek için uyguladığı politikalar da emeğin pazarlık gücünü azaltarak gelir dağılımının bozulmasına yol açabilmektedir (Ongan, 2004, 158-160; Tsai, 1995, 471).

Bağımlılık teorisini savunan Feenstra ve Hanson (1997), bir Kuzey-Güney modeli geliştirmiştir. Bu modelde Kuzey sermayenin, vasıflı işgücünün bol olduğu ve sermaye-yoğun üretim yapısına sahip gelişmiş bir bölgeyi, Güney ise sermayenin kıt, vasıfsız işgücün bol olduğu ve dolayısıyla emek-yoğun üretim yapısına sahip nispeten azgelişmiş bir bölgeyi temsil etmektedir. Modelde, Kuzeyden Güneye sermaye transferi olması durumunda hem Kuzey hem de Güney bölgesinde vasıflı işgücünün görece ücretlerinin yükseleceğini göstermeye

çalışmışlardır. Yazarlar Güneyde işgücü maliyetinin daha düşük olmasının, Kuzeydeki firmaları daha az vasıflı işgücü gerektiren işleri Güneye taşımaya teşvik ettiğini iddia etmektedirler. Ancak Kuzeyde düşük vasıf yoğunluklu olarak üretildiği kabul edilen mallar Güneyde yüksek vasıf işgücü yoğunluklu üretilen mallardır. Bu durum Güneydeki üretim yapısını yetenek yoğunluğu bakımından değiştirir ancak Güneydeki üretim yapısı yine de Kuzeye göre düşük vasıf yoğunluklu olarak kalmaya devam etmektedir. Bu şekilde Güneyde vasıflı işgücüne artan talep bu kesimin ücretlerini artırmaktadır. Sonuç olarak DYY girişleri vasıflı ve vasıfsız işgücü arasındaki ücret farkını artırarak gelişmekte olan ülkelerde gelir eşitsizliğini artırmaktadır (Kouassi, 2019, 91-92). DYY'nin gelir eşitsizliği üzerinde olumsuz etkilere sahip olduğunu savunan bir başka önemli iktisatçı Stiglitz (2016), küreselleşmenin yönetim şekliinden dolayı işçilerin pazarlık gücünün ortadan kalktığını savunmaktadır. Ona göre sermayenin yüksek oranda hareketli olmasına bağlı olarak şirketler işçileri daha düşük ücretleri ve daha kötü çalışma koşullarını kabul etmemeleri halinde başka yere taşınmakla tehdit ederler. Bu şekilde işçiler karşısında kendi pazarlık güçlerini artıracak şekilde küreselleşme kurallarını koydurmayı başaran şirketler, siyasi süreçler aracılığıyla da daha düşük vergi ödeme taleplerinde bulunup, işçilere yaptıklarına benzer şekilde, hükümete vergileri düşürmezlerse daha az vergi alan yere şirketlerini taşıma tehdidinde bulunurlar.

2.Literatür Özeti

Gelir eşitsizliği üzerine DYY'lerin etkisini inceleyen ampirik çalışmalar tıpkı teorilerde olduğu gibi farklı bulgular sunmaktadır. İlgili yazın taramasında DYY'lerin gelir eşitsizliğini artırdığı, azalttığı hatta etkisiz olduğu yönünde farklı sonuçlara rastlanmaktadır. Literatürde araştırmacılar sonuçları ülkelerin gelişme farklılıkları, teknoloji düzeyi, beşeri sermaye, ücret düzeyi, sermaye yapısı, yatırımları masnetme kapasitesi, hükümet politikaları, DYY'lerin türü gibi pek çok faktörle açıklamaktadır. DYY'lerin gelir eşitsizliği üzerine etkisiyle ilgili çalışmalar Türkiye'de sınırlı sayıda olsa da uluslararası düzeyde araştırmaların fazlalığı nedeniyle literatür Tablo 1'de özet olarak sunulmuştur.

Tablo 1. Doğrudan Yabancı Yatırımların Gelir Eşitsizliği Üzerine Etkisi Literatür Özeti

Yazar/Yıl	Ülke/Periyod	Metot	Sonuç
Tsai (1995)	En az gelişmiş 119 ülke/1968-1981	En küçük kareler (OLS) yöntemi	Çalışmada DYY ile gelir eşitsizliği arasında anlamlı bir korelasyon ve az gelişmiş ülkelerde gelir eşitsizliğinin önemli bir belirleyicisinin tarım sektörü olduğu tespit edilmiştir.

Türkiye’de Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlarının Gelir Eşitsizliği Perspektifinden Analizi

Velde-Morrissey (2002)	Hong Kong, Güney Kore, Singapur, Filipinler ve Tayland/1985-1998	Dengesiz panel OLS analizi	DYY’lerin ücret eşitsizliğini azalttığı sonucuna ulaşılmıştır.
Milanovic (2002)	88 ülke/1985-1998	Havuzlanmış yatay kesit analizi	DYY’lerin gelir eşitsizliğini etkilemediği sonucuna ulaşılmıştır.
Gopinath-Chen (2003)	15 gelişmiş, 11 gelişmekte olan ülke/1970-1995	Zaman serisi analizi	DYY’lerin gelişmekte olan ülkelerde gelir eşitsizliğini artırdığı sonucuna ulaşılmıştır.
Sylwester (2005)	Az gelişmiş ülkeler/1970-1989	OLS ve 3SLS analizleri	Analiz sonucunda DYY’lerin büyümeyi olumlu etkilediği tespit edilmiştir. DYY’ler ile gelir eşitsizliği arasında herhangi bir ilişki bulunamamış, gelir dağılımında dengesizliğe neden olmadan DYY’lerin artırılmasıyla büyüme sağlanabileceği sonucuna varılmıştır.
Bonassi vd. (2006)	27 geçiş ekonomisi ülkesi/1990-2001	Statik panel veri analizi	DYY’lerin gelir eşitsizliği üzerindeki etkisinin anlamsız olduğu ve büyüme üzerinde pozitif yönde bir etkisinin olduğu sonucuna ulaşılmıştır.
Choi (2006)	119 ülke/1993-2002	Havuzlanmış OLS yöntemi	Araştırma sonucunda DYY’lerin gelir eşitsizliğini artırdığı belirlenmiştir.
Figini-Görg (2006)	100 gelişmiş ve gelişmekte olan ülke/1980-2002	Statik panel veri analizi ve GMM	DYY’lerin gelişmiş ülkelerde eşitsizliği azalttığı, gelişmekte olan ülkelerde ise artırdığı belirlenmiştir.
Basu-Guariglia (2007)	119 ülke/1970-1999	Statik panel veri analizi ve GMM	DYY’lerin gelir eşitsizliğini artırdığı ve büyümeyi pozitif yönde etkilediği bulguları elde edilmiştir.
Bhandari (2007)	Doğu Avrupa ve Orta Asya geçiş ekonomisi ülkeleri/1990-2002	OLS yöntemi ve sabit etkiler modeli	Doğu Avrupa ve Orta Asya geçiş ekonomisi ülkelerine gelen DYY’ler gelir eşitsizliğini artırmaktadır.
Jensen-Rosas (2007)	Meksika/1990-2000	OLS regresyon analizi	DYY gelir eşitsizliğini azaltmaktadır.
Sun (2007)	68 ülke/1970-2000	Havuzlanmış zaman serisi ve yatay kesit analizi	Gelir eşitsizliği üzerinde DYY’lerin etkisi olmadığı sonucuna varılmıştır.
Mahutga-Bandelj (2008)	Orta ve Doğu Avrupa geçiş ekonomisi ülkeleri/1990-2001	Sabit etkiler modeli	DYY girişlerinin gelir eşitsizliği üzerinde negatif, büyüme üzerinde pozitif bir etkiye sahip olduğu sonucuna varılmıştır. Özellikle yabancı firmaların yerli firmalara göre işgücüne daha yüksek ücret ödemeleri, yerli ve yabancı sektör arasında düalizme neden olmaktadır.
Wei vd. (2009)	Çin bölgeleri/1979-2003	Panel veri analizi	DYY’lerin bölgesel büyüme farklılıklarını açıklamada önemli bir faktör olduğu ortaya konulmuştur. Bölgesel gelir eşitsizliğinin nedeninin, DYY’lerin bölgelere eşit olmayan dağılımı olduğu belirlenmiştir.

Jin (2009)	Çin/1990-2006	GMM analizi	Çalışma sonucunda yabancı sermaye yatırımlarının kentsel gelir eşitsizliğini artırdığı sonucuna ulaşılmıştır.
Figini-Görg (2011)	100'den fazla ülke/1980-2002	Statik panel veri analizi	Araştırma sonucunda DYY'lerin etkisinin ülkelerin gelişme düzeylerine göre farklılık gösterdiği sonucuna ulaşılmıştır. Bu bağlamda, gelişmiş ülkelerde DYY arttıkça gelir eşitsizliği azalmakta; gelişmekte olan ülkelerde DYY arttıkça gelir eşitsizliği artmaktadır.
Chintrakarn vd. (2012)	48 ABD eyaleti/1977-2001	Panel eşbütünleşme analizi	Çalışma neticesinde gelir eşitsizliği üzerinde DYY'lerin etkilerinin kısa dönemde önemsiz, uzun dönemde ise önemli ve negatif olduğu sonucuna varılmıştır.
Wu-Hsu (2012)	54 ülke/1980-2005	OLS ve Eşik (Threshold) regresyon analizi	DYY'lerin az gelişmiş ülkelerde gelir eşitsizliğini artırdığı, gelişmiş ülkelerde ise gelir eşitsizliği üzerinde düşük etkiye sahip olduğu tespit edilmiştir.
Lin vd. (2013)	73 gelişmiş ve gelişmekte olan ülke/1970-2005	Eşik regresyon analizi	DYY'lerin gelişmiş ülkelerde gelir eşitsizliğini azalttığını, gelişmekte olan ülkelerde ise artırdığı belirlenmiştir.
Mushtaq vd. (2014)	5 SAARC ülkesi/1980-2011	Statik panel veri analizi	DYY'lerin ve enflasyonun gelir eşitsizliği üzerindeki etkisinin negatif ve istatistiksel olarak anlamlı olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Çalışmada, ilgili ülkeler için daha fazla doğrudan yabancı yatırımın teşvik edilmesi, daha iyi dağılım politikalarına sahip olunması, ihracatın artırılması ve ithalatın artırılmasını ve ayrıca belirli oranda enflasyonun sürdürülmesi önerilmektedir.
Herzer vd. (2014)	Bolivya, Şili, Kolombiya, Meksika, Uruguay/1980-2000	Panel eşbütünleşme analizi	DYY'lerin gelir eşitsizliği üzerinde önemli ve pozitif bir etkisi olduğu belirlenmiştir.
Ucal vd. (2014)	Türkiye/1970-2008	ARDL Modeli	DYY'lerin başlangıçta gelir eşitsizliğini artırdığı ancak bu etkinin uzun dönemde kaybolduğu sonucuna ulaşılmıştır.
Mihaylova (2015)	10 Orta ve Doğu Avrupa ülkesi/1990-2012	Dengesiz statik panel veri analizi	DYY'lerin gelir eşitsizliğini etkileme potansiyeline sahip olduğu, ancak bu etkinin yatırım yapılan ülkenin massetme kapasitesine bağlı olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Bu sonuca göre, bir ülkenin insan sermayesi ve ekonomik gelişmişliği düşük seviyelerde ise gelir eşitsizliği artış eğiliminde olmaktadır.
Suanes (2016)	13 Latin Amerika ülkesi/1980-2009	GMM ve TSLS analizleri	DYY'lerin hizmet ve üretim sektöründe gelir eşitsizliği üzerinde pozitif bir etkisi olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Barış-Karanfil (2017)	Türkiye/1980-2015	Eşbütünleşme ve VAR Analizi	DYY’lerin gelir eşitsizliği üzerinde uzun dönemde herhangi bir etkisi olmadığı ancak kısa dönemde negatif ve oldukça düşük düzeyde etkisinin olduğu. Elde edilen bulgulara dayanılarak DYY’lerin gelir eşitsizliğinin çok az da olsa azalmasına sebep olduğu söylenebilmektedir.
Bayraktar vd. (2019)	Türkiye/1974-2015	ARDL Sınır Testi	DYY’ler uzun dönemde gelir eşitsizliğini artırmaktadır. Bunun yanı sıra enflasyon kamu harcamaları ve ticari açıklık değişkenlerinin de yer aldığı çalışmaya göre, enflasyon gelir eşitsizliğini artırırken kamu harcamaları ve ticari açıklık uzun dönemde istatistiksel olarak anlamsızdır.

3. Veri Seti ve Yöntem

Araştırmanın bu başlığında teorik modelden yola çıkılarak Türkiye’de gelir eşitsizliği ve doğrudan yabancı sermaye yatırımları arasındaki ilişki incelenmiştir. 1974-2015 yıllarını kapsayan zaman serisi analizleri temel olarak ARDL Sınır Testi’ne dayanmaktadır. Analizde bağımlı değişken olarak gelir dağılımı eşitsizliğinin ölçülmesinde sıkça kullanılan Gini Katsayısı kullanılmıştır. İlgili değişkene ait veriler University of Texas Inequality Project (UTIP) araştırma grubu veri tabanından alınmıştır. Gini katsayısı verilerinin 2015 yılında sonlandırılmış olması çalışmada analiz periyodunun belirleyicisi olmuştur. Bağımlı değişken GINI ile temsil edilirken bağımsız değişken LFDI; net DYY girişlerinin logaritmik değeri olarak belirlenmiştir. Ayrıca kontrol değişkeni olarak GRO; GSYİH yıllık büyüme oranı, TRADE; ticaretin GSYİH içindeki payı ve INF; tüketici fiyatları cinsinden enflasyon parametreleri kullanılmıştır. Bağımsız değişkenler World Bank-World Development Indicators veri tabanından elde edilmiştir.

Tablo 2. Değişkenlere Ait Bilgiler

Bağımlı Değişken	Veri	Kısaltma/Dönem	İşaret	Kaynak
Gelir dağılımı eşitsizliği	GINI katsayısı	GINI/1970-2015	X	University of Texas Inequality Project
Bağımsız Değişkenler	Veri	Kısaltma/Dönem	İşaret	Kaynak
Doğrudan yabancı sermaye yatırımları	Net doğrudan yabancı sermaye girişlerinin logaritması	LFDI/1970-2015	(-), (+)	World Bank-World Development Indicators
Büyüme	GSYİH yıllık büyüme oranı	GRO/1970-2015	(-), (+)	World Bank-World Development Indicators

Ticaret	Ticaretin GSYİH içindeki payı	TRA/1970-2015	(-), (+)	World Bank-World Development Indicators
Enflasyon	Tüketici fiyatları cinsinden enflasyon	INF/1970-2015	(-), (+)	World Bank-World Development Indicators

Genel olarak yapılan çalışmalarda zaman serilerinin durağan özellikte olmadığı tespit edilmiştir. Trend, konjktür-mevsimsel dalgalanmalar ve arıza hareketler gibi bir takım faktörler içeren zaman serileriyle yapılan klasik test yöntemleri anlamsız hale gelmektedir. Bu sebeple ampirik analizlere serilerin birim kök taşıyıp taşımadığının kontrolü ile başlanmaktadır. Gujarati (2006)'ye göre analizlerde faydalanılan bir zaman serisinin istatistiki özellikleri zaman içinde değişmemelidir. Yani durağan olmalıdır. Zaman serisinin ortalamasıyla varyansı zaman içinde değişmiyor ve iki dönem arasındaki ortak varyansı bu ortak varyansın hesaplandığı döneme değil de yalnızca iki dönem arasındaki uzaklığa bağlı ise birim kök taşımamaktadır. Bu çalışmada olası sahte regresyon riskine karşılık Genişletilmiş Dickey-Fuller (Augmented Dickey Fuller-ADF) birim kök testi, Phillips ve Perron (PP) birim kök testi uygulanmıştır. Araştırmada ADF testinin eksikliklerini gidermesi ve alternatif oluşturması açısından PP birim kök testine de yer verilmiştir.

ADF birim kök testi için sabit ve sabitli-trendli olmak üzere (1) ve (2) nolu eşitlikler tahmin edilmiştir. Eşitliklerde X_t ; ele alınan seriyi, Δ ; fark operatörünü ve k ; denkleme ilave edilen bağımlı değişken gecikmelerini, β ile λ parametreleri, trend; doğrusal zaman trendini ve u_t ; hata terimini temsil etmektedir (Dickey – Fuller, 1981,1057-1072).

$$\Delta X_t = \beta_0 + \beta_1 X_{t-1} + \sum_{i=1}^k \lambda_i \Delta X_{t-i} + u_t \quad (1)$$

$$\Delta X_t = \beta_0 + \beta_1 X_{t-1} + \beta_2 trend + \sum_{i=1}^k \lambda_i \Delta X_{t-i} + u_t \quad (2)$$

ADF birim kök testinde olduğu gibi PP birim kök testinde alternatif hipotez serinin durağan olduğunu savının test edildiği H_0 : Seri durağan değildir. (Birim kök içerir.) ve H_1 : Seri durağandır. (Birim kök içermez.) şeklindedir. PP testine ait denklemler aşağıdaki gibidir (Phillips – Perron, 1988, 338):

$$y_t = \hat{\mu} + \hat{\alpha} y_{t-1} + \hat{u}_t \quad (3)$$

$$y_t = \tilde{\mu} + \tilde{\beta} \left(t - \frac{1}{2} \lambda \right) + \tilde{\alpha} y_{t-1} + \tilde{u}_t \quad (4)$$

ADF ve PP birim kök testlerinde test istatistiğinin kritik değerlerden daha büyük olması, birim kökün boş hipotezinin reddedilmesi anlamını taşımaktadır.

Seriler için yapılan birim kök testi sonuçları ampirik analizin yönünü belirlemiş, değişkenlerin aynı derece durağan olmamaları sebebiyle uzun dönemli ilişkiler için eşbütünleşme testlerine başvurulamamıştır. Analiz ARDL (The Autoregressive Distributed Lag) testine dayalı olarak gerçekleştirilmiştir. Pesaran vd. (2001) tarafından önerilen ARDL testinde sınır testi değişkenler arasında uzun dönemli ilişkiyi ortaya koymaktadır. Kritik değer üst sınırı geçtiği durumda kısa ve uzun dönem katsayı tahmini yapılmaktadır. Herhangi bir kısıtlama getirilmeyip modele dahil edilen uzun dönem katsayıları için kısıtsız hata düzeltme modeli (UECM) denklemi aşağıdaki gibi tahmin edilmektedir.

$$\Delta GINI_t = \beta_0 + \sum_{i=1}^m \beta_{1i} \Delta GINI_{t-1} + \beta_2 LFDI_{t-1} + \beta_3 GRO_{t-1} + \beta_4 TRADE_{t-1} + \beta_5 INF_{t-1} + \sum_{i=0}^m \beta_{6i} \Delta LFDI_{t-1} + \sum_{i=0}^m \beta_{7i} \Delta GRO_{t-1} + \sum_{i=0}^m \beta_{8i} \Delta TRADE_{t-1} + \sum_{i=0}^m \beta_{9i} \Delta INF_{t-1} + trend + u_t \quad (5)$$

(5) nolu denklemde bağımlı ve bağımsız değişkenlerin gecikmelerinin farkı (Δ) ve bağımsız değişkenlerin bir gecikmeli değerleri yer almaktadır. Modelde eşbütünleşmenin tespiti için öncelikle uygun gecikme uzunluğu belirlenmektedir. Uygun gecikme uzunluğunun tespiti için Akaike, Schwarz ve Hannan-Quinn gibi kritik değerler hesaplanmaktadır. En küçük kritik değeri sağlayan gecikme uzunluğu model için uygun gecikme uzunluğu olarak kabul edilir. Daha sonra eşbütünleşme ilişkisinin testi için değişkenlerin birinci dönem gecikmelerine temel hipotez ($H_0: \alpha = 5 = 0$) şeklinde olan F testi yapılır. Hesaplanan F istatistiği tablo alt ve üst kritik değerleriyle karşılaştırılır. Eğer hesaplanan değer alt kritik değerinden küçükse seriler arasında eşbütünleşme ilişkisi olmadığına F istatistiği üst kritik değer üzerindeyse seriler arasında eşbütünleşme ilişkisi olduğuna karar verilir. Öte yandan F istatistiği alt ve üst kritik değerler arasında ise eşbütünleşme ile ilgili kesin bir karar verilememektedir (Karagöl vd., 2007, 76). Eşbütünleşme ilişkisinin olması durumunda uzun ve kısa dönem ilişkileri için oluşturulan ARDL modeli eşitlik (6)’daki gibidir:

$$GINI_t = \beta_0 + \beta_1 t + \sum_{i=1}^m \beta_{2i} GINI_{t-1} + \sum_{i=1}^m \beta_{3i} LFDI_{t-1} + \sum_{i=1}^m \beta_{4i} GRO_{t-1} + \sum_{i=1}^m \beta_{5i} TRADE_{t-1} + \sum_{i=0}^m \beta_{6i} INF_{t-1} + u_t \quad (6)$$

Çalışmada son olarak uzun dönemli ilişkiyi veren katsayı tahmininden sonra diagnostik testlerle modelin uygunluğu incelenmiş ve ARDL modelinin istikrarlılığı için CUSUM ve CUSUMSQ testleri yapılmıştır. Buna göre ilgili istatistikler %5 anlamlılık düzeyindeki kritik sınırlar içinde

kalıyorsa, hata düzeltme modelindeki katsayıların istikrarlı olduğu hipotezi kabul edilmektedir. (Akel – Gazel, 2014: 37; Bahmani-Oskooee – Ng, 2002, 154).

4. Analiz Sonuçları

Birim kök testleriyle başlayan analizlerde Tablo 3 yardımıyla ADF ve PP test sonuçları görülmektedir. Tablo 3'teki sonuçlara göre GRO değişkeni her iki birim kök testinde sabitli ve sabitli-trendli modelde birim kök taşımamaktadır. LFDI değişkeni ise sabitli modelde durağan değil iken her iki test için sabitli ve trendli modelde düzeyde durağandır. Sabitli modelde durağan olmadığından dolayı LFDI değişkeni için fark alma işlemi yapılmış ve serinin her iki test-modelde %1 önem düzeyinde durağan olduğu görülmüştür. GINI, TRADE ve INF değişkenleri düzey değerlerinde durağan değildir. Bu sebeple yine fark alma işlemi gerçekleştirilmiştir. Fark işleminden sonra yapılan ADF ve PP birim kök test sonuçlarına göre hem sabitli hem de sabitli-trendli modellerde üç değişkenin de %1 önem düzeyinde durağan hale geldiği görülmüştür.

Tablo 3: ADF ve PP Birim Kök Testi Sonuçları

Değişkenler	ADF		PP	
	Sabit	Sabit ve Trendli	Sabit	Sabit-Trendli
GINI	-1.483	-0.792	-1.631	-1.008
Δ GINI	-5.705 ^a	-5.822 ^a	-5.711 ^a	-5.820 ^a
LFDI	-0.357	-3.962 ^b	-0.209	-3.929 ^b
Δ LFDI	-9.674 ^a	-9.592 ^a	-10.914 ^a	-11.421 ^a
GRO	-6.437 ^a	-6.383 ^a	-6.437 ^a	-6.382 ^a
TRADE	-1.486	-2.615	-1.414	-2.768
Δ TRADE	-6.114 ^a	-6.074 ^a	-6.884 ^a	-7.431 ^a
INF	-1.804	-2.036	-1.791	-1.945
Δ INF	-7.171 ^a	-7.247 ^a	-7.217 ^a	-7.703 ^a

Not: ADF testinde uygun gecikme uzunluğu Schwarz Bilgi Kriteri ve PP testi için band genişliği ise Newey-West Bandwidth Kriteri ile belirlenmiştir. a, b ve c harfleri, sırasıyla %1, %5 ve %10 anlamlılık düzeylerini ifade etmektedir.

Birim kök test sonuçları GINI, LFDI, TRADE ve INF değişkenlerinin I(I), GRO değişkeninin ise I(0) özellik sergilediğini ortaya koymuştur. Böylece farklı derecede durağan özellik taşıyan serilerin bulunması durumunda kullanılabilen ARDL yöntemine başvurulmuştur. ARDL yaklaşımında birinci aşama gecikme uzunluğunun belirlenmesidir. Tablo 4'te Akaike Bilgi Kriteri (AIC), Schwarz Bilgi Kriteri (SIC) ve Hannan-Quin Bilgi Kriterine (HQ) göre hesaplanan gecikme uzunlukları görülmektedir.

Tablo 4. Uygun Gecikme Uzunluğunun Belirlenmesi

Gecikme Uzunluğu	AIC	SIC	HQ
1	27.929	28.134	28.004
2	22.583*	23.811*	23.036*
3	23.720	24.973	23.551
4	23.200	26.477	24.408

Maksimum gecikme uzunluğunun 4 alınması durumunda en düşük değeri veren optimum gecikme uzunluğu 2 olarak tespit edilmiştir. Uygun gecikme uzunluğunun belirlenmesinden sonra testin ikinci aşamasına geçilmiş ve seriler arasındaki eşbütünlük ilişkisi incelenmiştir. Bu amaçla modele sınır testi uygulanmış F istatistiği yorumlanmıştır.

Tablo 5. F İstatistiği ve Kritik Değer Sonuçları

	Değer	Önem Düzeyi	Alt Sınır	Üst Sınır
F-istatistiği	4.711	% 1	4.4	5.72
k=4		% 5	3.47	4.57
ARDL (1,0,0,0,0)		% 10	3.03	4.06

Not: k, bağımsız değişken sayısını göstermekte olup, alt ve üst sınırı gösteren kritik değerler Pesaran vd. (2001)’deki tablo CI(V)’ten alınmıştır.

Temel hipotez “seriler arasında eşbütünlük yoktur.” iken alternatif hipotez “seriler arasında eşbütünlük vardır.” olarak kurulmaktadır. Sınır testi sonucunda elde edilen Tablo 5’te raporlanmış F istatistiğinin değeri 4.71 olup üst sınır kritik değeri 4.57’den büyük olduğundan %5 önem düzeyinde H_0 hipotezi reddedilmiştir. Sınır testi sonuçlarına göre seriler arasında uzun dönemli ilişkinin var olduğu gözlemlenmiştir. Eşbütünlüğün ardından ARDL modeline göre uzun ve kısa dönemli tahmin işlemine geçilmiştir. Tablo 6’ya göre SIC Kriteri dikkate alınarak yapılan analizlerde uzun dönem ARDL modelinin (1,0,0,0,0) olduğu belirlenmiştir. Ayrıca Tablo 6’da tanısal diğer bir ifadeyle diagnostik test sonuçlarına yer verilmiştir. Bulgular modelin normal dağılıma sahip olduğunu, otokorelasyon ve değişen varyans sorununun olmadığını, ayrıca model kurma hatasının bulunmadığını göstermektedir.

Tablo 6. ARDL (1,0,0,0,0) Uzun Dönem Tahmin Sonuçları

Değişken	Katsayı	Standart Hata	t- İstatistiği	Olasılık
GINI(-1)	-0.171	0.072	-2.353	0.023
LFDI	0.948	0.386	2.455	0.018
GRO	-0.008	0.030	-0.292	0.771
TRADE	-0.050	0.024	-2.107	0.041
INF	0.021	0.005	3.775	0.000
C	0.822	4.088	0.201	0.841
TREND	-0.005	0.035	-0.152	0.879
Diagnostik Testler	Jarquera-Bera Normality	Breusch-Godfrey LM	ARCH	Ramsey Reset Test
Statistik	2.039	0.920	0.118	1.233
Prob	0.360	0.901	0.113	0.273

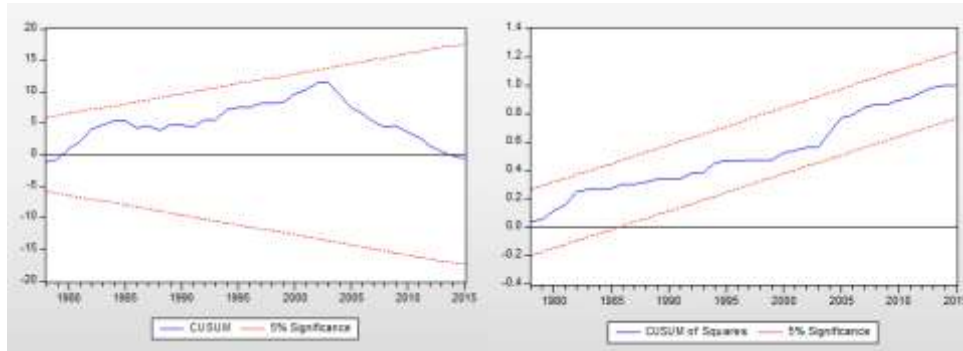
Tablo 7’de yer alan uzun dönem katsayı tahmin sonuçlarına göre LFDI değişkeninin %10 önem düzeyinde anlamlı ve pozitif işaretli olduğu görülmektedir. LFDI’deki bir birimlik bir artış GINI değişkenini 5.5 puan artırmaktadır. Bu durum DYY girişlerinin gelir eşitsizliğini artırdığını ortaya koymaktadır. Öte yandan LFDI değişkenine benzer şekilde INF değişkeninin %5 önem düzeyinde anlamlı ve pozitif işaret taşıdığı yani enflasyonun da Türkiye’de ilgili dönem için gelir eşitsizliğini artırdığını göstermektedir. Ayrıca GRO ve TRADE değişkeni negatif işaretli olup gelir eşitsizliğini azaltmaktadır. Fakat bu iki değişken istatistiki olarak anlamlı değildir. Bu sonuçlar DYY’lerin gelir eşitsizliğini artırması açısından Choi (2006), Basu-Guariglia (2007), Lin vd. (2013), Wu-Hsu (2012), Mihaylova (2015), Bayraktar vd. (2019) gibi literatürdeki çalışmalara benzerdir.

Tablo 8. ARDL Uzun Dönem Katsayı Tahmin Sonuçları

BAĞIMLI DEĞİŞKEN: GINI				
Değişken	Katsayı	Standart Hata	t- İstatistiği	Olasılık
LFDI	5.530	3.169	1.744	0.089
GRO	-0.051	0.178	-0.290	0.773
TRADE	-0.296	0.206	-1.441	0.157
INF	0.124	0.047	2.631	0.012

ARDL modelinin kararlılığını yani değişkenlere ait bir yapısal kırılmanın olup olmadığını belirlemek için geri dönüşlü hata terimlerinin karelerinden faydalanılan CUSUM ve CUSUMSQ testleri yapılmıştır.

Grafik 1. CUSUM ve CUSUMSQ

CUSUM ve CUSUMQ testleri sonucu çizilen grafikler analiz edilen modelde gözlemlerin güven aralığı içinde istikrarlı bir yapı izlediğini göstermektedir. Böylece uzun dönemli ilişkilerde değişkenlerin kararlı ve yapısal değişme göstermediği tespit edilmiştir.

Tablo. 9 Hata Düzeltme Modeli Sonuçları

BAĞIMLI DEĞİŞKEN: GINI				
Değişken	Katsayı	Standart Hata	t- İstatistiği	Olasılık
C	0.822	0.231	3.553	0.001
TREND	-0.005	0.008	-0.646	0.521
ECM(-1)	-0.171	0.033	-5.102	0.000

Çalışmanın son analizini hata düzeltme modeli tahmin sonuçları oluşturmaktadır. Tablo 9’da yer alan bulgulara göre hata düzeltme katsayısı (ECM) -0.171 olup negatif ve %1’de istatistiki olarak anlamlıdır. Katsayının değerinin -1’in üzerinde olması uzun dönemden sapmaların 1 yıldan daha fazla bir zaman içinde düzeldiğini göstermektedir. Yani uzun dönemde eşbütünleşik olan seriler kısa dönemde sapmalardan sıyrılmakta ve tekrar denge değerine yaklaşmaktadır.

Sonuç

DYY’ler, portföy yatırımlarının aksine daha az spekülatif olması sebebiyle 1990’lardan sonra ülkeler için gözde sermaye kaynağı olmuştur. Özellikle teknoloji transferi ve rekabet üstünlüğü sağlaması açısından ülkelerin kendilerine çekmek için yarış halinde olduğu DYY’lerin genel olarak büyümeyi artırması beklenmektedir. Ayrıca DYY’ler diğer makroekonomik göstergeler üzerinde de etkilidir. Literatür çalışmaları DYY’lerin her zaman iktisadi parametreleri iyileştirici etkisinin olmadığını ortaya koymaktadır. Bu çalışmada DYY’lerin gelir eşitsizliği üzerine etkisi Türkiye için 1970-2015 zaman aralığında ARDL metoduyla incelenmiştir. Ampirik bulgular ilgili dönemde DYY’lerin gelir eşitsizliğini artırdığını göstermiştir.

Türkiye gibi gelişmekte olan ülkelere DYY’lerin umulan faydalarının ortaya çıkması için gelişmiş finans ve sermaye piyasalarına ihtiyaç duyulmaktadır. Sermaye hareketlerinin güven ortamına olan hassasiyeti düşünüldüğünde yalnız finans piyasaları için değil devletin tüm kurumları için ve makroekonomik çerçevede istikrarsızlıktan kaçınılmalıdır. Ticaretin önündeki bir takım engellerin ve kısıtlamaların kaldırılmasının yatırımları teşvik etme olasılığı da yüksektir. Mülkiyet haklarının iyileştirilmesi konusunda hassas davranarak ve bazı yasal düzenlemeler hayata geçirilerek yatırımların şirket birleşmeleri ya da şirket satın alınması şeklindeki yatırımları olarak değil yeni üretim tesislerinin kurulması biçiminde olması sağlanmalıdır. Düşük insan sermayesi ve yine düşük-orta teknoloji ürünler yerine daha çok yüksek teknoloji gerektiren yatırımlar için cazibe merkezi olma yolunda alt yapı yatırımları yapılmalıdır. Bu şekilde DYY’lerin hizmetler sektörü gibi verimliliği düşük sektörlerle değil uluslararası ticarete rekabet üstünlüğü sağlayacak verimliliği yüksek üretim alanlarına gelmesi teşvik edilmelidir. Diğer yandan verimli alanlara gelen DYY’ler teknolojik gelişmelerin

etkisiyle daha çok emek ikâme eden bir yapıya sahip olduğundan, işsizliğin artmaması ve ücretlerin düşük olmaması için piyasada devletin aktif bir rol üstlenmesi gerekmektedir. Atkinson (2018) tarafından ifade edildiği gibi “güvenceli kamu istihdam politikası” buna örnek olarak verilebilir. Son olarak yabancı yatırımları gerçekleştiren ÇUŞ’lar girdikleri piyasalarda bir takım imtiyazlar elde edip tekel gücüne sahip olma eğiliminde olduklarından, düzenleyici kurumlar aracılığıyla rekabet politikaları gözden geçirilmelidir. Tüm bu önlemlerin Türkiye ve diğer pek çok gelişmekte olan ülkede gelir eşitsizliğini azaltarak makroekonomik performansın yükselmesine imkân tanıyabileceği düşünülmektedir. Daha önce de ifade edildiği gibi DYY’ler ile ilgili konular incelenirken olası çok fazla faktörün etkisi göz önüne alındığında araştırmaların bu yönde genişletilmesi faydalı olacaktır. Bir sonraki araştırma çabaları bu perspektiften ele alınacaktır.

Kaynakça

- Akel, Veli – Gazel, Sümeyra. “Döviz Kurları ile BIST Sanayi Endeksi Arasındaki Eşbütünlüşme İlişkisi: Bir ARDL Sınır Testi Yaklaşımı”. *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi* 44(2014), 23-41.
- Atkinson, Anthony B. *Eşitsizlik: Ne Yapılabilir*. Çev. Ö. Liman ve E. Kaya, Ankara: Efil Yayınevi, 2018.
- Bahmani-Oskooee, Mohsen – Ng, Raymond Chi Wing. “Long-Run Demand for Money in Hong Kong: An Application of the ARDL Model”. *International Journal of Business and Economics* 1/2 (2002), 147-155.
- Barış, Serap – Karanfil, Nagehan. “Doğrudan Yabancı Yatırımlar Gelir Eşitsizliğini Artırır mı? Türkiye Ekonomisinden Ampirik Bir Kanıt”. *Kafkas Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi İİBF Dergisi* 8/15 (2017), 101-128.
- Basu, Parantap – Guariglia, Alessandra. “Foreign Direct Investment, Inequality and Growth. *Journal of Macroeconomics*””. *Journal of Macroeconomics* 29/4 (2007), 824-39.
- Bayraktar, Yüksel vd.. “Doğrudan Yabancı Yatırımlar ve Gelir Eşitsizliği İlişkisi: Türkiye Deneyimi”. *Akademik Hassasiyetler* 6/12 (2019), 445-475.
- Bhandari, Bornali. “Effect of Inward Foreign Direct Investment on Income Inequality in Transition Countries”. *Journal of Economic Integration* 22/4 (2007), 888-928.
- Bogliaccini, Juan A. – Egan, Patrick J.W. “Foreign Direct Investment and Inequality in Developing Countries: Does Sector Matter?”. *Economics and Politics* 29(2017), 209-236.
- Bonassi, Chiara vd.. *The Effects of FDI on Growth and Inequality*. In Pro-Poor Macroeconomics. Palgrave Macmillan, London. 119-143, 2006.
- Chang, Ha Joon – Grabel, İlene. *Kalkınma Yeniden: Alternatif İktisat Politikaları Elkitabı*. Çev. Emre Özçelik, İmge Kitabevi, 2016.
- Chintrakarn, Pandej vd.. “FDI and Income Inequality: Evidence from a Panel of US States”. *Economic Inquiry* 50/3 (2012), 788-801.

- Choi, Changkyu. “Does Foreign Direct Investment Affect Domestic Income Inequality?”. *Applied Economics Letters* 13/12 (2006), 811-814.
- Dickey, David A. – Wayne, A. Fuller. “Likelihood Ratio Statistics for Autoregressive Time Series With a Unit Root”. *Econometrica* 49/4 (1981), 1057-1072.
- Feenstra, Robert C. – Hanson, Gordon H. “Foreign Direct Investment and Relative Wages: Evidence from Mexico’s Maquiladoras”. *Journal of International Economics* 42/3/4 (1997), 371-393.
- Figini, Paolo – Görg, Holger. *Does Foreign Direct Investment Affect Wage Inequality? An Empirical Investigation*. University of Nottingham Research Paper, 2006.
- Figini, Paolo – Görg, Holger. “Does Foreign Direct Investment Affect Wage Inequality? An Empirical Investigation”. *The World Economy* 34/9 (2011), 1455-1475.
- Gopinath, Munisamy – Chen, Weiyan. “Foreign Direct Investment and Wages: A Cross-Country Analysis”. *Journal of International Trade & Economic Development* 12/3 (2003), 285-309.
- Gujarati Damodar N. *Temel Ekonometri*. Çev.: Ü. Şenese - G.G. Şenese, Dördüncü Baskı, İstanbul, 2006.
- Herzer, Dierk vd.. “FDI and Income Inequality—Evidence from Latin American Economies”. *Review of Development Economics* 18/4 (2014), 778-793.
- Jensen, Nathan M. – Rosas, Guillermo. “Foreign Direct Investment and Income Inequality in Mexico, 1990-2000”. *International Organization* 61/3 (2007), 467-487.
- Jin, Furong. “Foreign Direct Investment and Income Inequality in China”. *Seoul Journal of Economics* 22/3 2009, 311-339.
- Karagöl, Erdal vd.. “Türkiye’de Ekonomik Büyüme İle Elektrik Tüketimi İlişkisi: Sınır Testi Yaklaşımı”. *Doğuş Üniversitesi Dergisi* 8/1 (2007), 72-80.
- Kouassi, Yeboua. *Growth and Income Inequality Effects of Foreign Direct Investment in Africa: The Role of Domestic Factors*. Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul, 2019.
- Lheem, Han Gyu – Guo, Sujian. “Political Economy of FDI and Economic Growth in China: a Longitudinal Test at Provincial Level”. *Journal of Chinese Political Science* 9/1 (2004), 43-62.
- Lin, Shu Chin. vd. “Foreign Direct Investment and Income Inequality: Human Capital Matters”. *Journal of Regional Science* 53/5 (2013), 874-896.
- Mahutga, Matthew C. – Bandelj, Nina. “Foreign Investment and Income Inequality: The Natural Experiment of Central and Eastern Europe”. *International Journal of Comparative Sociology* 49/6 (2008), 429-454.
- Mihaylova, Svilena. “Foreign Direct Investment and Income Inequality in Central and Eastern Europe”. *Theoretical and Applied Economics* 2/603 (2015), 23-42.

- Milanovic, Branko. *Can We Discern the Effect of Globalization on Income Distribution? Evidence From Household Budget Surveys*. The World Bank, Policy Research Working Paper, 2002.
- Mushtaq, Mansoor. vd. “Impact of FDI on Income Distribution in Selected SAARC Countries”. *Journal of Applied Environmental and Biological Science* 4 (2014), 1-10.
- Ongan, T. Hakan. “Gelir Eşitsizliği, Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları ve Ters U Eğrisi”. *İktisat Fakültesi Mecmuası* 54/1 (2004), 153-65.
- Pesaran, M. Hashem vd.. “Bounds Testing Approaches to the Analysis of Level Relationships”. *Journal of Applied Econometrics* 16 (2001), 289-326.
- Phillips, Peter C. B. – Perron, Pierre. “Testing for a Unit Root in Time Series Regression”. *Biometrika* 75/2 (1988), 335-346.
- Seyidoğlu, Halil. *Uluslararası İktisat Teori, Uygulama ve Politika*. İstanbul: Güzemcan Yayınları, 2013.
- Suanes, Macarena. “Foreign Direct Investment and Income Inequality In Latin America: A Sectoral Analysis”. *Cepal Review* 118 (2016), 45-61.
- Sun, Feng. “Foreign Direct Investment, Economic Growth, and Income Inequality”. *In Annual Meeting of the Midwest Political Science Association* (2007), Retrieved May (22, 2008).
- Stiglitz, Joseph. *Eşitsizliğin Bedeli: Bugünün Bölünmüş Toplumunu Geleceğimizi Nasıl Tehlikeye Atıyor?* , Çev. O. İşler, 2. Basım, İstanbul: İletişim Yayınları, 2016.
- Sylwester, Kevin. “Foreign Direct Investment, Growth and Income Inequality in Less Developed Countries”. *International Review of Applied Economics* 19/3 (2005), 289-300.
- Velde te, Dirk Willem – Morrissey, Oliver. “Foreign Direct Investment, Skills and Wage Inequality in East Asia”. *Journal of the Asia Pacific Economy* 9/3(2002), 348-369.
- Tsai, Pan-Long. “Foreign Direct Investment and Income Inequality: Further Evidence. *World Development* 23 (1995), 469-483.
- Ucal, Meltem vd.. “Income Inequality and FDI: Evidence with Turkish Data”. *Applied Economics* 48/11 (2016), 1030-1045.
- UNCTAD, <https://unctad.org/en/Pages/statistics.aspx>, 25.05.2020.
- University of Texas Inequality Project, <https://utip.lbj.utexas.edu/>, 25.05.2020
- Wei, Kailei vd.. “Foreign Direct Investment and Regional Inequality in China”, *Review of Development Economics* 13/4 (2019), 543-791.
- Worldbank, Worldbank Indicators, <https://databank.worldbank.org/source/world-development-indicators>, 25.05.2020.
- Wu, Jyun Yi. – Hsu, Chih Chiang. “Foreign Direct Investment and Income Inequality: Does The Relationship Vary With Absorptive Capacity”. *Economic Modelling* 29 (2012), 2183-2189.

Dönüşümcü Liderlik Stilinin Örgüt Kültürü ve İşletmenin Yenilikçiliğine Etkisi

Affects of Transformational Leadership Style on Organizational Culture and Innovation

Tarek Yashar Mohammed

Anadolu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü,
Yönetim ve Organizasyon ABD
tarekyashar@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0002-9396-2991>

Didem Paşaoğlu Baş

Doç. Dr., Anadolu Üniversitesi, İşletme Fakültesi, İşletme Bölümü
dpasaoglu@anadolu.edu.tr
<https://orcid.org/0000-0003-4526-7852>

Makale Bilgisi

Makale Türü: Araştırma Makalesi

Geliş Tarihi: 10.07.2020

Kabul Tarihi: 07.10.2020

Yayın Tarihi: 16.12.2020

ISSN: 2147-6071 **CİLT:** 8

E-ISSN: 2147-7035 **SAYI:** 2

Cilt/Volume: 8 | Sayı/Issue: 2 |

Yıl/Year: 2020 (Aralık/December)

Dönüşümcü Liderlik Stilinin Örgüt Kültürü ve İşletmenin Yenilikçiliğine Etkisi¹

Özet

Geleneksel liderlik stillerinin günümüz dünyasındaki hızlı değişim ve gelişim sürecine cevap veremez hale gelmesi, değişim ve gelişimi destekleyici liderlik yaklaşımlarının örgütlerce daha fazla benimsenmesine yol açmıştır. Bunlardan biri de araştırmalara fazlaca konu olanı “dönüşümcü” veya “transformasyonel” liderlik stilidir. Dönüşümcü liderler, işletmelerin yeniliklere ve değişime daha açık olmasını sağlayacak, sürekli gelişen ve değişen ekonomik yapıda işletmelerin ayakta kalabilmelerini mümkün hale getirecek donanım ve yeteneğe sahiptirler. Dolayısıyla dönüşümcü liderlik stili ile örgüt kültürü ve işletmelerin yenilikçiliği arasında yakın bir ilişkinin olduğu görülmektedir.

Dönüşümcü liderlik stilinin örgüt kültürü ve işletmelerin yenilikçiliği üzerine olan etkisinin ortaya konulmasının amaçlandığı bu çalışmanın sonucunda dönüşümcü liderliğin, örgütsel yenilik üzerinde pozitif yönlü anlamlı etkiye sahip olduğu, dönüşümcü liderlik tutumunun düzeyi yükseldikçe örgütsel yenilik tutumunun arttığı, dönüşümcü liderlik tutumunun düzeyi azaldıkça örgütsel yenilik tutumunun azaldığı anlaşılmıştır. Aynı zamanda dönüşümcü liderliğin örgüt kültürü üzerinde de pozitif yönlü anlamlı etkiye sahip olduğu bulgusu elde edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Örgüt Kültürü, Örgütsel Yenilik, Liderlik Stilleri, Dönüşümcü Liderlik

Affects of Transformational Leadership Style on Organizational Culture and Innvation

Abstract

Traditional leadership styles couldn't meet fast changing and development period of today world; this case caused the organizations to adopt leadership understanding supporting change and development. The most known research subject among them is “transforming” or “transformational” leadership style. The leaders have affect on organization culture. Transformational Leaders attract notice that they inspire the personnel, encourage them to be innovative, give importance views of the personnel, easily adopting the organization and the personnel to changing terms and encourage the personnel in this regard. Therefore, a close relation is seen between Transformational Leadership style and organization culture and innovation the organizations.

At the end of this study that aims to figure out affects of Transformational Leadership Style on organization culture and innovation of the organization. Results show that transformational leadership has positively meaningful affect on organizational innovation and the same time, it has been concluded that transformational leadership has positively meaningful affect on organization culture.

Key Words: Organization Culture, Organizational Innovation, Leadership Syles, Transformational Leadership

JEL Classification Codes: M10, M19

¹ Yüksek Lisans tezinden üretilmiştir.

Giriş

Kendini bilen, sahip olduğu yetenek ve imkânların bilincinde olarak potansiyelini en iyi şekilde değerlendirebilen, sağlam karakter yapısı olan yeniliklere açık, girişimci, lider ruhu olan kişilerin yetiştirilmemesi günümüzde önemli bir sorun olarak karşımıza çıkmaktadır. Rekabet şartlarının değişmesi liderlik konusunun her alanda ciddiyetle üzerinde durulmasını gerektirmektedir. İşletmelerin rekabette iyi bir yeredinebilmeleri için, yenilikçi, yaratıcı ve değişime kolay adapte olabilen göre (2006, 342), teknolojik gelişmelerin yoğun bir şekilde yaşandığı, 21. Yüzyılda, değişimlere karşı, planlama yapan, organize eden ve kontrol eden yöneticiler ayrıca, geleceği tahmin edebilecek kararlar alan (vizyon oluşturan) ve yetki veren lider özelliklerine sahip olmalıdır. Bilhassa örgütlerin iç ve dış çevrelerinde hızlı değişimlerin yaşanması, daha etkili liderlik tarzlarının işletmelerde aranmasına neden olmaktadır (Avcı, 2015, 87). Nitekim araştırmalara göre, örgüt ortamı ve örgüt yöneticisinin liderlik stili, çalışanlar üzerinde engelleyici ya da destekleyici bir etki yaratmaktadır (Cemaloğlu, 2007, 78). Bu bağlamda liderin örgütü ileriye taşıyacak sağlam bir vizyonunun olması, örgütün küresel rekabet koşullarından asgari düzeyde etkilenecek küresel pazarda rekabet avantajı elde edebilmesi açısından önem taşımaktadır. Belli bir vizyonu olan liderler tarafından oluşturulan örgüt kültürü, örgütün devamlılığı ve örgüt başarısı liderin sahip olduğu bilinç seviyesinin ve ileri görüşlülüğünün bir yansımasıdır (Tütüncü ve Akgündüz, 2012, 62).

Sonuç olarak örgütlerin iç ve dış çevre koşullarında yaşanan hızlı değişim ve dönüşüm, örgüt liderlerinin daha etkin olarak örgütü geleceğe taşıyabilmek için dönüştürücü olma mecburiyetinde bıraktığı söylenebilir. Dolayısıyla pazar koşulları ve rekabet koşulları ile baş ederek rekabet avantajı elde etmeyi amaçlayan işletmelerde dönüştürücü liderlik daha önemli hale gelmiş ve dönüştürücü liderlik kavramı son yıllarda en çok tartışılan ve araştırılan liderlik kavramlarından birisi olmuştur (Sandıkcı vd., 2015, 165). Gerek özel olsun gerek kamu olsun pek çok kurum ve kuruluş değişen liderlik anlayışının farkındalığı ile örgüt yapılarında ve sistemlerinde incelemeye gitmiştir. Örgütler liderliğin örgüt başarısı ve verimliliği üzerindeki etkileri üzerinde daha fazla durmaya başlamıştır (Avcı, 2015, 91). Nitekim örgütsel değişim ve yenilik süreci dönüşümcü liderler tarafından gerçekleştirilebilir. Dönüşümcü liderler, örgüt çıkarlarını kendi çıkarları üzerinde tutarak, çalışanların da sürekli kendilerini yenilemelerini sağlayarak ve potansiyellerini açığa çıkararak örgütsel dönüşüm için gereken koşulları hazırlarlar (Özalp ve Öcal, 2000, 207). Böylece örgütlerin devamlılığı ve başarısı, rekabet koşullarıyla baş edebilmesi mümkün hale gelir.

1.Lider ve Liderlik

Lider, kelime anlamı olarak, “yöneten, sürükleyen, önde giden” demektir. Lider, başkalarına benimsetmek ve istemek suretiyle iş yaptırabilen kişidir. Başka bir tanıma göre, vizyonu, cesareti, bilgi ve deneyimi ile yerinde ve zamanında kesin karar alabilen, yaratan ve uyan, güçlü bir örgüt kültürü oluşturabilen ve sürekliliğini sağlayan kişidir (Bedük, 2010, s. 128).

Liderler, ekiplerini daha kolay etkileyen ve onları her organizasyonel bağlamın parçası olan değişim süreçlerine hazırlayan kişilerdir (Somech, 2016, 140).

Liderlik, hedeflere ulaşmak için grupları etkileme sürecidir, lider ise başkalarını etkileyebilecek kişidir (Cole, 2006, 158; Robbin ve Coulter, 2007, 230; Wehrich ve diğerleri, 2008, 198).

Liderlik ise belirli şartlar altında, belirli kişisel veya grup amaçlarını belirleme ve belirlenen amaçların gerçekleştirilmesi için, bir kimsenin başkalarının davranışlarını ve faaliyetlerini gönüllülüğü sağlamak suretiyle etkilemesi ve yönlendirmesi sürecidir. Mensup olduğu grubun amaçlarını belirleyen ve bu amaçların gerçekleşmesine gruba en etkili biçimde yön verebilen kişidir. Liderlik, astların görevlerini gayret ve özenle yapmaya yöneltme sanatıdır. Liderlik bir etkileme sürecidir (Bedük, 2010, 128). Lider ise kişidir (Dümen, 2008, 38). Liderlik, bir kişinin, paylaşılan bir amaç için bir grubun hareketlerini yönlendirmesidir (Avcı, 2015, 89).

Kavramsal açıdan bazı anlaşmazlıklar olmasına karşın pek çok uzmanın kabul ettiği liderlik tanımı şu şekildedir: Liderlik, bireyin örgütsel gayeleri gerçekleştirmek veya tanımlanan başarıya ulaşmak adına diğer grup üyelerini etkilediği süreçtir (Lunenburg ve Ornstein, 2013, 399). Bu tanımın üç önemli boyutu bulunmaktadır: (Avcı, 2015, 90):

1) Etki: Liderlik bir etkileme sürecidir. Etkileme sürecinde lider grup üyelerinden pek çoğunu etkileyerek onların tavır ve eylemlerinde değişime yol açar.

2) Amaç: Liderlikte belirlenen örgütsel amaçlara ulaşabilmek önemlidir. Bu sebeple bir liderin örgütü belirlenen amaçlara ulaştırabilecek potansiyelde olması gereklidir. Bir örgüt ya da grup liderlerinin amaçsız hareket etmesi düşünülemez.

3) Takipçi: Bir grubun ya da örgütün liderinin etkilediği takipçileri vardır. Aynı zaman da lider de takipçilerinden etkilenir. Yani bu durum liderliğin karşılıklı olduğunu göstermektedir.

Literatüre bakıldığında liderlik kavramı, liderlik türleri ve liderlik özellikleri ile ilgili pek çok çalışmaya rastlanmaktadır. Buna karşın herkes tarafından kabul gören bir liderlik tanımı görebilmek güçtür. Yapılan tanımlamalara bakıldığında her tanımın liderliğin farklı boyut ve yönlerine değindiği görülmektedir. Bunun en önemli nedeni, liderlik konusunun çok boyutlu olması; diğer bir nedeni ise örgütsel faaliyetlerin gerçekleştiği ortamlarda yaşanan değişim ve dönüşüm nedeniyle liderlerden beklenenlerin de sürekli olarak değişmesidir (Tütüncü ve

Akgündüz, 2012, 62). Şişman'a göre (2002, 1) ise bunun bir başka sebebi, liderliğin sosyolojiden psikolojiye, siyaset biliminden eğitim bilimine pek çok alanın inceleme konusu olmasıdır.

1.1.Modern Liderlik Yaklaşımları

Liderlik kavramı, pek çok yazar tarafından kapsamlı şekilde araştırılmıştır. Ancak rekabet koşullarının değişmesi ve bilgi teknolojilerindeki gelişim sebebiyle örgütsel başarıya daha fazla önem verilmeye başlanmıştır. Bu nedenle liderlik kavramı, tekrar ele alınarak modern yaklaşımlarla ifade edilmeye başlanmıştır. Özellikle geçtiğimiz yirmi yılda örgütsel davranış araştırmacıları işlemsel, karizmatik ve dönüşümcü liderlik gibi yeni liderlik yaklaşımları hususunda fikir birliği göstermeye başlamışlardır (Sandıkcı vd., 2015, 164). Modern liderlik yaklaşımları olarak adlandırılan bu yeni liderlik teorilerine İşlemsel (transaksiyonel) liderlik, Karizmatik liderlik, ve dönüşümcü liderliktir. Fakat konumuz gereği dönüşümcü liderlik üzerinde daha fazla durulmuştur.

1.1.1.Dönüşümcü (Transformasyonel) liderlik

Örgütlerin varlığını sürdürebilmeleri ve çevresel değişimlere uyum sağlayabilmeleri, örgütsel değişim kapasitelerini geliştirmelerine bağlıdır. Yoğun bir değişim hızının yaşandığı günümüzde alışılmış liderlik davranışlarıyla değişim sürecine uyum sağlayabilmek oldukça zordur (Keklik, 2012, 78).

Dönüşümcü liderlik kavramının ilk kez gündeme getirildiği tarih 1973'tür. Bu kavramın gündeme getirilmesi Downtown tarafından olup bir teori şeklinde literatüre kazandırılması ise Burns tarafından gerçekleştirilmiştir. Burns, Max Weber'in karizmatik liderlik yaklaşımından yola çıkarak liderlerin ve takipçilerin davranışlarından ziyade aralarındaki ilişki ve etkileşim üzerinde durmuştur. Burns liderliği dönüşümcü ve işlemsel şeklinde iki boyutta ele almıştır. Bu kavramlar 1980'li yıllardan itibaren literatürde etkin bir yer edinmeye başlamıştır (Şentürk vd., 2016, 175). Burns'den sonra dönüşümcü liderlik, Bernard M. Bass ve Robert J. House tarafından yönetim ve organizasyon alanına taşınmıştır. Kavram, Bernard Bass tarafından "Leadership and Performance Beyond Expectation" adlı kitabında genişletilmiştir (Aslan, 2013, 173).

Dönüşümcü liderlik, takipçilerinin karşılaştığı konulara ve her birinin gelişim ihtiyaçlarına, hedeflere ulaşmalarına yardım eden liderdir (Robbins, 2013, 125).

Yükl dönüşümcü liderliği, örgüt ya da grup üyelerini etkileyerek onların tutum ve davranışlarında değişime yol açarak örgütün amaçları, stratejisi ve misyonu doğrultusunda örgütsel bağlılık oluşturabilmek şeklinde ifade etmiştir (Yükl, 1989, 269). Bass ise liderler

örgüt üyelerinin ilgilerini artırdığında, örgüt üyelerinde örgütün amaç, strateji ve misyonu ile ilgili grubun bilinç düzeyini yükselterek kabullenme yarattıklarında ve örgüt varlığı adına geleceğe yönelik birlikte hareket etme arzusunu kamçıladıklarında dönüşümcü liderlikten söz edilebileceğini belirtmektedir (Bass, 1990, 21).

David Hughes'e göre ise dönüşümcü liderlik, liderin bir vizyon oluşturarak oluşturduğu vizyon doğrultusunda çalışanları harekete geçirmesi ve değişimsel sürekliliği sağlamak adına politik, kültürel ve teknik sistemlerde birtakım değişikliklere giderek örgütü yeni eğilimlere göre düzenleyebilme sürecidir (Özalp ve Öcal, 2000, 210-211).

Kısaca dönüşümcü liderlik, bir liderin grubun hedeflerini ve misyonunu benimsediğinde takipçilerin çıkarları için kendi çıkarından vazgeçtiğinde var olabilen liderlik tarzıdır denilebilir (Aslan, 2013, 173).

2.Örgüt Kültürü

Örgüt kültürü kavramını daha iyi anlayabilmek açısından öncelikle örgüt ve kültür kavramlarına değinmek yerinde olacaktır. Örgüt sadece insan topluluklarının bir araya gelmesiyle oluşmaz. Bir örgütün oluşabilmesi için öncelikle o topluluk arasında bir iş bölümünün, ortak değerlerin, amaçların ve hiyerarşik ilişkinin olması gereklidir. Bu doğrultuda aile içim kâr amacı taşımayan sosyal örgüt denebilir. Okullar, hastaneler ve üniversiteler de örgüt tanımına uyan kurumlardır (Danışman ve Özgen, 2003, s. 114; Erkunt, 2015, 58).

Günlük yaşam içerisinde sıklıkla kullanılan kültür kelimesi ise oldukça geniş bir kavramdır. Kültür çok eski bir kelime olup antropologlar tarafından günümüz manasıyla kullanımı 19. yüzyıla dayanmaktadır. Daha sonraki dönemde ise kültür kelimesi hızla yayılarak günlük kullanım diline de yerleşmiştir (Omay, 2009, 7).

Kültür kavramıyla ilgili sosyal bilimcilerin uzlaşısı sağladığı ortak bir tanım bulunmamaktadır. Genel olarak ise sosyal bilimcilere göre kültür, bir topluluğun diğer topluluklardan anlamlı şekilde ayrılan özellikler setidir. Kültürle ilgili tanımlarda kültürel öğelerin topluluk üyelerince kabul edilmesi üzerinde durulmaktadır. Bu doğrultuda House vd. (2002) kültürü topluluk üyelerinin ortak deneyimleri sonucu ortaya çıkan ve nesilden nesile aktarılan inançlar, tutumlar, değerler, yorumlar ve mühim olaylardır (Bakan, 2008, 6).

İşletmeler açısından ise kültür kavramını tanımlamak gerekirse; bir örgütün çalışma biçimine ve faaliyetlerinin neticesine etki eden, belli adetler ile diğer bireyler arası ilişkilerin sonuçlarının bütünüdür (Durmaz, 2007, 27).

Kültür ve örgüt ile ilgili açıklamalardan sonra örgüt kültürü; bir örgütün üyelerince paylaşılan inançlar, normlar, standartlar, sosyal değerler ile anlayış topluluğudur. Değişik kültürel

ortamlardan gelerek mesleki ölçüt ve normlar doğrultusunda bir arada bulunan bireyler, bir grup meydana getirmenin bir neticesi olarak, başka örgütlerden farklı, örgüt içerisinde nispeten ortak değer ve inanç sistemi oluştururlar. Bu anlamda örgüte yeni katılan bir bireye örgüt kültürü, örgütsel işleyiş ve örgüt içi davranışları anlama noktasında yardımcı olan ortak değer yargıları ile inanç sistemini sunmaktadır (Bolat ve Seymen, 2003, s. 62).

Yapılan tanımlamalardan yola çıkarak örgüt kültürü, bir örgütteki çalışanların davranışlarını yönlendirerek onları bir arada tutan ortak değerler, normlar ve inançlardan meydana gelen güç şeklinde tanımlanabilir. Tanımlardan da anlaşılacağı üzere örgüt kültürü karmaşık bir yapıya sahiptir. Bu sebeple çalışanların davranışları için açık ve yalın bir model teşkil edemez (Mansurova, 2017, 58).

Schein (2004), örgüt kültürü “dışsal uyum ve içsel entegrasyon sorunlarıyla başa çıkmak için bir grup tarafından ortaya atılan, keşfedilen, öğrenilerek geliştirilen ve yeni üyelere bu tür sorunlarla ilişkilerinde algılamaları, düşünmeleri, ve hissetmeleri için bir yol olarak öğretilen varsayımlar modelidir”

2.1.Çalışanlar Açısından Örgüt Kültürünün Önemi

Kurum kültürünün bir başka önemi de kurumsal davranışta tutarlılığı artırmasıdır. İşçilere nasıl davranmaları gerektiğini nakletmekte ve nelerin onaylanıp nelerin onaylanmayacağını anlatmaktadır. Güçlü kültürlerin davranışsal tutarlılığı artırmasından yola çıkarak, kurum içinde gizli bir kontrol mekanizması oluşturduğu ve resmiyetin yerini alan bir rol üstlendiği söylenebilir. Kurumlarda resmiyetten kaynaklanan kural ve yönetmelikler, işçi davranışlarını düzenlemektedir (Şimşek ve Fidan, 2005, 25).

Kurumlardaki resmiyet, açıklık, düzen ve tutarlılık yaratmaktadır. Güçlü bir kurum kültürü de hiçbir yazılı dokümana gerek kalmadan aynı sonucu başarmaktadır. Daha da ötesi güçlü kültürler, resmi yapısal kontrollerden daha tesirlidir çünkü kurum kültürü sadece çalışanların davranışını değil, aklını ve ruhunu da kontrol edebilmektedir (Şimşek ve Fidan, 2005, 26).

Örgüt kültürünün çalışanlar açısından önemini kısaca şöyle özetleyebiliriz (Mansurova, 2017, 60):

1. Örgüt kültürü yeni üyelere neyin yanlış, neyin doğru olduğunu aktararak, onların davranışlarına yol gösterir.
2. Örgüt kültürü çalışanlarda takım ruhu oluşturur.
3. Örgüt kültürü çatışmaların çözülmesi için yöntemler sunar.
4. Örgüt kültürü çalışanlarda güvenlik ve sorumluluk duygusu oluşturur.

Örgüt kültürü çalışanlarda örgütsel bağlılık duygusunun gelişmesine sebep olur.

2.2.Yönetim Açısından Örgüt Kültürünün Önemi

İyi bir yönetici faaliyet gösterdiği ortamda çalışma koşullarını etkileyen unsurları bilmek, yönettiği insanların tutum ve davranışlarını önceden kestirmek zorundadır. Çalışanlarının davranışlarını önceden belirlemek için, toplumun ve bu toplumun üyeleri olan insanların kültürünün bilinmesi gerekir. Bu yüzden yönetici, çalışma biçimini toplumun kültürüne ayak uydurarak kurar. Bu açıdan da yönetimin ve kültürün birbirine büyük ölçüde bağlı olduğu görülmektedir (Aydınlı, 2003, 79).

2.3.İşletmeler Açısından Örgüt Kültürünün Önemi

Kurum kültürü, bir kurumun misyon ve stratejilerinin gerçekleştirilmesinde ve kurumsal etkinliğin, değişimin başarılmasında önemli bir öğedir. Önemlidir çünkü derinden inanılan ve bağlanılan inançlara dayanmaktadır. Geçmişte başarıyı getirdiği için kabul gören varsayımlardan oluşan, iş yapma metotlarını yansıtmaktadır (Şimşek ve Fidan, 2005, 25).

Örgütler, faaliyet gösterdikleri alanlarda rekabet avantajını kazanmak için farklı stratejiler geliştirmek zorundadırlar. İşte örgütsel kültür, bir işletmenin misyon ve stratejilerin başarı ile gerçekleştirilmesinde, amaçlarına ulaşım derecesinde, çevredeki değişimlere uyum sağlamasında önemli bir unsurdur. Söz konusu değişim olunca, kurumsal kültür bir fren veya motor fonksiyonunu görmelidir. Bu fonksiyonun başarı ile gerçekleştirilmesi için de kültür hem güçlü hem esnek olmalıdır (Mansurova, 2017, 62).

Kurum kültürü, kurumda yönetimin değişimi ve performansın arttırılmasına neden olan bir çevre yaratma işlevi görmektedir. Kurumun stratejik hedeflerini gerçekleştirilmesine engel olan değişime direnç veya kuruma bağlı olmama gibi engelleri kaldırmaya çalışmaktadır (Şimşek ve Fidan, 2005, 25).

3.Yenilik Kavramı

Yenilik kavramı “yeni” sıfatından türetilmiş bir kavramdır. Yeni kelimesi, zaman ve kullanım boyutuna göre değişik sözlük anlamları taşımaktadır. Zaman boyutu açısından yeni; çıkışı ve oluşu üzerinden fazla bir zaman geçmemiş herhangi bir şey olarak ifade edilebilir. Örneğin yeni haber almak, yeni kaza geçirmek gibi. Kullanım boyutu açısından ise yeni; hiç kullanılmamış ya da çok az kullanılmış anlamına gelmektedir. Başka bir ifade ile yeni kavramı; ilk kez ortaya atılan, karşılaşılan, oluşturulan şeklinde açıklanabileceği gibi öncekilerden farklı olan bir durum ya da herhangi bir şey olarak da açıklamak mümkündür (Özdaşlı, 2010, 94).

Yenilik, Latince “innovane” kökünden türetilmiş olup, yabancı kaynaklardaki kullanımı “innovation” şeklindedir. Türkçe ’de yabancı kaynaklarda kullanımından hareketle “yenilik” kelimesinin yerine sıklıkla “inovasyon” kelimesinin de kullanıldığı görülmektedir (Erdem vd., 2011, 82). İnovasyon “teknoloji ve bilimin ekonomiye ve topluma fayda sağlayacak biçimde

yenilenmesi” şeklinde tanımlanmaktadır. Yani inovasyon denildiğinde bilim ve teknolojiden yararlanılarak ortaya çıkarılan çıktılarının hem ekonomiye hem de topluma bir faydasının olması gerektiği anlaşılmaktadır (Zerenler ve Karakuş, 2017, 308).

Yenilik, yeni veya var olan bilimsel veya teknolojik bilgiyi kullanarak yeni; ürün, süreç, bilgi, hizmet veya fikir yaratma ve uygulamaya koyma sürecidir (Galanakis, 2006, s.223; Narayanan, 2001, 67)

Müşterilerin henüz haberdar olmadığı bir ürünün veya bildiği bir ürünün yeni bir özelliklerle piyasaya sunulması, üretimde yeni bir yöntemin uygulanması, yeni bir örgüt yapısı kurulması, yeni pazarlara girilmesi, yeni ve farklı tedarik yöntemlerinin kullanılmaya başlanmasıdır (Zerenler ve Karakuş, 2017, 307).

Korkmaz vd. (2009, 84) de yeniliği; bilim ve teknolojinin ekonomik ve toplumsal faydaya dönüştürülmesi şeklinde tanımlamışlardır. Bazı araştırmacılar ise, yenilikçiliği hem bir süreç hem de bir sonuç olarak değerlendirmektedirler. Yeniliği süreç olarak ele alacak olursak “yeni bir ürünün, yöntemi veya örgütsel yapılanmayı araştırmayı, keşfetmeyi, denemeyi, geliştirmeyi ve bunun sonucunda ticarileştirmeyi ifade etmektedir (Oğuztürk 2003, 254). Bir sonuç olarak yenilik ise “dönüşüm sonucu ortaya çıkan pazarlanabilir, yeni ya da geliştirilmiş ürün, hizmet ya da yöntemi içermektedir (Eraslan vd. 2008, 25).

Yenilik konusundaki temel doküman olarak nitelendirilen Oslo Manuel’e göre ise yenilik; “işletmelerde, yeni ve önemli derecede geliştirilmiş ürün veya hizmetler, süreçler, yeni bir pazarlama yöntemi veya organizasyonel yapılarında yeni bir uygulamadır (Kılıç vd., 2014, 39).

Yenilik, bir işletmenin bir düşünceyi, politikayı sistemi, aracı, hizmeti, ürünü ya da süreci ilk defa kullanması veya sunmasıdır. Yenilik, yeni ve farklı düşünme yöntemleri, bir şeyler yapmanın yeni yollarını bulma, üretilen bir şeyi deneme ve insanlarla ilgili sosyal ve ekonomik aktivitelerde yararlanma ve benimseme eylemlerinin biri ya da tümü şeklinde tanımlanabilir (Bedük, 2010, 217).

3.1.Dönüşümcü Liderlik Bağlamında İşletmelerin Yenilikçiliği

Yeniliğe açık olmayan, bir kimsenin lider olarak nitelendirilebilmesi mümkün değildir. Çünkü liderlerin niteliklerinin başında yenilikçi olmaları, başkalarının cesaret edemediği şeylere cesaret etmeleri ve başkalarının aklına gelmeyen şeyleri uygulamaya koymaları gelmektedir. Ayrıca liderler geçmişten ders alarak, gelecekle ilgili ise isabetli öngörülerde bulunarak şimdiyi yaşarlar. Liderliğin işletme faaliyetlerinde ve işletmelerin yenilik süreçlerinde oldukça etkili olduğu bilinmektedir. Bir işletmede başarılı yeniliklerin gerçekleştirilmesi liderler vasıtasıyla ya da yönetimin üst kademesi tarafından kontrol edilen stratejik ve önemli kaynakların

uyumuyla mümkündür. Liderler yalnızca yenilikçi fikirleriyle işletmeye hizmette bulunmazlar, bunun yanında işletmedeki yenilikçi faaliyetlere ve fikirlere de destek olurlar (Karcıoğlu ve Kaygın, 2013, 106).

Liderlik tarzları içerisinde yenilikçiliğin en önemli olduğu liderlik modeli ise dönüşümcü liderliktir. Çünkü dönüşümcü liderler, iş görenleri hızlı değişime karşı adapte edebilme, yenilikçilik konusunda teşvik etme ve belirsizlik durumunda işi tanımlayabilme yeteneğine sahiptirler. Bunun için de dönüşümcü liderlerde tüm personelle güven kurma, çalışanları motive etme, örgüt amaçları doğrultusunda yönlendirebilme gibi belirgin özellikler bulunmaktadır (Duvacı, 2017, 51).

İşletmelerin yenilikçiliğinde liderlerin ilham verme ve entelektüel teşviki kullanmaları önemli rol oynamaktadır. Dönüşümcü liderler, işletmedeki yaratıcı fikirleri geniş bakış açıları sayesinde daha da geliştirirler. Dönüşümcü liderlerin bu hareketi onların öncü rolünü göstermektedir. Bu tür liderlerin diğer örgüt üyelerini eyleme geçirici bir vizyonları vardır. Örgüt üyelerini performanslarının da ötesinde iş yapmaya teşvik ederler ve yaptıkları işlerde yenilikçi yaklaşımlar sergilemeleri konusunda cesaret verirler. Dönüştürücü liderlerin pazar yenilikleri konusunda da olumlu bir etkileri vardır. Kendilerine ve çalışanlarına güvenerek güçlü bir yenilik vizyonu ortaya koyan dönüşümcü lider, pazar yeniliğinde başarılı olmaya gayret eder. Yeniliğin başarılı olması için örgüt üyelerini de harekete geçirirler (Gümüslüoğlu ve İlsev, 2009, 464). Dolayısıyla dönüşümcü liderler, yenilikçi düşünce süreçlerine hâkim, proaktif, yenilikçi yaklaşımlara değer veren ve destekleyen özellikleri ile örgütte de yenilikçi bir iklimin hâkim olmasını sağlamaları sayesinde, örgütün girişimci yönünü güçlendirerek örgütsel başarıya katkı sağlamaktadırlar (Görker ve Erdil, 2018, 126).

3.2.Dönüşümcü Liderlik Bağlamında Örgüt Kültürü

Her örgütün kendine özgü bir örgüt kültürü bulunmaktadır. Bir örgüt içerisindeki üyelerden herkesin kabul ettiği ve içselleştirdiği, örgüt içi düzeni ve uyumu sağlayan, üyeler için yol gösterici ve örgütsel uyumda kolaylık sağlayan örgüt kültürüne uygun davranışlar sergilemeleri beklenir. Örgüt kültürünün oluşumu ve örgüt kültürüne uygun hareket edilmesinde ise örgüt liderlerin oldukça önemli rolü vardır (Temel, 2016, 52).

Örgüt kültürü ile dönüşümcü liderlik arasındaki ilişkiyi araştıran araştırmacılar da bu iki konu arasında anlamlı bir ilişkinin bulunduğunu belirtmektedir (Yıldırım, 2012; Erkunt, 2015; Tütüncü ve Akgündüz, 2012). İşletmelerde örgüt kültürü liderler vasıtasıyla inşa edilmekle beraber taktik ve stratejik düşünce de örgüt kültürünün inşasında oldukça önemlidir. Nitekim stratejik düşünce bir işletmenin gelecek vizyonunun oluşturulması bakımından önem taşır.

Örgütsel vizyonu meydana çıkararak, diğer üyelere yaygın ve bu doğrultuda örgütü harekete geçiren ise liderdir. Diğer taraftan liderler, örgütte neyin nasıl olması gerektiği hususunda kendi görüşlerini örgüte yerleştirmeye çalışırlar, yeterince baskın bir lider oluşmakta olan örgüt kültürü üzerinde iz bırakacaktır (Yıldırım, 2012, 42).

Örgüt kültürü büyük oranda örgüt liderine bağlı olarak şekillenir ve gelişir, fakat örgüt kültürü de örgütteki liderliği etkileyebilmektedir. Dönüşümcü liderler ise mevcut örgüt kültürünü önce tanıyıp analiz ederek, yeni bir vizyon oluşturmakta, ardından temel değerler ve normları revize ederek örgüt kültürünü değiştirmeye çalışmaktadırlar. Yenilikçi anlayışın hâkim olduğu tatminkâr bir örgüt kültüründe; tüm çalışanların değerli olduğu ve örgüte katkısının olabileceği, en karmaşık sorunların dahi örgütün alt düzeylerinde çözülebileceği anlayışına sahip bir dönüşümcü lidere rastlamak mümkündür. Dönüşümcü liderler buldukları örgütte statükocu bir kültürden örgütte gelişimi ve yeniliği harekete geçiren bir kültür yaratmaya çalışırlar (Erkmen, 2010, 103-104).

Dolayısıyla dönüşümcü liderler, örgüt kültürünü oluşturucu ve dönüştürücü bir etkiye sahiptirler. Dönüşümcü liderler bu özelliklerinin yanı sıra, gerekli gördükleri durumda yeni bir vizyon belirleyerek örgüt kültüründe değişim yapmaktan çekince duymazlar. Davranışlarıyla da örgüt üyelerini teşvik ederek, belirlediği vizyonu benimsemelerini kolaylaştırır. Fakat örgüt kültüründe değişim yapmak kolay değildir. İnsanların daha önceden kalıplaşmış inançlarını, normlarını, değer yargılarını terk ederek, bir değişim sürecine hemen atılmalarını beklemek mümkün değildir. Hatta bu noktada liderlerin dirençle karşılaşmaları da mümkündür (Temel, 2016, 52).

Dönüşümcü liderler bir taraftan örgüt kültüründen etkilenirken bir taraftan da gerekli gördüklerinde örgüt kültürünü bir vasıta olarak kullanarak değiştirebilmektedir. Bu noktada örgüt kültürü de örgüt üyelerine liderin neyi önemseydiği ve hangi davranışları desteklediği hususunda ipucu vermesi bakımından önem arz etmektedir (Erkunt, 2015, 70)

4.Araştırma

Bu bölümde araştırmanın amacı ve önemi, evren ve örnekleme, modeli, varsayımları, sınırlılıkları, verilerin toplanması ve araştırmanın bulgularına dair açıklamalara yer verilmiştir. Örgütlerin rekabet koşullarına uyum sağlayabilmeleri ve yenilikçiliği ise yöneticilerin ya da liderlerin vizyonu ve yönetim tarzları ile doğru orantılıdır. Nitekim yapılan araştırmalara göre modern liderlik yaklaşımlarından dönüşümcü liderlik stiline sahip yöneticilerin çalışanların vizyon kazanmasını sağlayarak mevcut durumda değişimler yarattıkları ve çalışanların potansiyellerini açığa çıkaran çalışmalara yer verdikleri görülmüştür.

Bir örgütte yöneticinin liderlik stili sadece örgütün yeniliği ve gelişimi üzerinde değil örgüt kültürü üzerinde de etkilidir. Örgütlerde liderlerin sahip olduğu vizyon ve misyonlar örgütün kültürel yapısını etkileyerek, mevcut değerlerin değişmesini gerektirir. Yöneticinin liderlik konusundaki başarısı başta örgüt kültürü olmak üzere çalışanları ve çalışma atmosferini oldukça etkilemektedir. Dolayısıyla örgütlerden beklenen verim ve başarının elde edilebilmesi bakımından liderlik stillerinin bilhassa da dönüşümcü liderlik stiline oldukça önemli bir rolü vardır. Bu bağlamda çalışmanın amacı dönüşümcü liderlik stiline örgüt kültürü ve örgütlerin yenilikçiliği üzerindeki etkilerinin incelenmesidir. Literatüre bakıldığında dönüşümcü liderlik stiline sadece örgüt kültürüne veya sadece örgütlerin yenilikçiliğine etkisi üzerine pek çok çalışmanın olduğu görülmektedir. Fakat dönüşümcü liderlik stiline bu iki etken üzerine olan etkisinin birlikte ele alındığı bir çalışmaya rastlanmadığından dolayı çalışmanın literatüre katkı sağlayacağı ve bu anlamda önemli olduğu düşünülmektedir.

4.1.Araştırmanın Evreni ve Örneklemi

Araştırma evrenini Eskişehir ilinde faaliyet göstermekte hastanelerde çalışmakta olan personeller oluşturmaktadır. Araştırmanın örneklemini ise Eskişehir ilinde, faaliyet göstermekte olan biri özel, diğeri devlet hastanesi olmak üzere 179 hastane personeli oluşturmaktadır.

4.2.Araştırmanın Hipotezleri

Bu araştırmadaki temel hipotezler aşağıda yer almaktadır:

H1: “Dönüşümcü Liderlik Örgütsel Yenilik üzerinde anlamlı bir etkiye sahiptir.

H2: Dönüşümcü Liderlik Tutumunun Örgüt Kültürü üzerinde anlamlı bir etkiye sahiptir

4.3.Araştırma Modeli ve Sınırlılıkları

Bu çalışma nicel bir araştırma olup, araştırma modeli açısından genel tarama modelidir.

- Bu araştırma, Eskişehir ilinde faaliyet göstermekte olan hastanelerde çalışmakta olan personellerden oluşan çalışma evreni ile sınırlıdır.
- Hastanenin sadece hemşire ve doktor personeli çalışma evreni kapsamına dâhil edilmiştir.
- Araştırma, seçilen hastane personellerinin şahsi gizliliği doğrultusunda elde edilen bilgiler ile sınırlıdır.
- Araştırma, veri toplamada kullanılan anket tekniği ile sınırlıdır.

4.4.Veri Toplama Tekniği ve Aracı

Araştırmada veri toplama aracı olarak anket yöntemi kullanılmıştır. Anket formu Lider Davranış Etkinliği Ölçeği, Örgütsel Yenilik Ölçeği ve Örgüt Kültürü Ölçeği olmak üzere 44 sorudan oluşmaktadır. Lider Davranış Etkinliği Ölçeği için İstanbul Aydın Üniversitesi'nin Stratejik Yönetim Bilgi Sistemi'nden (sybs.aydin.edu.tr), Örgütsel Yenilik Ölçeği için Sosyalın

(2013)'ın araştırmasından, Örgüt Kültürü Ölçeği için ise İra ve Şahin (2011)'in araştırmasından istifade edilmiştir. Ölçek, “1=Kesinlikle Katılmıyorum” ile “5=Kesinlikle Katılıyorum” aralığında 5’li Likert tipinde 44 sorudan oluşmaktadır.

Tablo 1.1. Ölçekler

ÖLÇEK	Cronbach's Alpha	Madde Sayısı
Lider Davranış Etkinliği	0,74	16
Örgütsel Yenilik Ölçeği	0,75	13
Örgüt Kültürü Ölçeği	0,70	15

Tablo 1.1. incelendiğinde çalışmasının güvenilirlik katsayısı analiz sonuçları; Lider Davranış Etkinliği Ölçeği için Cronbach (α)=0,74; Örgütsel Yenilik Ölçeği için Cronbach (α)=0,75; Örgüt Kültürü Ölçeği için Cronbach (α)= 0,70. Güvenirlik katsayısının 0.70 ve üzeri olması test puanları için genel olarak yeterli görülmektedir (Büyüköztürk 2005, s. Kalaycı 2010). Bu sonuçlar ölçeğin güvenilirliğinin yüksek olduğunu göstermektedir. Araştırmada, veriler toplandıktan sonra bilgisayar ortamına aktarılmıştır. İstatistik programından yararlanılarak verilerin analizi yapılmıştır. Tanımlayıcı istatistikler, sayı, yüzde, ortalama ve standart sapma ile hesaplanmıştır. Önce frekans, korelasyon ve en son regresyon analizi yapılmıştır. Değerler 0-1 arasında değişmekte olup, tıpkı korelasyon katsayısının büyüklüğünün yorumlanmasında olduğu gibi, 0-30 arası değerler zayıf, 31-60 arası değerler orta, 61-100 arası değerler ise güçlü bir ilişkinin varlığını göstermektedir (Özbay, 2009, 463).

4.5.Verilerin Analizleri

Araştırma kapsamında toplanan anketlerden elde edilen veriler, SPSS 24 for Windows programı ile analiz edilmiştir.

Katılımcıların demografik verilerinin frekans analizleri uygulanarak yüzdeleri hesaplanmıştır. Anket yöntemiyle sağlanan verilere faktör analizi, korelasyon analizi ve hipotezlerin testi için regresyon analizi yapılmıştır.

4.5.1.Katılımcıların Demografik Özelliklerine İlişkin Bulgular

Katılımcıların meslek dağılımına yönelik bulgular aşağıdaki tabloda belirtilmiştir.

Tablo 1.2. Katılımcıların Tanımlayıcı Özelliklerine Göre Dağılımı

Meslek	N	%
Hemşire	100	55,9
Doktor	79	44,1
Cinsiyet	179	100
Kadın	102	57,0
Erkek	77	43,0

Toplam	179	100,0
Medeni Durum		
Evli	121	67,6
Bekar	58	32,4
Toplam	179	100,0
Yaş		
18-25	12	6,7
26-35	117	65,4
36-45	27	15,1
46-65	23	12,8
Toplam	179	100,0
Eğitim Durumu		
Lise	23	12,8
Lisans	77	43,0
Yüksek Lisans	79	44,1
Toplam	179	100,0
Aylık Toplam Gelir		
Orta	2	1,1
İyi	111	62,0
Çok İyi	66	36,9
Toplam	179	100,0

Tablo 1.2' ye göre toplam 179 katılımcının 100'ü yani %55,9'u hemşire, 79'u yani %44,1'i ise doktordur. Katılımcıların %57'si kadın, %67,6'sı ise evli,%65,4'ü 26-35 yaş arasında %44,1'inin yüksek lisans eğitim durumuna sahip olduğu ve %62'sinin aylık toplam gelirini iyi olarak ifade ettiği saptanmıştır.

4.5.2. Dönüşümcü Liderlik Bağlamında İşletmelerin Yenilikçiliği ile Örgüt Örgütü Arasındaki İlişkiye Yönelik Bulgular

Katılımcıların dönüşümcü liderlik bağlamında, örgütsel yenilik ile örgüt kültürü arasındaki ilişkiyi belirleyebilmek amacı ile değişkenler arası ilişkilere yönelik açıklayıcı faktör analizi ve gerçekleştirilen Pearson korelasyon analizine ilişkin bulgular aşağıdaki tablolarda sunulmuştur.

Tablo 1.3. Lider Davranış Etkinliği Ölçeği Faktör Analizi

MaddeNo	Maddeler	Faktör Yüğü
1	Hastanenin misyon, vizyon, temel değer ve ilkelerini belirlemede önderlik eder.	,780
2	Belirlenen misyon, vizyon, temel değer ve ilkeler doğrultusunda hastanenin politikaları, stratejileri ve bunlarla ilişkili süreçlerin oluşturulması çalışmalarında aktif ve etkin rol alır.	,667
3	Kurumsal değişim ihtiyacını belirler ve değişime öncülük eder.	,990
4	Birey ve birim düzeyindeki hedeflerin, hastanenin kurumsal hedefleri ile ilişkili hale getirilmesine öncülük eder.	,648
5	Birey, birim ve kurumsal düzeydeki hedeflere ulaşılabilmesi için ihtiyaç duyulan öğrenme ortam ve olanaklarını hazırlar	,744
6	Çalışanlarını, bilgi birikimleri ve yetkinlikleri göz önünde tutarak yetkilendirir ve görevlendirir.	,689

7	Çalışanlarını, takım halinde çalışmalarını için teşvik eder ve destekler.	,607
8	Çalışanlarının performanslarını adil şekilde değerlendirir.	,692
9	Çalışanlarını, kariyerlerini geliştirmeleri için teşvik eder ve destekler.	,660
10	Bilgi ve deneyimlerini çalışanları ile paylaşır.	,749
11	Sorunlar karşısında uygun ve yapıcı çözümler üretir.	,768
12	Kendi liderlik özelliklerini ve etkinliğini gözden geçirir ve bu özelliğini sürekli olarak geliştirir.	,694
13	Hastaneyi ulusal ve uluslararası platformlarda etkin olarak tanıtır ve temsil eder.	,694
14	İşbirliği yapılan kurum ve kuruluşların yönetici ve temsilcileri ile iyi ilişkiler kurar.	,642
15	Hastanenin topluma yaptığı katkıların artırılması çalışmalarını destekler ve çalışmalara aktif katılım sağlar.	,733
16	Çevre ve toplumsal sorumluluk bilincini artırır, bu alanlarda etkinlikler düzenler ve/veya bu kapsamdaki etkinlikleri destekler.	,655

Tablo 1.4.Örgütsel Yenilik Ölçeği Faktör Analizi

MaddeNo	Maddeler	Faktör Yüğü
1	Yeni ürün ve hizmetleri piyasaya sunmada hastanemiz rakiplerinden önce hareket eder	,649
2	Yeni ürün ve hizmetlerimiz, müşterilerimizin gözünde çok yenilikçi olarak değerlendirilmektedir.	,656
3	Rakiplerimize kıyasla, hastanemizin sunduğu yeni ürün ve hizmetlerin başarısı düşüktür.	,687
4	Rakiplerimizle kıyaslandığımızda hastanemiz son beş yılda piyasaya daha yenilikçi ürün ve hizmetler sunmuştur.	,700
5	İş süreçlerimizi sürekli geliştiriyoruz.	,677
6	Son 5 yılda, hastanemizde birçok yeni yönetsel yaklaşım (Ör.TKY,Altı Sigma,Proje Yönetimi vs.)oluşturuldu.	,728
7	Bir problemi alışlagelmiş yöntemlerle çözemediğimizde, kolaylıkla yeni metotlar oluştururuz.	,750
8	Mal ve hizmet üretim metotlarını rakiplerimizden çok daha hızlı değiştirmekteyiz.	,684
9	Ürün ve hizmetlerimizin pazarlanmasında en son kullandığımız yöntemler rakiplerimizin yöntemlerine göre çok daha yenilikçidir.	,651
10	Hastanemiz piyasaya sunduğu yeni ürün ve hizmetlerinde en son teknolojiyi kullanmaktadır.	,684
11	Şu anda piyasaya sunduğumuz ürün ve hizmetler önceden sunduğumuz ürün ve hizmetlerin neredeyse aynısıdır.	,702
12	Hastanemizde geliştirilen yeni ürün ve hizmetler sıklıkla bizi pazarda yeni rakiplerle karşı karşıya getirmektedir.	,600
13	Hastanemizin üst yöneticileri, riskli büyüme fırsatları diyebileceğimiz girişimlere girmekten çekinmez.	,708

Tablo 1.5. Örgüt Kültürü Ölçeği Faktör Analizi

MaddeNo	Maddeler	Ortalama
1	Hiç kimse hastane yönetimiyle ters düşmek istemez.	,698
2	Hastane de olup biten her şey, işletme yönetiminin denetimindedir.	,658
3	Hastanede değişim ve yenilikler işletme yönetimince başlatılır.	,648
4	Anlaşmazlıklar işletme yönetiminin isteği doğrultusunda çözülür.	,604
5	Hastanede her şeyin bir standardı vardır.	,647
6	Hastanede formalitelerden çok, sonuca önem verilir.	,657
7	Hastanede başarı desteklenir ve teşvik edilir.	,670
8	Hastane yönetimi her seviyeden gelen fikir ve önerilere açıktır.	,651
9	Hastanede herkes başarı düzeyinin yüksek olması için çabalar.	,717
10	Herkes başarılı olmak için rahatlıkla risk üstlenebilir.	,759
11	Hastanede kişisel bilgi ve yetenekler ön planda tutulur.	,669
12	İşbirliği rekabete tercih edilir.	,668
13	Herkes birbirinin fikir ve görüşlerine saygılıdır.	,680
14	Herkes hastanenin başarısı için sorumluluk duyar.	,754
15	Hastanedeki herkes hastaneyi dışa karşı korur ve savunur.	,726

Yapılan faktör analizi sonucunda, faktör yükleri 0,50'nin üzerinde olduğu için bütün faktörler değerlendirmeye alınmıştır.

Tablo 1.6. Dönüşümcü Liderlik Bağlamında İşletmelerin Yenilikçiliği ile Örgüt Kültürü Arasındaki İlişkiye Yönelik Korelasyon Analizi

	1	2	3	4	5	6	7	8	9
1.Lider Davranış Etkinliği	1								
2.Örgütsel Yenilik	0,306	1							
3.Örgüt Kültürü	0,306	0,409	1						
4.Meslek	0,064	0,064	-0,171	1					
5.Cinsiyet	0,072	0,038	0,01	-0,022	1				
6.Medeni Durum	0,006	0,065	0,085	-,274**	-0,098	1			
7.Yaş	,246**	0,142	0,071	0,073	0,097	,270**	1		
8.Eğitim Durumu	0,062	0,062	-0,143	,889**	-0,018	-,258**	0,123	1	
9.Gelir Durumu	0,071	0,034	-0,101	,779**	-0,057	-,173*	-0,011	0,696	1

*p<.05, **p<.01

Tabloda gösterilen tüm değerler, (r) değerleridir

Lider Davranış Etkinliği ile Örgütsel Yenilik ($r=0,30$; $p<0,05$) arasında pozitif yönlü ve anlamlı korelasyon saptanmıştır. Örgütsel yenilik bakış açısı yüksek olan katılımcılarda yüksek düzeyde lider davranış etkinliği; Örgütsel yenilik bakış açısı düşük olan katılımcılarda düşük düzeyde lider davranış etkinliği olduğu bulgusu elde edilmiştir.

Lider Davranış Etkinliği ile örgüt kültürü ($r=0,30$; $p<0,05$) arasında pozitif yönlü ve anlamlı korelasyon saptanmıştır. Örgüt kültürü yüksek olan katılımcılarda yüksek düzeyde lider davranış etkinliği; Örgüt kültürü düşük olan katılımcılarda ise düşük düzeyde lider davranış etkinliği olduğu bulgusu elde edilmiştir.

Regresyon analizi için değişkenler arasında doğrusal ilişkinin varlığı koşulu karşılandığından dönüşümcü liderlik bağlamında işletmelerin yenilikçiliği ile örgüt kültürü arasındaki ilişkiyi belirlemek amacıyla değişkenler arasında basit regresyon analizi yapılmıştır.

Yapılan Korelasyon testinde dönüşümcü liderlik bağlamında işletmelerin yenilikçiliği ile örgüt kültürü arasındaki ilişkiye yönelik katılımcı tutumlarının meslek grubuna göre anlamlı bir farklılık göstermediği anlaşılmıştır ($p>0,05$). Buna göre hemşirelerin %60'ının tutumunun doktorlardan daha yüksek olduğu bulunmuştur. Medeni duruma göre bakıldığında anlamlı bir ilişkinin olmadığı görülürken ($p>0,05$), evli katılımcıların %67,6'sının tutumunun bekârlardan daha yüksek olduğu bulunmuştur. Yaşa göre bakıldığında anlamlı bir ilişkinin olmadığı görülürken ($p>0,05$), 26-35 yaş arası katılımcıların %65'inin tutumunun diğer yaş gruplarından daha yüksek olduğu bulunmuştur. Çalışmamızla benzer şekilde Öndeş (2017) de gerçekleştirdiği araştırmasında dönüşümcü liderlik tutumunun yaş faktörüne göre anlamlı bir farklılık göstermediğini ortaya koymuştur. Carmeli vd. (2006) ile Janssen (2003) ise yenilikçi iş davranışı ile yaş arasında anlamlı bir ilişkinin olmadığını ortaya koymuşlardır. Korku 'nun (2018) çalışmasında ise 40 yaş ve altı çalışanların dönüşümcü liderlik ölçeği puanı 40 yaş üstü grubun puan ortalamasından daha yüksek olduğu tespit edilmiştir. Yenilikçilik açısından bakıldığında ise 40 yaş ve altı grubun puan ortalamasının 40 yaş üstü grubun puan ortalamasından yüksek olduğu belirtilmekle birlikte istatistiki açıdan anlamlı olmadığı bulunmuştur. Bu doğrultuda yaş faktörünün örgütlerin yenilikçiliği ile dönüşümcü liderlik tutumu üzerinde çok fazla belirleyici olmadığı söylenebilir.

Eğitim durumuna göre bakıldığında anlamlı bir ilişkinin olmadığı görülürken ($p>0,05$), eğitim durumu yüksek lisans olanların %44,1'inin tutumunun, lise ve lisans mezunlarından daha yüksek olduğu bulunmuştur. Çalışmamızla benzer şekilde Korku (2018)'nin çalışmasına göre ise dönüşümcü liderlik tutumu ve yenilikçi iş davranışı eğitim durumuna göre değişkenlik göstermemektedir. Diğer taraftan Jaiswal ve Dhar (2015) ise dönüşümcü liderlik tutumu ile

eğitim arasında anlamlı bir ilişkinin olduğunu ortaya koymuşlardır. Shih ve Susanto (2011) ile Carmeli vd. (2006) gerçekleştirdikleri çalışmalarında yenilikçi iş davranışı ile eğitim düzeyi arasında pozitif yönde bir ilişkinin olduğunu tespit etmişlerdir. Mansurova (2017) ise örgüt kültürü ile eğitim düzeyi arasında anlamlı bir ilişkinin olmadığını ortaya koymuştur.

Gelir durumuna göre bakıldığında anlamlı bir ilişkinin olmadığı görülürken ($p>0,05$), gelir durumu iyi olan katılımcıların %62'sinin tutumunun gelir durumu orta ve çok iyi olan katılımcılardan daha yüksek olduğu bulunmuştur. Cinsiyete göre bakıldığında ise anlamlı bir ilişkinin olmadığı görülmüştür ($p>0,05$). Yıldırım (2012), Elçi (2008), Jaiswal ve Dhar (2015) da çalışmamızla benzer sonuçlara ulaşmışlardır. Korku (2018) ise erkek katılımcıların dönüşümcü liderlik tutumunun ve yenilikçilik algılarının kadınlardan daha yüksek olduğunu tespit etmiştir.

Kaygın ve Kaygın (2012) ise dönüşümcü liderlik tutumu ile cinsiyet, yaş, medeni durum arasında herhangi bir ilişkinin olmadığını tespit etmişlerdir. Öte yandan Akman (2019) dönüşümcü liderlik tutumu ile yaş, medeni durum ve çalışma süresi arasında anlamlı bir ilişkinin olmadığını vurgularken; Mansurova (2017) dönüşümcü liderlik tutumu ile cinsiyet, eğitim düzeyi ve çalışma süresi arasında anlamlı bir ilişkinin olmadığını ortaya koymuştur.

Tablo 1.7. Dönüşümcü Liderliğin Örgütsel Yenilik Üzerindeki Etkisine Ait Regresyon Analizi

Bağımsız değişken	B	SH _B	β	t	p
Sabit	2,28	,188		12,117	,000
Örgütsel Yenilik	,26	,061	0,03	4,270	,000

R=0,030 R²=0,093 Δ R²=0,08

F(1; 179)= 18,233 p=,000

Bağımsız (örgütsel yenilik) ve bağımlı (dönüşümcü liderlik) değişkenler arasında kurulan regresyon modelinin uygun olduğu bulgusu elde edilmiştir (F(1; 179)=18,233; p= ,000). Örgütsel Yenilik, dönüşümcü liderlikteki değişimin yaklaşık %8'ini açıklamaktadır (Δ R²=0,08).

Regresyon katsayılarının anlamlılığına ilişkin t testi sonuçları incelendiğinde dönüşümcü liderliğin, örgütsel yenilik üzerinde pozitif yönlü anlamlı etkiye sahip olduğu ($\beta=0,03$; t=4,270

$p < 0,01$) bulgusu elde edilmiştir. Dönüşümcü liderlik tutumunun düzeyi yükseldikçe örgütsel yenilik tutumu artmaktadır; Dönüşümcü liderlik tutumunun düzeyi azaldıkça örgütsel yenilik tutumu azalmaktadır. H1 hipotezi kabul edilmiştir.

Tablo 1.8. Dönüşümcü Liderlik Tutumunun Örgüt Kültürü Üzerindeki Etkisine Ait Regresyon Analizi

Bağımsız değişken	B	SH _B	β	t	p
Sabit	2,16	,215		10,077	,000
Örgüt Kültürü	,28	,067	0,30	4,272	,008

R=0,306 R²=0,093 Δ R²=0,088
F_(1; 402)= 18,253 p=,000

Bağımsız (örgüt kültürü) ve bağımlı (dönüşümcü liderlik) değişkenler arasında kurulan regresyon modelinin uygun olduğu bulgusu elde edilmiştir (F(1; 179)=18,253; p= ,000). Örgüt Kültürü, dönüşümcü liderlikteki değişimin yaklaşık %8'ini açıklamaktadır (Δ R²=0,08).

Regresyon katsayılarının anlamlılığına ilişkin t testi sonuçları incelendiğinde dönüşümcü liderliğin, örgüt kültürü üzerinde pozitif yönlü anlamlı etkiye sahip olduğu ($\beta=0,28$; t=4,272 $p < 0,01$) bulgusu elde edilmiştir. Dönüşümcü liderlik tutumunun düzeyi yükseldikçe örgüt kültürü tutumu artmaktadır; Dönüşümcü liderlik tutumunun düzeyi azaldıkça örgüt kültürü tutumu azalmaktadır. H2 hipotezi kabul edilmiştir.

Sonuç

Bu çalışma sağlık çalışanlarında dönüşümcü liderlik bağlamında hastanelerin örgütsel yenilikçiliğinden ve örgüt kültürü tutumları arasındaki ilişkinin anlaşılması amacıyla yapılmıştır ve örneklemin %55'ini hemşire %45'ini doktor olmak üzere 179 kişi oluşturmaktadır.

Yapılan araştırmanın sonucunda Lider Davranış Etkinliği ile Örgütsel Yenilik arasında pozitif yönlü ve anlamlı korelasyon saptanmıştır. Örgütsel yenilik bakış açısı yüksek olan katılımcılarda yüksek düzeyde lider davranış etkinliği; Örgütsel yenilik bakış açısı düşük olan katılımcılarda düşük düzeyde lider davranış etkinliği olduğu bulgusu elde edilmiştir.

Lider Davranış Etkinliği ile örgüt kültürü arasında pozitif yönlü ve anlamlı korelasyon saptanmıştır. Örgüt kültürü yüksek olan katılımcılarda yüksek düzeyde lider davranış etkinliği; Örgüt kültürü düşük olan katılımcılarda ise düşük düzeyde lider davranış etkinliği olduğu bulgusu elde edilmiştir. Dolayısıyla bazı katılımcılarda lider davranış etkinliğinin yüksek düzeyde bazı katılımcılarda ise düşük seviyede olması örgütte lider konumundaki kişilerin tüm çalışanlara eşit tutum ve yaklaşım sergilemediklerini göstermektedir denebilir. Ayrıca liderler eşit tutum ve yaklaşım sergileseler dahi bunun, çalışanlarca algılanma düzeyleri farklıdır denebilir. Çalışmamızla benzer şekilde Diker (2014), Türkiye'nin beş ilinde faaliyet gösteren otel işletmelerinde 655 kişi üzerinde gerçekleştirdiği çalışmada algılanan liderlik ile örgüt kültürü arasında pozitif yönde anlamlı bir ilişkinin olduğunu ortaya koymuştur. Öztürk ve Şahin (2017) de 2014-2015 eğitim-öğretim yılı döneminde Gaziantep ilinde görev yapan 502 öğretmen üzerinde gerçekleştirdiği çalışmada örgüt kültürü ile öğretmen liderliği arasında pozitif yönde anlamlı bir ilişkinin olduğunu tespit etmiştir. Kaygın ve Kaygın'ın (2012) banka çalışanlarının dönüşümcü liderlik algılarını tespit etmek amacıyla Kars ve Rize'deki banka çalışanlarıyla gerçekleştirdikleri çalışmada ise katılımcıların dönüşümcü liderlik ve alt boyutlarıyla ilgili algılarının yüksek düzeyde olduğu tespit edilmiştir.

Regresyon katsayılarının anlamlılığına ilişkin t testi sonuçları incelendiğinde dönüşümcü liderliğin, örgütsel yenilik üzerinde pozitif yönlü anlamlı etkiye sahip olduğu bulgusu elde edilmiştir. Dönüşümcü liderlik tutumunun düzeyi yükseldikçe örgütsel yenilik tutumu artmaktadır; Dönüşümcü liderlik tutumunun düzeyi azaldıkça örgütsel yenilik tutumu azalmaktadır. Korku'nun (2018) 19 hastanede 279 katılımcıyla gerçekleştirdiği çalışmada da dönüşümcü liderlik stilinin örgütte yenilikçilik iklimine ve yenilikçi iş davranışına pozitif etkisinin olduğunu saptamıştır. Sarros vd. (2008), örgütlerde yenilikçiliği destekleyici örgütsel iklimin oluşturulmasında dönüşümcü liderlerin etkinliğinin daha fazla olduğunu vurgulamışlardır. Bozkurt ve Göral (2013)'ın modern liderlik tarzlarının yenilik stratejilerine etkisini belirlemeye yönelik gerçekleştirdikleri çalışmalarının sonucunda ise dönüşümcü liderliğin yenilik stratejilerinden saldırgan ve fırsatçı yenilik stratejisini etkilediğini belirtmişlerdir. Önhon (2016) telekomünikasyon sektöründe çalışan 270 personel ile gerçekleştirdiği çalışmada çalışanların yenilikçi davranışlar sergilemesi, örgütlerde yenilikçi bir iklimin oluşturulmasında dönüşümcü liderlerin pozitif yönde katkı sağladığını belirtmiştir. Vaccoro vd. (2012) de örgütlerde dönüşümcü liderlik davranışının yenilikçi uygulamaları teşvik ettiğini ortaya koymuşlardır. Görüleceği üzere literatürdeki çalışmalar ile yapılan araştırmanın sonucu tutarlılık göstermektedir.

Regresyon katsayılarının anlamlılığına ilişkin t testi sonuçları incelendiğinde dönüşümcü liderliğin, örgüt kültürü üzerinde pozitif yönlü anlamlı etkiye sahip olduğu bulgusu elde edilmiştir. Dönüşümcü liderlik tutumunun düzeyi yükseldikçe örgüt kültürü tutumu artmaktadır; Dönüşümcü liderlik tutumunun düzeyi azaldıkça örgüt kültürü tutumu azalmaktadır. Barut ve Onay (2018), Manisa Vestel Fabrikası'nda 671 çalışan üzerinde yaptıkları anket uygulaması ve 10 yönetici konumundaki çalışan ile gerçekleştirdikleri bire bir görüşme sonucunda örgütlerdeki liderlik tarzının örgüt kültürü üzerinde oldukça etkili olduğunu ortaya koymuşlardır. Avcı (2015) ise yaptığı çalışma sonucunda öğretmenler ve okul müdürlerinin dönüşümcü liderlik davranışlarıyla örgüt kültürü arasında pozitif yönde anlamlı bir ilişkinin olduğunu tespit etmiştir. Çalışmamızla benzer şekilde Mansurova (2017) da dönüşümcü liderliğin örgüt kültürüne etkisine dair tez çalışmasında dönüşümcü liderlik davranışlarının örgütsel kültürü büyük ölçüde etkilediğini ortaya koymuştur.

Araştırma sonucunda çalışanların liderlik kavramını değerlendirirken beklentilerinin adaletli bir yönetim şekli yönünde olduğu görülmüştür. Katılımcılar hastane içi iletişimde yeterince söz sahibi olmadıkları ifadesine çekimser kalmışlardır. Yönetimin baskı ve disiplin yönetim tarzı uyguladıkları düşünülebilir. Örgütsel yenilik ve örgüt kültürü tutumu katılımcılar tarafından benimsenmiş bir kavram olmadığı ifadelerin çoğuna kararsızım seçeneğini işaretlediklerinden saptanmıştır.

Örgütsel yenilik ve örgüt kültürü tutumu yüksek olan katılımcılarda yüksek düzeyde lider davranış etkinliği tespit edilmiştir. Dolayısıyla bu üç kavram birbiriyle doğrudan ilişkilidir.

Elde edilen sonuçlar doğrultusunda bu konu üzerinde çalışma yapmak isteyen ve sağlık kurumları işletmecilerine şu önerilerde bulunulabilir:

- Araştırmanın daha kapsamlı sonuçlar vermesi için Türkiye'de faaliyet gösteren diğer hastanelerde çalışanlar üzerinde de araştırma yapılması daha genel bilgiler elde edilmesini sağlayabilir.
- Araştırmada genel olarak doktor ve hemşire olan bireyler yer almıştır. Yapılacak benzer araştırmalarda hastanede çalışan diğer görevliler üzerinde de çalışılması konuya farklı bir katkı sağlayabilir.
- Hastanede sadece idari birimde çalışanlara, özeleştirilme düzeylerine yönelik bir araştırma yapılabilir.
- Çalışanlara online memnuniyet uygulamasını kullanarak hastane içi iletişime yönelik görüş ve önerileri dikkate alınabilir. Çalışanlara örgüt kültürü, örgütsel yenilik ve liderlik konularına yönelik eğitimlerin yanında işçi-işveren dayanışması sağlanarak dönüşümcü liderlik tarzı benimsenebilir.

Kaynakça

- Ağırbaş, İsmail, vd. "Motivasyon Araçları ve İş Tatmini: Sosyal Sigortalar Kurumu Başkanlığı Hastane Başhekim Yardımcıları Üzerinde Bir Araştırma". *Hacettepe Sağlık İdaresi Dergisi* 8 (3) (2005), 326-350.
- Argon, Türkan - Eren, Altay. *İnsan Kaynakları Yönetimi*. Ankara: Nobel , (2004).
- Balay, Refik. *Yönetici ve Öğretmenlerde Örgütsel Bağlılık*. Ankara: Nobel Yayın Dağıtım, (2000).
- Batur, Zeynep. H. - Ekşili, Nisa. "Kuşakların Değişen Yüzü ve Y Kuşağı ile Ortaya Çıkan Yeni Çalışma Tarzı: Mobil Yakalılar". *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 19 (2014), 165-183.
- Bayram, Levent. "Yönetimde Yeni Bir Paradigma: Örgütsel Bağlılık". *Sayıştay Dergisi* 16 (59) (2005), 125-139.
- Becker, Howard. S. "Notes on the Concept of Commitment". *American Journal of Sociology* 66 (1) (1960), 32-40.
- Bozkurt, Öznur - Bozkurt, İlhan. "İş Tatminini Etkileyen İşletme İçi Faktörlerin Eğitim Sektörü Açısından Değerlendirilmesie Yönelik Bir Alan Araştırması". *Doğuş Üniversitesi Dergisi* 9 (1) (2008), 1-18.
- Bulut, Zeki A. "İşletmelerde Performans Değerlendirme Çalışmaları ve Uygulanan Yöntemler". *Mevzuat Dergisi*, 79 (2004). Erişim 19 Aralık 2019. <https://www.mevzuatdergisi.com/2004/07a/05.htm>
- Akman, Elvettin. "Yerel Yönetimlerde Dönüştürücü ve Etkileşimci Liderlik: Isparta Belediyesi Çalışanları Üzerine bir Araştırma". *Süleyman Demirel Üniversitesi İİBF Dergisi*, 24 (1) (2019), 101-117.
- Aslan, Şebnem. *Geçmişten Günümüze Liderlik Kuramları*. Konya: Eğitim Yayınevi, (2013).
- Avcı, Ahmet. "Öğretmen Algılarına Göre Okul Müdürlerinin Liderlik Stilleri". *Hasan Ali Yücel Eğitim Fakültesi Dergisi* 12-2(24) (2015), 161-189.
- Aydınlı, Halil. İ. "Örgüt Kültürünün Yönetim Açısından Önemi". *Bilgi Sosyal Bilimler Dergisi* 2(7) (2003), 79-99.
- Barut Yasin - Onay Meltem. "Örgüt Kültürü ve Liderlik Tarzı Arayışında Yeni Argümanlar: Manisa Vestel Fabrikasında Bir Çalışma". *Uluslararası Bilimsel Araştırmalar Dergisi* 3 (1) (2018), 181-193.
- Bass, Bernard. M. "From Transformational to Transformational Leadership: Leaning to Share The Vision". *Organizational Dynamics* 19(1990), 3-23.
- Bedük, Aykut. *Örgüt Psikolojisi*. Konya: Atlas Akademi Yayınları, (2014).
- Bolat, Tamer - Seymen, Oya. A. "Örgütlerde İş Etiğinin Yerleştirilmesinde Dönüşümcü Liderlik Tarzı'nın Etkileri Üzerine Bir Değerlendirme". *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 6 (9) (2003), 59-85.
- Bozkurt, Öznur - Göral, Murat. "Modern Liderlik Tarzlarının Yenilik Stratejilerine Etkisini Belirlemeye Yönelik Bir Çalışma". *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 13(4) (2013), 1-14.
- Carmeli, Abraham vd. "Self-Leadership Skills and Innovative Behavior". *International Journal of Manpower* 27(1) (2006), 75-90.

- Cemaloğlu, Necati. "Okul yöneticilerinin liderlik stilleri ile yıldırma arasındaki ilişki". *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi* 33 (2007), 77-87.
- Cole, Gerald .A. *Management Theory and Practice*. (6th Ed.) London: Book Power, (2006).
- Danışman, Ali - Özgen, Hüseyin. "Örgüt Kültürü Çalışmalarında Yöntem Tartışması: Niteliksel – Niceliksel Yöntem İkileminde Niceliksel Ölçümler ve Bir Ölçek Önerisi". *Yönetim Araştırmaları Dergisi* 3(2) (2003), 91-124.
- Diker, Oğuz. *Algılanan Liderlik Tarzları, Örgüt Kültürü ve Örgütsel Bağlılık İlişkisinin Turizm Endüstrisinde İncelenmesi*. Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2014.
- Durmaz, Ozan. *Örgüt kültürünün Örgütsel Bağlılık Üzerine Etkisi: Analitik Bir İnceleme*. Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2010.
- Duvacı, Tijen. *Dönüşümcü Liderlik ve Örgüt İkliminin Çalışanların Yenilikçi Davranışı Üzerine Etkileri: Bir Araştırma*. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2017.
- Dümen, Gökçen. *Dönüşümcü Liderlik Davranışlarının Personelin İş Tatminine Etkisi ve Bir Askeri Birlikte Uygulama Çalışması*. Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2008.
- Elçi Şirin. "İnovasyon: neden ve nasıl?". *Strateji Bülteni: İnovasyon Ocak-Mart* (7) 2008, 6-13.
- Eraslan, Hakkı vd. "Kümelenmeler ve İnovasyona Etkisi: Turizm Sektöründe Uygulamalar". *SOİD Seyahat ve Otel İşletmeciliği Dergisi*, 5(3) 2008, 15-50.
- Erdem, Barış vd. "Yenilikçilik ve İşletme Performansı İlişkisi: Antalya’da Etkinlik Gösteren 5 Yıldızlı Otel İşletmeleri Örneği". *Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi* 26 (2) 2011, 77-112.
- Erkmen, Turhan. *Örgüt Kültürü*. İstanbul: Beta Yayınları, 2010.
- Erkunt, Gizem. *Dönüşümcü Liderlik Davranışlarının Örgüt Kültürü Üzerine Etkileri*. Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2015.
- Galanakis, Kostas. "Innovation Process. Make Sense Using Systems Thinking". *Technovation* 26 2006, 1222–1232.
- Görker, Nuray - Erdil, Oya. "İnovasyon Sürecinde Örgütü Girişimsel ve Öğrenme Odaklılığa Yönlendirmede Dönüştürücü Liderlik Tarzının Etkisi". *Doğuş Üniversitesi Dergisi* 19(2) 2018, 115-129.
- Gümüşlüoğlu, Lale ve İlsev, Arzu. "Transformational Leadership, Creativity, And Organizational Innovation". *Journal Of Business Research* (62) 2009, 461-473.
- House, Robert J. vd. "Understanding cultures and implicit leadership theories across the globe: an introduction to project GLOBE". *Journal of World Business* 37 2002, 3-10.
- Jaiswal, Neeraj. K. -Dhar, Rajib L. "Transformational leadership, innovation climate, creative self-efficacy and employee creativity: A multilevel study". *International Journal of Hospitality Management*, 51 2015, 30-41.
- Janssen, Onne. "Innovative behaviour and job involvement at the price of conflict and less satisfactory relations with co-workers". *Journal of Occupational and Organizational Psychology* 6 2003, 347-364.

- Karcioğlu, Fatih - Kaygın, Erdoğan. "Dönüştürücü Liderlik Anlayışının Yaratıcılığa ve Yeniliğe Etkisi". *Kafkas Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 4(5) 2013, 101-111.
- Kaygın, Erdoğan - Kaygın, Ceyda Y. "Çalışanların Dönüştürücü Liderlik Algılarını Belirlemeye Yönelik Bir Araştırma". *Organizasyon Ve Yönetim Bilimleri Dergisi*, 4(2) 2012, 29-38.
- Keklik, Belma. "Sağlık Hizmetlerinde Benimsenen Liderlik Tiplerinin Belirlenmesi: Özel Bir Hastane Örneği". *Afyon Kocatepe Üniversitesi İİBF* 14(1) 2012, 73-93.
- Kılıç, Ali vd. "Yenilikçilik Faktörlerinin Örgütlerin Vizyon ve Misyon İfadelerindeki Varlığı. Fortune Türkiye İlk 100 Firma Örneği". *İşletme Araştırmaları Dergisi* 6(4) 2014, 36-68.
- Korkmaz, Sezer vd. "İşletmelerin Yenilikçi Kabiliyetleri ve İhracat Performanslarına Etkileri". *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 9(2) 2009, 83-104.
- Korku, Cahit. *Sağlık Yöneticilerinin Dönüşümcü ve Otantik Liderlik özelliklerinin Yenilikçilik İklimine ve Yenilikçi İş Davranışına Etkisi*. Hacettepe Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Doktora Tezi, 2018.
- Lunenburg, Fred C. ve Ornstein Allan C. *Eğitim Yönetimi* (çev. G. Arastaman). Ankara: Nobel Yayınları, 2013.
- Mansurova, Sabina. *İşletmelerde Dönüşümcü Liderlik Davranışlarının Örgüt Kültürüne Etkisi ve Bir Uygulama*. İstanbul Aydın Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2017.
- Narayanan, Vadake.K. *Managing Technology and Innovation for Competitive Advantage*, Prentice Hall Inc., New Jersey, 2011.
- Oğuztürk, Bekir. S. "Yenilik Kavramı ve Teorik Temelleri". *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi* 8(2) 2003, 253-273.
- Omay, Umut. *Emeğin Kültür ve Manipülasyon Teorisi*. Beta Basım Yayım, 2009.
- Öndeş, Tanju. *Hemşirelerin Yöneticilerine İlişkin Dönüşümcü Liderlik Algıları*. Hasan Kalyoncu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Anabilim Dalı İşletme Yüksek Lisans Programı. Yüksek Lisans Tezi, 2017.
- Önhon, Ömür. *Türkiye'de Telekomünikasyon Sektöründe İşyerlerindeki Yenilikçilik İklimi İle Çalışanların Yenilik Yapma Davranışları Arasındaki İlişki Ve Bu İlişkiye Liderlik Algılarının Etkileri*. Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İngilizce İşletme Anabilim Dalı Organizational Behavior Bilim Dalı, Doktora Tezi, 2016.
- Özalp, İnan - Öcal, Hülya. "Örgütlerde Dönüştürücü (Transformational) Liderlik Yaklaşımı". *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 3(4) 2000, 207-226.
- Özdaşlı, Kürşat. "İşletmelerde Yenilikçi Örgüt Yapısı Oluşturmak: Çok Unsurlu Bir Model Önerisi". *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi* 14(1) 2010, 93-110.
- Öztürk, Necati - Şahin, Sevilay. "Eğitim Örgütlerinde Örgüt Kültürü ve Öğretmen Liderliği: Lider-Üye Etkileşiminin Aracılık Rolü". *Elementary Education Online, EEO Dergisi* 16 2017, 4.
- Sandıkcı, Mustafa vd. "Otel İşletmelerinde Dönüştürücü Liderlik Davranışlarının Örgüt Sağlığı Üzerine Etkileri: Afyonkarahisar İlinde Bir Araştırma". *Yönetim Bilimleri Dergisi* 13(25) 2015, 161-200.

- Sarros, James C. vd. "Building a climate for innovation through transformational leadership and organizational culture". *Journal of Leadership & Organizational Studies* 15(2) 2008, 145-158.
- Schein, Edgar. H. *Organizational culture and leadership (3rd ed.)*. San Francisco: Jossey-Bass, 2004.
- Shih, Hsi- An - Susanto, Ely. "Is innovative behavior really good for the firm? Innovative work behavior, conflict with coworkers and turnover intention: Moderating roles of perceived distributive fairness". *International Journal of Conflict Management* 22(2) 2011, 111-130.
- Şentürk, Faruk. vd. "Dönüşümcü ve Etkileşimci Liderlik Tarzlarının Bireysel Yenilikçiliğe Etkisini Belirlemeye Yönelik Bir Araştırma", *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 8(17) 2016, 173-198
- Şimşek, Nevin ve Fidan, Mehmet. *Kurum Kültürü ve Liderlik*, Konya: Tablet Kitapevi. 2005.
- Şişman, Mehmet. *Öğretim Liderliği*. Ankara: Pegem A Yayıncılık, 2002.
- Temel, Eren. *Dönüşümcü Liderlik ve Psikolojik Güçlendirme Arasındaki İlişkide Örgütsel Özdeşleşmenin Aracılık Rolü: Nazilli'deki Kamu Kurumlarında Bir Uygulama*. Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2016.
- Tütüncü, Özkan - Akgündüz, Yılmaz. "Seyahat Acentelerinde Örgüt Kültürü ve Liderlik Arasındaki İlişki: Kuşadası Bölgesinde Bir Araştırma". *Anatolia: Turizm Araştırmaları Dergisi* 23(1) 2012, 59-72
- Vaccaro, Ignacio vd. "Management Innovation and Leadership: The Moderating Role of Organizational Size". *Journal of Management Studies* 49(1) 2012, 28-51.
- Yıldırım, Sinan. *Üniversitelerin Beden Eğitimi Ve Spor İle İlgili Akademik Birimlerinde Dönüşümcü Liderlik ve Örgüt Kültürü Tipleri Arasındaki İlişkinin Analizi*. Hacettepe Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2012.
- Yukl, Gary. "Managerial Leadership: A Review of Theory and Research". *Journal of Management*, 15(2) 1989, 251-389.
- Zerenler, Muammer - Karakuş, Güzide. "Ürün ve Süreç Yeniliğinin İşletme Performansına Etkisi: Bir Vaka Çalışması". *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 19(2) 2017, 305-331.

Covid-19 Pandemi Sürecinde Uygulamaya Konulan Mali Tedbir ve Teşviklerin Karşılaştırmalı Analizi: Türkiye ve Seçilmiş AB Ülkeleri Karşılaştırması

*Comparative Analysis Of Financial Measures And
Incentives Implemented During The Covid-19
Pandemic: Comparison of Turkey and Selected EU
Countries*

İsmail KOÇ

Öğr. Gör., Sakarya Uygulamalı Bilimler Üniversitesi, Sapanca MYO,
Muhasebe Vergi Bölümü
ismailkoc@subu.edu.tr
<https://orcid.org/0000-0003-1944-2274>

Fatih YARDIMCIOĞLU

Prof. Dr., Sakarya Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi, Maliye Bölümü
fyardimcioglu@sakarya.edu.tr
<https://orcid.org/0000-0002-7758-8549>

Makale Bilgisi

Makale Türü: Araştırma Makalesi

Geliş Tarihi: 02.12.2020

Kabul Tarihi: 07.12.2020

Yayın Tarihi: 16.12.2020

ISSN: 2147-6071 **CİLT:** 8

E-ISSN: 2147-7035 **SAYI:** 2

Cilt/Volume: 8 | Sayı/Issue: 2 |

Yıl/Year: 2020 (Aralık/December)

Covid-19 Pandemi Sürecinde Uygulamaya Konulan Mali Tedbir ve Teşviklerin Karşılaştırmalı Analizi: Türkiye ve Seçilmiş AB Ülkeleri Karşılaştırması

Özet

Dünyanın tüm bölgelerinde etkisini gösteren, ülkelerin genel halk sağlığını tehdit eden ve büyük ölümlere sebep olan Covid-19 salgını, hem sağlık hem de ekonomi açısından ciddi krizlere sebep olmuş ve olmaya da devam etmektedir. Salgın, dünya ekonomisinde tarihi bir küçülmeye neden olurken, üretim kaybı, işletme ve hane gelirlerinde azalma, işsizlik gibi birçok sorunun da büyümesini tetiklemiştir. Ülkelerin, salgının ekonomilere vermiş olduğu olumsuz etkileri asgariye indirmek ya da ekonomileri korumaya yönelik bir dizi mali ve finansal politikalar uyguladıkları görülmektedir. Bu çalışma, ülkelerin Covid-19 salgınına yönelik almış oldukları tedbirleri inceleyerek, Türkiye ve Avrupa Birliği ülkelerinin mali teşvik politikalarını karşılaştırmayı amaçlamaktadır. Bu kapsamda AB ve Türkiye'nin Covid-19 ile mücadele kapsamında uygulamaya koydukları mali tedbirler ve teşvik uygulamaları karşılaştırmalı olarak ele alınmıştır. Çalışma nitel bir yaklaşımla ikincil veri kaynaklarına dayanılarak yapılan bir derleme çalışmasıdır. Çalışma sonucunda AB ülkeleri ve Türkiye'nin, kredi ve likidite desteği, doğrudan gelir desteği, vergi indirimleri, vergi teşvikleri, sağlık sistemini desteklemeye yönelik teşvikler ve vergi ödemelerinin ertelenmesi gibi teşvik enstrümanları kullandıkları görülmektedir. Özellikle Türkiye'nin sağlık sistemini desteklemeye yönelik teşvikler ve tedbirler konusunda AB ülkelerine kıyasla başarılı bir süreç yönetimi gerçekleştirdiğini söylemek mümkündür.

Anahtar Sözcükler: Mali Teşvikler, Mali Tedbirler, Krizler ve Ekonomi, Covid-19 Pandemisi,

Comparative Analysis Of Financial Measures And Incentives Implemented During The Covid-19 Pandemic: Comparison of Turkey and Selected EU Countries

Abstract

The Covid-19 epidemic, which has an impact in all regions of the world, threatens the general public health of countries and causes major deaths, has caused and continues to cause serious crises both in terms of Health and the economy. The epidemic caused a historic downturn in the world economy, while many problems such as loss of production, reduced business and household incomes, and unemployment also triggered its growth. Countries appear to have implemented a number of fiscal and financial policies aimed at minimizing the negative effects of the epidemic on economies or protecting economies. This study aims to examine the measures taken by countries to address the Covid-19 epidemic and to compare the financial incentive policies of Turkey and the European Union countries. In this context, the financial measures and incentive practices implemented by the EU and Turkey as part of the fight against Covid-19 were discussed comparatively. The study is a compilation study based on secondary data sources with a qualitative approach. As a result of the study, EU countries and Turkey use incentive instruments such as credit and liquidity support, direct income support, tax breaks, tax incentives, incentives to support the health system and postponement of tax payments. It is possible to say that Turkey has successfully managed processes compared to EU countries, especially in terms of incentives and measures to support the health system.

Keywords: Financial Incentives, Fiscal Measures, Crises And The Economy, The Pandemic Of Covid-19

JEL Classification Codes: H5, E62,I38

Giriş

İnsanlık tarihi boyunca, dünya üzerinde, birçok salgının yaşandığı bilinmektedir. Bu salgınlar, genel halk sağlığını tehdit etmesinin yanında ekonomik ve siyasi anlamda birçok ülkeyi etkilemiştir. Tarihte başlıca bilinen; Justinyen Vebası¹, 1347 yılında Avrupa nüfusunun yaklaşık üçte birinin ölümüne neden olan Veba (Kara Ölüm), Paris’te, Londra’da ve ülkemizde de 1912-1913 Balkan Savaşlarında ölümlere sebep olan Kolera salgını, 1918-1920 yılları arasında tüm dünyayı etkisi altına alan İspanyol Gribi, Birinci ve ikinci dünya savaşında ülkemizi de etkileyen Tifüs (Lekeli Humma) salgını, 1957 yılında Çin’den başlayarak tüm dünyaya yayılan Asya Gribi, 1960 yılında ortaya çıkan ve günümüze kadar gelen HIV/AIDS virüsü (2017 yılında, HIV ilişkili sebeplerden 940 bin ölüm ve 1,8 milyon yeni HIV enfeksiyonu vakası tespit edilmiştir.), 2003 Yılında ortaya çıkan SARS Virüsü, 2007 yılında ortaya çıkan Kuş gribi, 2009 yılında ortaya çıkan Domuz Gribi), 2014 yılında Gine’de başlayıp Batı Afrika’ya yayılan Ebola Virüsü, 2015 yılında ortaya çıkan Zika virüsü gibi birçok virüs insanlığı etkilemiştir (TÜBA, 2020, 21). Son olarak etkileri devam eden Ebola, HIV gibi virüsler lokal ölçekte insan sağlığını tehdit etmeye devam etmektedir. 2020 yılı aralık ayı itibari ile dünyada yaklaşık 70 milyon vaka ve 1,7 milyon kişinin (WHO, 2020) ölümüne sebep olan Covid-19 virüsünün dünya ekonomisi ve ülkelerin mali sistemi üzerinde ciddi etkiler bıraktığı görülmektedir.

Covid-19 salgını ile birlikte dünya ekonomisi ciddi oranda küçülme eğilimine girmiş ve özellikle ülkelerin iç ve dış ticaretini, tedarik zincirlerini ve yatırım akışlarını bozduğu görülmektedir. Aynı zamanda finansal ve beşeri sermayeyi atıl bırakarak, havale, ulaşım gelirleri ve turizmden elde edilen geliri de hızla azaltmış ve birçok ülkenin turizm sektörünü durdurmuştur. Ayrıca, emtia fiyatlarındaki hızlı düşüşler emtia bağımlı ekonomilere de ciddi zarar verdiği görülmektedir. Diğer yandan ülkelerin hayati tıbbi malzeme tedarik edebilme ve kritik gıda ihtiyaçlarının ve gıda güvenliğinin sağlanması gibi sosyo-ekonomik sonuçları da ortaya çıkmıştır (WB, 2020).

Dünyanın farklı yerlerinde, çok farklı etkileri yaşanmakta olan Covid-19 salgını; gerek boyutu, gerek etki alanının büyüklüğü gerekse kişilerin bilgi ve iletişim alternatiflerinin çok gelişmiş olması (Şen - Batı, 2019, 75) mücadele çeşitliliğini beraberinde getirmiştir. Bu salgın tarihte yaşanmış birçok salgın hastalıkları ile kıyaslandığında ülkelerin mevcut iletişim ve ileri tıp teknolojisi yanında ekonomik ve mali imkânlardan da ileri düzeyde faydalanarak tedbir almada daha dinamik olduklarını da göstermiştir.

¹ Mısırda başlayıp başta Doğu Roma bölgesi olmak üzere 30-50 milyon insanın ölümüne sebep olan bir salgın.

Hane halkı için istihdam ve gelir kaybının oluşması, temel hizmetlerin ve yiyeceklerin sunumunda yaşanan aksaklıklar, halk sağlığının korunması, beslenme, eğitim ve temel hizmetlerin sunulması gibi ortaya çıkan acil ihtiyaçların olumsuz etkilerine karşı sosyal kaynakların etkin kullanılması ve bu sürecinin kriz yönetim sürecine uygun olarak sevk ve idare edilmesi de ülkelerin sorumluluklarını ciddi oranda arttırmaktadır.

Ülkelerin bu beklenmedik durum karşındaki, ekonomik sistemi kilitleyen, kriz durumuna ani refleks gösterebilmeleri, özellikle ekonomik sistemin azami kapasitede hareketini gerektirmektedir. Ayrıca ülkelerin kalkınma kazançlarını eritme potansiyeli taşıyan bu süreç uluslararası mali destek kuruluşlarının ve ülkelerin kendi kurum ve kuruluşlarının güçlü ve sürdürülebilir mali desteklerini gerekli kılmaktadır.

Covid-19'un yayılmasını önlemek yada yayılım hızını azaltmak için gerekli olan aşı yada sosyal izolasyon (Hansen – Day, 2011, 428) gibi eylem yolları göz önüne alındığında, doğrudan GSYİH kaybı kaçınılmaz görülmektedir. Tedarik zincirinin bozulması sonucu (ilgili sağlık önlemlerinden kaynaklanan tüketim alışkanlıklarındaki zorunlu değişiklikler ve arz üzerindeki etkileri) yani birçok sektörde, üretim ve satış üzerinde doğrudan bir etkisi olacaktır. Ayrıca bir veya iki aydan fazla uzaması halinde son yaşanan küresel finansal krizde yaşananlara benzer veya daha büyük bir kümülatif çıktı kaybına neden olabilecektir (Gali, 2020).

Dünya ekonomisi üzerinde ciddi bir durgunluk süreci ve birçok ülke içinde ciddi bir ekonomik gerileme sürecinin ortaya çıktığı görülmektedir. Bu durgunluk ve gerileme sürecine müdahale tedbirleri maliye politikaları çerçevesinde şekillenmekte ve özellikle ülkelerin mali teşvik uygulamaları dikkat çekmektedir. İşletmelere yönelik vergi teşviklerinden hane halkına doğrudan gelir desteği uygulamalarına kadar birçok mali tedbir ve düzenleme gözlenmektedir.

Şekil 1. Covid-19 Salgınında Dünya'da Son Durum

Kaynak: (WHO, 9 Aralık 2020)

Salgın yayılma durumuna bakıldığında dünya genelinde özellikle tüm dünyada salgın vakalarında artış görülmektedir (WHO, 2020). Mevcut duruma bakıldığında insan yoğunluğunun fazla olduğu bölgelerde yüz binden fazla vaka yaşandığı görülmektedir. Dolayısı ile bu artışlar ülkelerin makroekonomik yapılarını özellikle de kamu mali disiplinleri üzerinde de ciddi baskılar oluşturmaktadır.

Ekonominin bazı sektörler ve faaliyet kolları bu süreçten olumsuz etkilenmişken bazı sektörler ve faaliyet kolları ise ciddi bir gelişme göstermiştir. Bu durum salgının ölümcül sonuçlarına, karantina önlemlerine, aşı ve koruyucu ilaçların üretim hızına bağlı olarak ortaya çıkabilmektedir. Bir virüs salgını tarafından tetiklenen böyle bir krizde ekonominin davranışının etkinliği, bu ekonomide mevcut olan güvenlik marjına, çeşitli ülkelerin istikrarlı gelişim düzeyine (Sukharev, 2020, 280) ve engelleyici ve teşvik edici kamu politikalarının gücüne bağlı olabilmektedir.

“Covid-19 pandemi sürecinde Türkiye ve AB ülkelerinde uygulamaya koyulan mali tedbir ve teşvik uygulamaları, benzerlikleri ve farklılıkları nelerdir?” araştırma sorusuna sosyal bilimlerde sıklıkla kullanılan belge tarama yöntemi ile cevap arayan bu araştırmanın amacı Covid-19 sürecindeki Türkiye ve seçilmiş AB ülkelerinin uyguladıkları mali tedbir ve teşvik uygulamalarını karşılaştırmalı olarak ortaya koyulmasıdır.

Çalışmanın birinci bölümünde mali teşviklerin ekonomik durgunluk sürecindeki etkileri teorik çerçeve olarak verildikten sonra, ikinci bölümde AB ülkelerinde Covid-19 kapsamında mali teşvik uygulamaları tanıtılmıştır. Üçüncü bölümde Türkiye deki Covid-19 kapsamında mali teşvik uygulamalarının genel görünümü verilerek AB ülkeleri ile karşılaştırılmıştır. Sonuç bölümünde ise, Covid-19 sürecinde Türkiye ve AB ülkelerinde uygulamaya konulan mali tedbir ve teşviklerin karşılaştırma bulguları özetlenmiş, bulgular literatür çerçevesinde yorumlanmış ve gelecek çalışmalar için öneriler sunulmuştur.

1. Mali Teşviklerin Ekonomik Durgunluk Sürecindeki Etkileri: Teorik Çerçeve

Teşvikler; maliye politikası aracı olarak, kamu tarafından çeşitli yöntemler ve adlarla² verilen, iktisadi kalkınma programlarının da bir alt uygulama aracı olan piyasaya müdahale araçlarından biridir. Devlet yardımları olarak da adlandırılan mali teşvikler ekonomik büyümenin ve kalkınmanın gerçekleştirilmesi, [ekonomik istikrarın sağlanması ve gelir dağılımında adaletin tesisi] ile halkın refah seviyesinin yükseltilmesi amacıyla kullanılmaktadır (Altay - Karabulut, 2017, 201).

² Mali teşvikler, vergi muafiyet ve istisnaları, düşük faizli kredi ya da hibe yardımları, enerji indirimleri, arsa tahsisi ve finansman kolaylıkları gibi yöntemlerden oluşmaktadır (Altay - Karabulut, 2017, 201).

Toplum sağlığının beşeri sermaye üzerinde uzun dönemli büyüme ve kalkınma hedeflerine ulaşmada itici bir rol üstlenmesi kamunun sağlık alanında var olma gerekçelerinden biridir. Sağlık hizmetlerinin “taşma etkisi”, yani bulaşıcı hastalıklardan korunmak yolu ile alınan hizmetlerin, bu hizmeti alamayan bireyleri de olumlu yönde etkilemesi toplumun her bireyinin bu hizmetten yararlandırılması durumunu ortaya çıkarmıştır (Savaşan, 2012, 289). Dolayısı ile erdemli bir mal olma özelliği taşıyan sağlık hizmetlerinin kamu tarafından sunulması ve teşvik edilmesi zorunluluğu ortaya çıkmaktadır. Diğer yandan piyasa başarısızlığı olarak da adlandırılan, piyasa ekonomisinin kaynak tahsisi işlevini yerine getirmede yetersiz kaldığı durumlarda bu sorunu gidermek için devletin piyasaya çeşitli yöntemlerle müdahalesi gerekmektedir.

Ülkelerin ekonomi politikaları ve gelişmişlik farkları gibi birçok unsurun etkisiyle değişiklik gösteren teşvik uygulamalarının toplumsal refahın artırılması başta olmak üzere bölgesel [ve sektörel] gelişmenin sağlanması ve bölgesel [ve sektörel] farklılıkların giderilmesi gibi birçok hedefi vardır (Koç, 2019, 108-109).

Tablo 1. Teşvik Araçları Sınıflandırılması ve Çeşitleri

Amaçlarına Göre Teşvikler	<ul style="list-style-type: none">• İdari ve Teknik Teşvikler• AR-GE Faaliyetlerine Yönelik Teşvikler• KOBİ'lere Yönelik Teşvikler• Bölgesel Kalkınmaya Yönelik Teşvikler• Menfi Teşvikler
Kapsamına Göre Teşvikler	<ul style="list-style-type: none">• Gümrük Muafiyeti• KDV Ertelemesi• Kredi Garanti Desteği• Yatırım Faiz Desteği
Kullanılan Araçlara Göre Teşvikler	<ul style="list-style-type: none">• Ayni Teşvikler• Arsa-Arazi Temini• İşgücü Eğitimine Yönelik Teşvikler• Nakdi Teşvikler• Hibeler• Kaynak Kullanımını Destekleme Primi• Vergi Teşvikleri <p>Dolaysız Vergi Teşvikleri</p> <ul style="list-style-type: none">✓ Düşük Oranlı Gelir Kurumlar Vergisi✓ Vergi Tatili✓ Bina İnşaat Harcı İstisnası✓ Yatırım İndirimi✓ Hızlandırılmış Amortisman✓ Finansman Fonu✓ Gelir Vergisi Stopajı <p>Dolaylı Vergi Teşvikleri</p> <ul style="list-style-type: none">✓ İhracat Teşvikleri

	✓ Serbest Bölgelere (İhracat İşleme Bölgeleri) Verilen Teşvikler
	<ul style="list-style-type: none">• Diğer Teşvikler• Enerji Desteği• Altyapı Hazırlanması

Kaynak: (Candan - Yurdadoğ, 2018, 160-161).

Teşvik uygulamaları ekonomi ve maliye politikaları açısından önemli bir araç niteliğindedir. Günümüzde çok geniş bir uygulama alanıyla karşımıza çıkan teşvikler özellikle bölgesel gelişmişlik farklarının arttığı, üretim, istihdam ve büyüme sorunlarının olduğu, işsizlik oranlarının ve dış ticaret açıklarının çoğaldığı kriz dönemlerinde, krizlerin olası negatif etkilerini azaltmada önemli bir araç olarak kullanılabilir (Doğanalp, 2019, 1292). Dünyadaki mali teşvik uygulamalarına bakıldığında; vergi oranlarında indirim, sektörel ve bölgesel teşvikler, hibe ve ucuz krediler, vergi tatilleri, Yatırım vergisi, takip eden yılların brüt karlarına karşı zararların silinmesi, İthalat/ihracat teşvikleri, sübvansiyonlar, alt yapı yatırımları, Vergi muafiyeti, istisnası ve indirimleri, Vergi iadesi (Tuomi, 2012, 4-5) gibi uygulamaların yoğunlukta olduğu görülmektedir.

Teşvikler başta Teknoloji ve Ar-Ge kapasitesini artırmak olmak üzere, Rekabet üstünlüğü sağlayacak yatırımları desteklemek, iller arasındaki gelişmişlik farkını azaltmayı ve illerin üretim/ihracat potansiyellerini arttırmak, Cari açığın azaltılmasına katkı sağlayacak katma değeri yüksek yatırımları desteklemek gibi amaçlarla uygulanmaktadır (İSO, 2018).

Teşvik uygulamaları genellikle iki temel ekonomik sorunun ortadan kaldırılmasına yönelik olarak kullanılmaktadır. Bunlar literatürde “Piyasa Başarısızlıkları” ve “Devletin Başarısızlıkları” şeklinde kategorize edilmektedir. Bu bağlamda Covid-19 Salgını toplam talep/toplam arz üzerinde yarattığı etki ile piyasa başarısızlığına, bütçe ve sosyal güvenlik sistemi üzerindeki sürekli maliyet artışı ile de devletin başarısızlığına sebep olabilecek önemli bir dışsal şok olarak ortaya çıktığı görülmektedir. Dolayısı ile dışsal şoklar ulusal ekonomi üzerinde ciddi etkiler doğuran, aniden ortaya çıkan ve öngörülemeyen veya öngörülse bile kaçınılmaz olan ekonomik, siyasî, askerî olaylar (Şen - Kaya, 2017, 31) sonucunda görülebileceği gibi salgın hastalıklar ile de görülebilmektedir.

Tablo 2. Piyasanın Başarısızlıkları ve Devletin Başarısızlıkları

Piyasanın Başarısızlıkları	Devletin Başarısızlıkları
1. Aksak Rekabet	1. Çoğunluk Oylamasının Kısır Döngü Yaratması
2. Kamusal Mallar	2. Bürokrat Davranışının israfa Yol Açması
3. Dışsallıklar	3. Mülkiyet Haklarının Olmamasının Etkisizlik Yaratması
4. Doğal Tekeller	4. Rant Ekonomisinin Ortaya Çıkması
5. Ortak Mülkiyet Konusu Kaynakların Varlığı	5. Sıfır Fiyatla Arzın Yarattığı Etkisizlik
6. Bilgi Edinmenin Maliyetinin Yüksek Olması	6. Siyasi Hayatta Tam Rekabetin Geçerli Olmaması
7. Gelir Dağılımında Eşitsizlik	7. Güç ve Yetki Dağılımında Adaletsizlik
8. Sosyal Ahlak Zayıflığı	8. Ekonomik Birimler Arasındaki Çıkar Çatışması
9. Dışsal Şoklar	9. Maliyetlerdeki Sürekli Artış
	10. Türev Dışsallıklar

Kaynak: (Akça, 2011, 188).

Bu bağlamda, Covid-19 salgınına bağlı olarak oluşmuş olan ekonomik şoklar ve derin resesyon durumundan kaçınma amacına yönelik ülkeler hazırlamış oldukları teşvik paketleri ile, ekonomik istikrarı ve sosyo-ekonomik kazanımları korumaya yönelik ciddi önlemler almaktadırlar. Covid-19 salgınına yönelik tedbirlerin 5 kategori çerçevesinde şekillendiği görülmektedir (EY, 2020, 4);

- Ekonomik ve Sosyal Destekler
- Maliye Politikası ve Finansman Destekleri
- Para Politikası ve Likidite Destekleri
- Sağlık Sistemini Güçlendirme Tedbirleri
- Sosyal Hareketlilik Kısıtlamaları

Covid-19 krizinin dolaylı (ve muhtemelen daha kalıcı) ekonomik etkilerini en aza indirmek için, zorluğun büyüklüğü ile orantılı olan hızlı ve iyi hedeflenmiş bir politika tepkisine ihtiyaç olduğu görülmektedir (Mali, 2020). Bu noktada özellikle hükümetlerin finansal yükümlülüklerini yükseltmeden Ekonomik ve Sosyal Destekler yolu ile işletmelere ve bireylere doğrudan gelir destekleri, Maliye Politikası ve Finansman Destekleri ile mali istikrarı korumaya yönelik tedbir ve teşvikler uyguladıkları görülmektedir.

2.AB Ülkelerinde Covid-19 Kapsamında Mali Teşvik Uygulamalarının Genel Görünümü

Birçok ekonomik ve siyasi problem gölgesinde Avrupa Birliği (AB)'nin, Covid-19 salgınına yakalandığını söylemek mümkündür. Göç baskısı ile artan milliyetçilik, özelleştirme uygulamaları, işsizlik, borçluluk yükleri, birçok AB ülkesinde 2008 krizi sonrası uygulanan tasarruf tedbirleri, İngiltere'nin AB'den ayrılması gibi farklı problemler gündemdeki yerini korumaktadır (DBSAM, 2020, 104). Tüm bu olumsuz durumlar ile birlikte AB'nin Covid-19 salgınına müdahale etmede geç kalması ve kurumsal bir mekanizma ortaya koyamaması üyelerin başta ulusal güvenliklerini öne çıkartmış ve ülkeleri kendi tedbirlerini alma arayışlarına sokmuştur (DBSAM, 2020, 43).

Avrupa Merkez Bankası 24 Mart 2020 tarihinde 750 milyar Euro tutarında Salgın kaynaklı acil bir satın alma programı başlatmıştır. Bu kapsamda üye devletleri doğrudan desteklememekle birlikte dolaylı olarak, tahvil satın alarak, üye devletlerin, hafifletilen bir faiz oranında yeterli finansal araçları çekmeye devam edebilmelerini sağlamıştır (ECB, 2020). Brüksel'de 8 Nisan 2020'de toplanan AB Maliye Bakanları zirvesinde de salgınla mücadelede ortak bir maliye politikası oluşturamadığı görülmektedir (DBSAM, 2020:104).

Diğer yandan AB yeni virüs dalgalarına karşı küresel düzeyde hazırlıklı olunması, virüsün önlenmesi ve kontrol altına alınması çalışmalarının artırılması amacıyla farklı sektörlere 232 milyon Euro tutarında yeni fon sağlama kararı almıştır. Bu tutara ilave olarak Dünya Sağlık Örgütüne (DSÖ)'ne özellikle küresel açıdan hazırlıklı olma ve müdahale planı için 114 milyon Euro destek sağlama kararı alınmıştır. Böylece sağlık sistemleri güçlü olmayan ve dayanıklılığın düşük olduğu ülkelerde halk sağlığı acil hazırlık ve müdahale çalışmalarının artırılması hedeflenmektedir.

15 milyon Euro'nun hızlı teşhis ve epidemiyolojik sürveyans gibi tedbirlerin desteklenmesi amacıyla Senegal'deki Dakar Pastör Enstitüsü dahil, Afrika'ya tahsis edilmesi planlanmaktadır. 100 milyon Euro acilen teşhis, tedavi ve önleme araştırmalarına aktarılacak, bunun 90 milyon Euro AB ve eczacılık endüstrisi arasındaki bir ortaklık olan Innovative Medicines Initiative (Yenilikçi İlaç Girişimi) aracılığıyla aktarılacaktır. 3 milyon Euro AB vatandaşlarının Wuhan, Çin'den ülkelerine dönmelerinin sağlanması amacıyla AB Sivil Koruma Mekanizmasına tahsis edilmiştir.

Avrupa Komisyonu, Covid-19 krizinin sosyal ve ekonomik etkisini hafifletmeye yardımcı olmak için "Covid-19 destek paketi" kapsamında 15 Üye ülkeye 81,4 milyar Euro mali destek verme kararlarını Avrupa Konseyine sunmuştur. Bu destekler Avrupa Konseyi tarafından işçileri, işletmeleri ve ülkeleri korumak için kabul edilen üç güvenlik ağından biri olarak

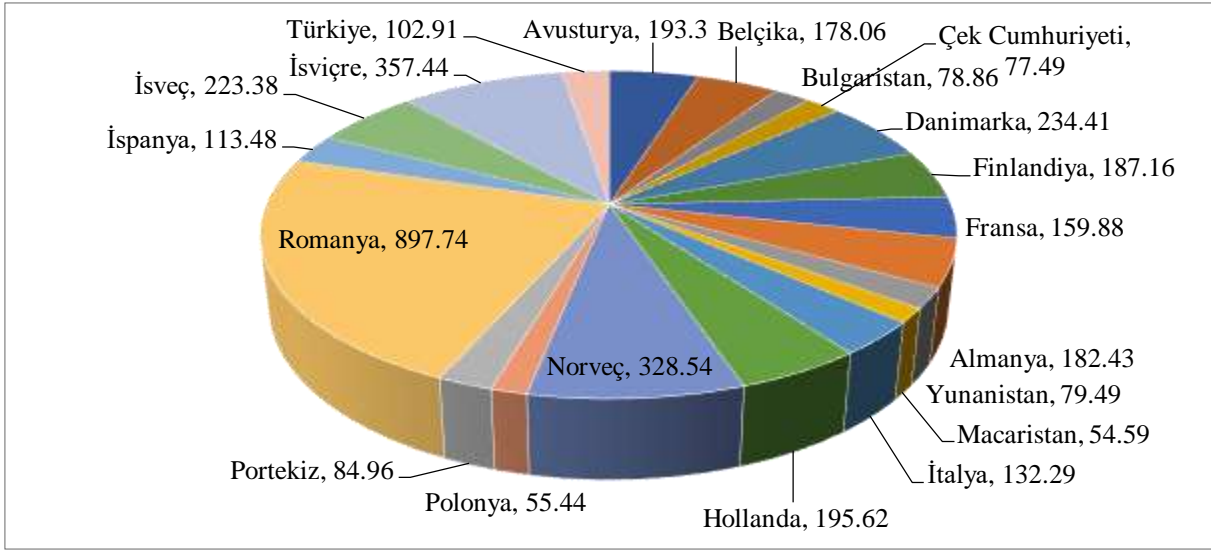
görülmektedir. Konsey tarafından bu destek önerilerinin onaylanması halinde, AB'den üye Devletlere uygun şartlarda krediler şeklinde mali destekler sağlanacaktır. Bu krediler ile öncelikli olarak üye devletlerin istihdamının korunması ve kamu harcamalarındaki ani artışların önüne geçilmesi amaçlanmaktadır. Buna ek olarak Covid-19 salgınına önlem amaçlı Avrupa Komisyonu tarafından, Doğu Avrupa Ülkelerine yönelik (Ermenistan, Azerbaycan, Belarus, Gürcistan, Moldova Cumhuriyeti ve Ukrayna) acil ihtiyaçları için 140 milyon Euro tahsis edilmiştir (EC, 2020a).

Covid-19 un AB ekonomisi üzerindeki ilk etkileri tüm dünyada olduğu gibi sanayi ve hizmet sektörü üzerinde kendisini göstermiştir. Tedbirler dolayısı ile sanayi tesisleri ve hizmet sektörü üretimlerini durdurmuştur. Dolayısı ile az ve talep yapısı üzerinde meydana gelen ani şoklar ekonomik açıdan birbirine bağımlı olan ülkeleri de zincirleme bir şekilde etkilemiştir. AB'nin enerji kaynağı olarak Ortadoğu'ya ara ürünler için ise Güneydoğu Asya veya Çin'e güçlü bir şekilde bağılı olmaması, sanayi üretim yapısını iç tüketim hacmi ile korumasını sağlamıştır. Fakat aynı durumu hizmet sektörü için söylemek mümkün değildir. AB ülkeleri ve diğer ülkelerin geliş ve gidiş engellerini sürdürmeleri turizm gibi yaklaşık elli iki alt ve yan sektörü besleyen, bunun yanında istihdam gücü olan önemli bir gelir kaynağının erimesine sebep olmuştur.

AB'nin, Covid-19 salgını ile mücadele ve ekonomik anlamda vermiş olduğu zararların tazmin edilmesine yönelik politikalarını AB üyeleri arasında, karşılıklı olarak açık bütçe ve finansal kanallar aracılığıyla yürütmesi beklenmektedir (Blanchard - Pisani, 2020). AB'nin şuan için fon kaynağı sağlamaktan öte ülkelere kriz yönetimine yönelik bir politika sunamamış olması dolayısı ile ülkeleri kendi çözüm yollarına itmiştir. Bu bağlamda özellikle teşvik ve vergi teşvik politikaları ile sağlık sisteminin güçlendirilmesi ve işletmeler üzerindeki finansal ve ücret ödemelerine bağılı oluşan mali yükün azaltılması hedeflendiği görülmektedir.

Pandemi olgusu giriş kısmında belirtildiği üzere insanlık tarihi kadar eski ve dolayısı ile dünyadaki tüm ülkelerin genel halk sağlığını korumaya yönelik de ciddi bir bütçe harcadıkları görülmektedir.

Grafik 1. Yıllık Kişi Başına Beklenen Salgın Kaybı (\$)

Kaynak: (WB, 2017).

Grafik 2’de görüldüğü gibi AB ülkeleri açısından kişi başı 77.49 dolar (Çek Cumhuriyeti) kişi başı 897,74 dolar (Romanya) arasında salgın hastalıklara bağlı olarak bütçeye maliyet getirmektedir. Türkiye’de ise kişi başı 102,91 dolar yıllık kişi başı toplam maliyet getirmektedir. Covid-19 öncesi süreç açısından birçok AB ülkesi için milli gelirin 0,44 oranında bir pay alan salgın maliyetleri bu süreç sonrasında ülke bütçeleri üzerindeki yükü de arttıracaktır.

Salgın sebebiyle kişi başına düşen sağlık maliyetlerinin artması ve ekonomik ajanların (alıcılar ve satıcıların) korunmacı kararlar alması, harcamalarını azaltması, yatırımlarını ertelenmesi, borç verme stoklarına sınırlama getirmesi ile mevcut halk sağlığı krizi, içinden çıkılmaz bir ekonomik krize dönüşebilmektedir. Dolayısı ile ülke özelliklerine dayalı olarak hükümetlerin etkili ve zamanında makroekonomik müdahale yapmaları tavsiye edilmektedir. Bu müdahalelerin mali ve parasal teşvikler yolu ile ülkeler ve bölgeler arasındaki değişiklikleri de göz önüne alınarak uygulanması krizi yönetimine katkı sağlayacaktır (Gourinchas, 2020, 34).

Covid-19 salgınına yönelik AB ülkelerinin tedbir ve teşvik uygulamalarına bakıldığında salgın ile mücadelede “*vergi politikası tedbir ve teşvikleri*”, “*istihdam ve sosyal politika tedbir ve teşvikleri*”, “*sağlık politikası tedbir ve teşvikleri*”, “*bilim ve inovasyon teşvikleri*” olmak üzere dört alanda teşvikler sunulmaktadır.

2.1.Vergi Politikası Teşvikleri

Dış ve iç şoklardan kaynaklı olarak ortaya çıkan herhangi bir konjonktürel dengesizliğe karşı “*vergi politikası, kamu harcama politikası ve borçlanma politikası*” şeklinde üç ana maliye politikası yöntemi kullanılabilir. Covid-19 sürecinin ortaya çıkardığı ekonomik etkileri

azaltmada, özellikle kısa vadede, vergi politikası uygulamaları makroekonomik istikrarın korumasında ekonomik istikrar sağlayıcı (pasif uyum sağlama) ve ihtiyari maliye politikası (aktif uyum sağlama) şeklinde kullanılabilir (Şen - Sağbaş 2016, 331).

Covid-19 sürecinde birçok ülkenin kısa vadeli bir politika aracı olarak uygulamış olduğu mali tedbir ve teşvikler aktif ve pasif uyum sağlamaya yönelik amaçları ortaya koymaktadır (OECD, 2020a). Bu amaçlar genel hatları ile aşağıdaki gibi belirtilebilir;

- Nakit iş akışını artırmak alınan için alınan tedbirler
- Hane halkına yapılan doğrudan gelir destekleri
- Destek arttırmaya yönelik vergi teşvikleri
- Yatırımı arttırmaya yönelik vergi teşvikleri
- İstihdama yönelik vergi teşvikleri
- Sağlık sistemini desteklemeye yönelik teşvikler
- Diğer vergi politikası tedbirleri
- Diğer nakit transferleri
- Diğer vergi dışı tedbirler

AB ülkelerinin ve Türkiye'nin almış olduğu mali tedbir ve teşvikleri aşağıdaki tabloda görmek mümkündür.

Tablo 3. Seçilmiş AB Ülkelerinde Uygulanan Mali Teşvik ve Tedbirler

Ülke	Mali Tedbirler
Avusturya	<ul style="list-style-type: none">• Gelir vergisi ve kurumlar vergisi geçici ödemelerini sıfıra indirebilecektir.• Vergi ödeme tarihinin 30 Eylül 2020'ye kadar ertelenebilir veya ödemeler bu tarihten önce taksitle yapılabilecektir.• Gelir, Kurumlar, KDV vergileri ve gelir tespiti için son başvuru tarihi 31 Ağustos 2020'ye kadar uzatılmıştır.• Kamu fonlarından işletmelere için yapılan hibeler vergiden muaf tutulacaktır.• İşveren tarafından yapılan ilave ödemeler en fazla 3,000 Euro'ya kadar vergiden muaf olabilecektir.• Dezenfektanların üretimi için alkolün gümrüksüz kullanımı, alkolün vergiden muaf hale getirilmesi için prosedürlerin kolaylaştırılması kararı alınmıştır.• Covid-19 krizi nedeniyle emeklilikten dönen emekli hekimler için tercihli gelir vergisi oranı, işletmenin satışından veya durdurulmasından elde edilen karın yarısı kadar azaltılmıştır.
Belçika	<ul style="list-style-type: none">• Belirtilen sağlık Kurumlarına tıbbi malzeme ve donanım bağışlayan şirketler KDV den muaf tutulacaktır.• 2 ay boyunca KDV, Gelir ve Kurumlar Vergisi ödemeleri otomatik ertelenecektir.• Vergiler taksitle ödenebilecektir.• Serbest meslek sahibi işçiler, 2020 yılının ilk iki çeyreği için geçici sosyal güvenlik katkılarının ödenmesini bir yıl erteleme talebinde bulunabileceklerdir.• Flaman Bölgesi, gayrimenkulde stopaj vergisinin ödenmesini erteleyebilecektir.• Flaman Bölgesindeki, dolaşım vergisi ödemeleri 4 ay ertelenecektir.• Brüksel Bölgesi, 2020'in ilk yarısı için turistik konaklama tesislerindeki vergiler askıya alınmıştır.• Brüksel Bölgesi, 2020 yılı için şoförlü taksi veya otomobilleri işletenlerden vergi almayacaktır.

Covid-19 Pandemi Sürecinde Uygulamaya Konulan Mali Tedbir ve Teşviklerin Karşılaştırmalı Analizi: Türkiye ve Seçilmiş AB Ülkeleri Karşılaştırması

	<ul style="list-style-type: none">Sağlık Kurumlarına yapılan bağışların Gelir ve Kurumlar Vergisinden indirilmesi için önlemler alınacaktır.
Çekya	<ul style="list-style-type: none">Vergi beyannamelerine dayalı Gelir Vergisi ödemeleri 3 ay ertelenecektir. (Bu erteleme çalışanlar için gelir vergisi stopajını etkilememiştir).Kurumlar vergisi geçici ödemelerinin işletme tarafından sağlanan ve Vergi Dairesi tarafından onaylanan kanıtlara dayanılarak ertelenmesi kararı alınmıştır.Covid-19 krizi ile doğrudan bağlantılı olması koşuluyla, iki aylık bir süre için ek KDV bilgilerinin bildirilmemesi ve muhtemelen daha uzun süre bildirilmemesi durumunda ceza verilmeyecektir.2020 Haziran ayında ödenecek kişisel Gelir Vergisi ve Kurumlar Vergisi geçici ödemelerinden feragat edilecektir.
Danimarka	<ul style="list-style-type: none">KDV mükellefi mükelleflerin, işverenlerin Kurumlar ve Gelir Vergisi ödeme süreleri uzatılacaktır.Büyük talep düşüşü yaşayan firmalar çalışanlarını eve gönderebilecek ve Hükümet bu firmalara ekonomik nedenlerden dolayı herhangi bir işçisini işten çıkarmamayı taahhüt etmek şartıyla (maksimum 3100 Euro'ya kadar) maaşın %75 karşılayacaktır. Firmalar kalan %25'i kapsayacak ve böylece işçiler tam maaşlarını koruyacaklar. Saatlik işçiler için (bildirim süresi olmadan), tazminat süresi %90'dır. (maksimum 3500 Euro). (3 ay boyunca)Covid-19 olan insanlar için hastalık izni ödemeleri tamamen hükümet tarafından karşılanacaktır.Covid-19 yayılması söz konusu işi etkiliyorsa, 2020 için beklenen karı azaltmak ve dolayısıyla verginin ön ödemesini azaltmak mümkün olabilecektir.Kira, borç faiz giderleri ve iptal edilemeyen sözleşme giderleri (örneğin kiralama sözleşmeleri) gibi sabit giderler için tazminat - geçici olarak iş yapmaktan yasaklanan şirketler, tüm sabit maliyetlerini telafi edebilecektir. Diğer tüm işletmeler ciro düşüşüne dayalı olarak %80- %25 oranları arası devlet tarafından tazmin edilecektir.Covid-19 nedeniyle gelirlerinde düşüş yaşayan Serbest Meslek Kazanç sahiplerinin gelirleri en az %19 oranında düşmesi şartı ve diğer şartlar altında kamu tarafından tazmin edilebilecektir.
Finlandiya	<ul style="list-style-type: none">Covid-19 nedeniyle vergi beyannamelerinin geç dosyalanabilmesi için ek süre istenebilecek ve geç dosyalamadan kaynaklı cezalar verilmeyecektir.Finansal zorluklar içinde olan şirketlerin ödeyecekleri vergiler için ödeme düzenlemesi yapılabilecek ve şirketlerin yıl karının beklenenden daha az olması durumunda geçici vergi ödemelerinde de değişiklik yapılabilecektir.1 Mart 2020'den itibaren ödenecek vergiler için geç ödemedi kaynaklı faiz oranı %7 den %4'e indirilecektir.Emeklilik fonları, vergi mükelleflerinin talepleri üzerine, işverenler ve serbest meslek sahibi kişiler tarafından ödenen emeklilik primleri için 3 aya kadar erteleme yapabilecektir.
Fransa	<ul style="list-style-type: none">İşçi ve işveren katkı payları ödenmesinin tamamı veya bir kısmı bu katkıların ödeme tarihi 3 aya kadar ertelenebilecektir.Serbest meslek sahipleri için aylık vergi ödemeleri mart ayından sonraki bir tarihe ertelenmiştir.Covid-19'un bir sonucu olarak mali zorluklarla karşı karşıya olan şirketlere vaka bazında Kurumlar ve Emlak Vergilerinde vergi indirimi, geçici vergi ödememelerinde uzatma imkânı sağlanacaktır.Geç ödenen vergilerde faiz ve ceza uygulanmayacaktır.Covid-19'un bir sonucu olarak zorluklarla karşılaşan küçük işletmeler için su, gaz, elektrik faturaları ve kiralarnı geçici olarak askıya alınmasına izin verilecektir.

	<ul style="list-style-type: none">• İstisnai olarak kısmi işsizlik rejimi uygulanacaktır. Bu uygulama ev işçilerini de kapsayacaktır. Hükümet evde kalmak zorunda olan çalışanlarına tazminat ödeyecektir.• Uygulama 2,5 ay boyunca 1,1 milyon çalışana ulaştırılacaktır.• Küçük şirketler için bir dayanışma fonu oluşturulacaktır. (Küçük işletmeler, serbest meslek sahibi çalışanları ve cirolarında çok keskin bir düşüş yaşayan mikro girişimciler)• Fransa'da kayıtlı şirketlere 6 yıl vadeli Kamu kredisi sağlanacaktır. (Kamu kredisi oranı KOBİ'lere bir yıllık kredi için %0.25, orta ölçekli işletmeler ve büyük firmalar için %0.50 olacaktır)
Almanya	<ul style="list-style-type: none">• Covid-19 salgınından etkilenen işletmeler için KDV ve Kurumlar vergisi ödemeleri 31 Aralık 2020 tarihine kadar ertelenecektir.• Ödenmeyen vergiler için varsayılan cezalardan feragat edilecektir.• Yeni işe başlayan firmalar ve girişimciler için ek kamu finansmanı sağlanacaktır.
Yunanistan	<ul style="list-style-type: none">• Krizden etkilenen işletmeler, serbest meslek sahipleri ve tek mülk sahipleri için KDV ve diğer vergi yükümlülüklerine yönelik ödemeler askıya alınacaktır. Askıya alınan ödemeler, faiz ve ek ücret olmaksızın eşit miktarda 4 taksit halinde ödenebilecektir.• Beklemede olan tüm vergi iadesi talepleri ivedilikle geri ödenecektir.• Covid-19 salgınından etkilenen serbest meslek sahibi, serbest çalışanlar, bireysel işletmeler ve en az 5 çalışanı olan işverenler 800 Euro ödenekten faydalanabilecektir.• Covid-19 salgını nedeni ile iş sözleşmeleri askıya alınmış olan firmaların ve salgından etkilenen serbest meslek sahiplerinin giderleri (çalışan olarak kabul edilerek) devlet tarafından karşılanacaktır.• Vergi ve sosyal güvenlik katkı yükümlülüklerinde (KDV hariç) %25 indirim yapılacaktır.• Firmalar için sıhhi ürünlerdeki KDV (Maskeler, eldivenler vb.) %24 ten % 6 ya indirilecektir.• Covid-19 krizinden etkilenen firmalar için Eylül ayına kadar kredi geri ödemeleri anapara tutarı için askıya alınacaktır.• Hastanelerde çalışan toplam 108.000 kamu görevlisine Paskalya bonusu verilecektir.• Paskalya ikramiyesinin özel sektör çalışanları için iş sözleşmesinin askıya alınma süresine karşılık gelen kısmı devlet bütçesi tarafından karşılanacaktır.• Altı meslek grubuna (ekonomistler, muhasebeciler, mühendisler, avukatlar, doktorlar, öğretmenler ve araştırmacılar) 600 Euro eğitim çeki şeklinde ekonomik destek verilecektir.• Kırsal Kalkınma ve Gıda Bakanlığına 150 Milyon Euro destek sağlanacaktır.• Hastaneler, sağlık merkezleri ve Ulusal Acil Yardım Merkezi için 2.000 sağlık profesyonelinin işe alınması için 70 milyon Euro ek kaynak Sağlık Bakanlığına tahsis edilecek ve mevcut bütçesine ek olarak, sağlık sisteminin en az 200 milyon Euro güçlendirilmesi sağlanacaktır.• Nisan, Mayıs ve Haziran aylarında Covid-19 krizinden etkilenen şirketlerin kredilerinin yerine getirilmesine ilişkin faiz ödemesi, iş pozisyonlarını koruyan firmalara şartlı olarak devlet tarafından ödenecektir.• Yunanistan Kalkınma Bankası tarafından teminatların verilmesi yoluyla ekonominin desteklenmesi için 2 milyar Euro AB devlet yardımının kullanılması sağlanacaktır.
Macaristan	<ul style="list-style-type: none">• Konaklama, yemek, sanat, eğlence ve rekreasyon hizmetleri sektörlerindeki için sosyal güvenlik katkılarının geçici olarak kaldırılması ve çalışanların katkılarının da temel sağlık sigortası katkı seviyesine düşürülecektir.• Küçük işletmeler için vergi tatili uygulamaya girecektir.

Covid-19 Pandemi Sürecinde Uygulamaya Konulan Mali Tedbir ve Teşviklerin Karşılaştırmalı Analizi: Türkiye ve Seçilmiş AB Ülkeleri Karşılaştırması

	<ul style="list-style-type: none">• En çok etkilenen sektörlerde (turizm, catering ticareti, etkinlik organizasyonu, eğlence endüstrisi gibi), işverenler için bordro vergileri geçici olarak kaldırılacaktır. Çalışanlar için Mart-Haziran 2020 arasında sosyal sigorta prim kesintisi kaldırılacaktır.• 1 Mart-30 Haziran 2020 tarihleri arasında otel ve catering sektörü tarafından ödenecek olan turizm geliştirme katkısı geçici olarak kaldırılacaktır.• Mart-Haziran 2020 arasında küçük girişimcilerin iş vergisi kapsamında vergi ödeyen yolcu taşımacılığı servis sağlayıcılarının vergi yükümlülüklerinin geçici olarak kaldırılacaktır.• Covid-19 kaynaklı ekonomik zorluklar yaşayan bireyler ve tek mülk sahipleri; 1) ödemenin ertelenmesi, 2) taksitle ödeme, 3) azaltma veya vergiden feragat, seçeneklerinden birinden talepleri üzerine faydalanabilecektir.
İtalya	<ul style="list-style-type: none">• İşveren ve çalışanların sosyal güvenlik katkıları ödemeleri belli bir süre askıya alınacaktır.• Turizm, ulaşım, catering, eğlence, spor ve eğitim gibi alanlarda faaliyet yürüten firmalar için KDV, Emlak ve Gelir Vergileri ödemeleri askıya alınacaktır.• Eğlence, tarım ve turizm sektöründe faaliyet gösteren çalışanlara ve serbest meslek çalışanlarına, vergiye tabi gelire dâhil edilmesi gerekmeyen 600 Euro tutarında götürü indirim imkânı sağlanacaktır.• Ev işçileri için hane halkı tarafından ödenecek sosyal güvenlik primleri ve bahis sektöründe faaliyet gösteren firmaların ücret ödemeleri 31 Mayıs 2020'ye ertelenecektir.• Covid-19 acil durumuna bağlı olarak hayırseverlerin bağışları için %19 oranında vergi indirimi yapılacaktır.• Nakliye sektöründe faaliyet gösteren firmalar için liman vergi ve harçlarının ödemeleri 31 Temmuz 2020'ye kadar askıya alınacaktır.
Hollanda	<ul style="list-style-type: none">• Covid-19 salgınından etkilenen işletmelerin Kurumlar Vergisi, KDV ve stopaj, yükümlülüğünün ertelenmesi kararı alınmıştır.• Ödenmeyen vergiler için varsayılan cezalardan feragat edilmiştir.• Covid-19 dolayısı ile iş kaybedenlerin işsizlik ödeneğinden faydalanmalarının önü açılacaktır.
Norveç	<ul style="list-style-type: none">• KDV, Gelir Vergisi ve SGK kesintilerinin ertelenmesi kararı alınmıştır.• Hava Yolcuları Vergisi mükelleflerine geçici muafiyet uygulamaya girmiştir.• Virüs salgını nedeniyle giderleri artan belediyelere ek bütçe tahsisi yapılacaktır.• Korona salgını ile bağlantılı olarak hizmete dönen emekli sağlık personeli için emeklilik haklarının olumsuz etkilenmemesini sağlayacak önlemler alınmıştır.• 1 Nisan 2020-31 Ekim 2020 tarihleri arasında bazı kültürel ve turistik hizmetler için KDV oranı %12'den %6'ya indirilmiştir.
Polonya	<ul style="list-style-type: none">• Covid-19'dan etkilenen şirketlerin çalışanlarının maaşlarının ortalama yasal ücretin %40'ına kadar sübvansede edilmesi kararı alınmış ve İşverenlerin ise çalışanlarının maaşlarının aynı yüzdesi oranında ödeme zorundadır, çalışanlar ise maaşlarının beşte bir oranında azaltılmasını kabul etme şartı getirilmiştir.• Özel çalışan kişilerin belirli şartlar altında ücretlerinin sübvansede edilmesi kararı alınmıştır.• Vergi mükellefleri, taksitler halinde ödeme ve borçlardan feragat da dâhil olmak üzere KDV borçlarının ödenmesinin ertelenmesi için başvuruların önü açılmıştır• Covid-19 ile mücadelede katkıda bulunan seçilmiş yerli malzemeler için geçici olarak KDV sifıra indirilmiştir.• 1 Mart 2020-31 Mayıs 2020 tarihleri arasında küçük işletmeler (10 kişiden az istihdam eden) ve serbest meslek sahibi bireyler için (aylık gelirlerinin 2020'de ortalama aylık gelirin 3 katını geçmemesi koşuluyla) sosyal güvenlik primi ödeme yükümlülüğünden muafiyet getirilmiştir.

	<ul style="list-style-type: none">• Sağlık hizmeti sağlayıcılarına yapılan bağışlar ve malzemeler vergi indirimine tabi tutulmuştur.
Portekiz	<ul style="list-style-type: none">• Emlak Vergisi ve diğer bazı vergi ödemelerinin ertelenmesi kararı alınmıştır.• Çocuklarından dolayı evde kalmak zorunda olan işçilerin belirli oranlarda ücretlerinin karşılanması kararı alınmıştır.• Covid-19 krizinin bir sonucu olarak boşta kalan işçiler için asgari ücretin yanı sıra eğitim maliyetine kadar önceki kazançlarının %19'u kadar eğitim sübvansiyonu verilmesi kararı alınmıştır.• Şirketler için Toplam 200 milyon Euro nakit yönetimi kredi fonu oluşturulmuştur.• Turizm sektöründeki mikro şirketler için toplam 60 milyon Euro'ya kadar geri ödemesiz faizsiz kredi imkânları sunulması kararı alınmıştır.• Geçici istihdam kaybını önlemeye yönelik olarak işçiler için , %70'i devlet tarafından ödenen ve %30'u işveren tarafından ödenen ücretin 2 / 3 oranında korunması kararı alınmıştır.• Serbest meslek sahipleri için stopaj vergisinin belirli şartlarda ertelenmesi kararı alınmıştır.• Kurumlar Vergisi ödemelerinin ertelenmesi ve Kurumlar vergisi geçici vergi ödemeleri ve KDV'nin taksitler halinde ödenebilmesi kararı alınmıştır.• Devlet ve kar amacı gütmeyen kuruluşlara, sağlık kurumlarına veya ihtiyaç sahiplerine dağıtılacak mal bağışlarında KDV muafiyeti uygulanacaktır.• Covid-19'dan etkilenen işletmelerin kredi damga vergisi muafiyeti uygulanacaktır.• Seyahat ve turizm sektöründe faaliyet gösteren şirketlere likidite sağlamak amacıyla 1,1 milyar Euro Kredi Garantisi desteği, 600 milyon Euro konaklama sektörüne yönelik, örneğin tekstil, giysi, ayakkabı gibi imalat sanayi için 1,3 milyar Euro fon oluşturulmuştur.
İspanya	<ul style="list-style-type: none">• Covid-19'dan etkilenen işverenler için: işverenin çalışanlarının istihdamını garanti etmesi koşuluyla, işveren kesintilerinin ödenmesinden muafiyet getirilmiştir.• Cirosu 6 milyon Euro'yu geçmeyen kuruluşlar için 30 Mayıs'a kadar Kurumlar Vergisi taksitlerinin ertelenmesi kararı alınmış ve ertelenebilecek maksimum vergi tutarı 30.000 Euro olarak belirlenmiştir.• 6 milyon Euro'yu geçmeyen bir ciroya sahip bireysel kişi veya kuruluşlar için 30 Mayıs'a kadar KDV ödemelerinin ertelenmesi ve ertelenebilecek maksimum vergi tutarı da 30.000 Euro olarak belirlenmiştir.• Serbest çalışanlara verilen olağanüstü işsizlik parası en az 1 ay olarak belirlenmiştir.• Merkezi hükümet kredisi olarak 300 milyon Euro, ihtiyaç sahibi hane halkı için temel sosyal yardımları finanse etmek için bölgesel hükümetlere verilecektir.
İsveç	<ul style="list-style-type: none">• Ocak-Eylül 2020 tarihleri arasında ödenecek üç aylık net KDV ödemeleri faiz ücreti ile birlikte 12 ay ertelenmesi kararı alınmıştır.• İşletmeler, Ocak-Eylül döneminde işverenlerin sosyal güvenlik katkılarının en fazla üç aylık ödemesini erteleyebilecektir.• Ocak ve Eylül ayları arasında ödenecek maaşlarda 12 aylık ön gelir vergisi ödemeleri üç aylık ertelenecektir.• Çalışanlar çalışma sürelerini yüzde 20, 40 veya 60 oranında azaltacaktır. Hükümet, azaltma ile ilgili ücret maliyetlerinin yüzde 75'ini karşılayacaktır.• Belediyelerin ve bölgelerin Covid-19 ile ilişkili olağanüstü maliyetlerin finansmanı merkezi idare tarafından karşılanacaktır.• Kültür ve spor sektörü için ekstra finansman sağlanacaktır.• İşverenlerin sosyal güvenlik katkılarının geçici olarak azaltılması sağlanacaktır.• Dayanıklı tüketim malları, oteller, restoranlar ve diğer bazı faaliyetler gibi önemli zorluklara sahip sektörlerdeki firmalar için kiralama maliyetlerinde geçici indirimle gidilecektir.

	<ul style="list-style-type: none">• KOBİ'ler, 2019'te ödemiş oldukları geçici vergiyi geri talep edebilecek ve daha sonra ödeyebilecektir.• İsveç havayolları için en fazla 5 milyar(SEK) devlet kredi garantisi sağlanacaktır.• İsveç ihracat kredi Ajansı (EKN) ve İsveç ihracat kredi şirketi (SEK) aracılığıyla kredi ve kredi garantilerinin uzatılması sağlanacaktır.
İsviçre	<ul style="list-style-type: none">• Covid-19'dan etkilenen şirketler için, Federal Konsey, 1 milyar CHF'YE kadar finansal destek sağlayacaktır.• Finansal darboğazları olan KOBİ'lere 580 milyon garantili banka kredisi sağlanacaktır.• Krizden etkilenen şirketler sosyal güvenlik prim ödemelerini geçici olarak ve faizsiz erteleme yapabilecektir.• 31 Aralık 2020'ye kadar olan dönemde Kişisel ve Kurumsal Gelir, KDV, Gümrük Vergileri, Özel Tüketim Vergileri ve Teşvik Vergilerine ilişkin gecikme faiz oranı yüzde 0'a düşürülecektir.• Kısa süreli iş için tazminat hakkına yönelik düzenlemeler yürürlüğe girecektir.• Koronavirüs ile mücadele için resmi önlemler nedeniyle kazanç kaybı yaşayan serbest meslek kazanç sahiplerine, tazminat veya sigorta yardımları ile telafi ödemeleri yapılacaktır.• Çocuklarının bakımı için okul kapanışları nedeniyle ve karantina nedeniyle işlerini bırakmak zorunda olan ebeveynler tazminat hakkına sahip olacaktır.• Covid-19 önlemlerinden kaynaklanan spor ve kültürel sektörlerdeki etkinliklere (Sahne Sanatları, tasarım, film, Görsel Sanatlar, edebiyat, müzik ve müzeler) yönelik olumsuz ekonomik etkileri azaltmaya yönelik olarak geri ödenebilir faizsiz kredilerin önü açılacaktır.• Turizm ve bölgesel politikaların geliştirilmesi için kantonlara krediler sağlanacaktır.• İşverenler, mesleki emeklilik planına çalışan katkılarını ödemek için oluşturdukları işveren katkı rezervlerini geçici olarak kullanabilirler.
Türkiye	<ul style="list-style-type: none">• Covid-19'un ekonomiye etkilerini azaltmak için 100 milyar TL'lik 'Ekonomik İstikrar Kalkanı' paketini açıklanmıştır.• (Ücret) AVM, perakende, demir-çelik, Otomotiv, ulaşım, sinema-tiyatro, Konaklama, Yiyecek-içecek, tekstil-giyim ve etkinlik-organizasyon sektörlerinde vergi mükellefleri için Nisan, Mayıs ve Haziran 2020'ye ilişkin stopaj, KDV ve sosyal güvenlik ödemeleri 6 ay ertelenecektir• İç hat uçuşlarında KDV oranı 3 ay boyunca yüzde 18'den yüzde 1'e düşürülmüştür.• Konaklama vergisinin geçerli ödeme tarihi 1 Nisan 2020 yerine 1 Ocak 2021'e ertelenmiştir• Geçici iş kaybı veya gelir durumu düşük olan hanelere doğrudan gelir desteği sağlanacaktır.• 30 Nisan 2020 günü sonuna kadar verilmesi gereken 2019 hesap dönemine ait Kurumlar Vergisi beyannamelerinin verilme süreleri ile bu beyannameler üzerine tahakkuk eden vergilerin ödeme süreleri, 1 Haziran 2020 gün sonuna kadar uzatılmıştır.• Seyahat Acentaları Birliği'ne ödenen yıllık aidat, 2020 yılında alınmayacaktır.• Her türlü iş sözleşmesi 17 Nisan 2020 tarihinden itibaren üç ay süreyle İş Kanunu'nun 25 inci maddesinin birinci fıkrasının iki numaralı bendinde belirtilen sebepler dışında işveren tarafından feshedilemeyecektir.• Sermaye şirketlerinde 30 Eylül 2020 tarihine kadar 2019 yılı net dönem kârının yalnızca yüzde 25'ine kadarının dağıtımına karar verilebilecek. Bu kapsamda; a. Geçmiş yıl karları ve serbest yedek akçeler dağıtımına konu edilemeyecektir. b. Madde kapsamına giren sermaye şirketlerine ilişkin istisnalar ile uygulamaya dair usul ve esasları belirlemeye Ticaret Bakanlığı yetkili olacaktır.

	<ul style="list-style-type: none">• Devlete ait ormanlarda ve mesire yerlerinde, orman izinleri ile bunlardan tahsil edilecek bedeller, başvuru şartı aranmaksızın 3 ay ertelenecektir.• Hazine taşınmazlarına ilişkin sözleşmeye istinaden ödenmesi gereken bedeller ile ecrimisiller 3 ay ertelenebilecektir.• Milli parklarda yapılan kiralamalardan tahsil edilmesi gereken bedeller başvuru şartı aranmaksızın 3 ay ertelenecektir.• Aylık hane halkı geliri 5000 TL altında olan ücretliler, asgari ücretliler, emekliler, serbest meslek mensupları ve diğer orta ve düşük gelir grubunda yer alanlar için kamu bankaları aracılığı ile temel ihtiyaç desteği paketi açıklanmıştır.• Asgari ücret desteğinin devam ettirilmesi kararı alınmıştır.• Kısa çalışma ödeneğinin devreye alınması kararı alınmıştır.• En düşük emekli maaşının 1500 TL'ye yükseltilmesi kararı alınmıştır.• Emeklilerin bayram ikramiyelerinin Nisan ayı başında ödenmesi kararı alınmıştır.• Sosyal destek programı kapsamında 3 Fazda 6.310.104 kişiye kişi başı 1000 TL nakit destek verilmiştir.• 17 Kasım 2020 de yürürlüğe giren “7256 Sayılı Bazı Alacakların Yeniden Yapılandırılması ile Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılması Hakkındaki Kanun” kapsamında Hazine ve Maliye Bakanlığına, il özel idarelerine ve Belediyelere, SGK, bağlı kurum ve kuruluşların tahsil daireleri tarafından takip edilen alacaklar, (vergi cezaları, gecikme faizleri, gecikme zamları dâhil), yapılandırılacaktır.• 7256 sayılı kanun kapsamında “Yeni İstihdam Teşvikleri” ve “İlave İstihdam Prim Desteği” yürürlüğe girecektir.
--	--

Kaynak: (OECD, 2020a), (OECD, 2020b), (EC, 2020b) (KPMG, 2020), (IMF, 25 Eylül 2020), (Resmi Gazete 7256 Sayılı Kanun, 2020)'den yararlanarak yazarlar tarafından hazırlanmıştır.

2.2.Sağlık Politikalarının Geliştirilmesine Yönelik Mali Teşvikler

Covid-19 salgınının yayılmasını önlemeye yönelik, (iş yerlerinin kapatılması, sokağa çıkma yasaklarının uygulanması gibi) alınan tedbirler neticesinde işletmelerin ve özellikle de özel sektörde ücretli çalışan kesimin ekonomik kayıpları önemli derecede artmıştır. Ortaya çıkan bu tür etkileri azaltmak amacıyla AB ülkeleri ve Türkiye ekonomiyi dengede tutmaya yönelik birçok mali tedbir ve teşvik politikası uygulamıştır. Ancak sağlık sektörü üzerinde insan kaynağı ve ilave yoğun bakım ünitelerinin yanında gerekli sağlık cihazları, koruyucu maske gibi, teknik ihtiyaçların artması ek bir finansal kaynak ihtiyacını doğurmuştur. Bu kapsamda sağlık bakanlıklarına ilave bütçe aktarılması, özel sağlık kuruluşlarına yatak başı teşvik ücretleri verilmesi, teknik cihaz üreten işletmelere vergi muafiyeti ve hibe fonlar sağlanması gibi sağlık hizmetlerine yönelik bir dizi teşvik uygulamaları ön plana çıkmıştır.

Tablo 4. Sağlık Politikalarının Geliştirilmesine Yönelik Mali Teşvikler

Avusturya	<ul style="list-style-type: none">•Federal hükümet tarafından illere 100 milyon Euro fon sağlayarak hastanede yatan hasta ve mobil bakım için ek kapasiteler oluşturulacaktır.•Sağlık sistemine giderler için 60 milyon Euro ve ek bütçe verilecektir.•Ekipman ve zaman aşımı ödemelerini finanse etmek için hastanelere 130 milyon Euro ilave bütçe verilecektir.
Belçika	<ul style="list-style-type: none">•İlaç firmaları ve tedarikçileri, laboratuvar alanları, insan kaynağı, reaktifler ve makineler sağlması için üniversiteler ve şirketlerin biyoteknoloji işbirliğinin teşvik edilmesi sağlanacaktır.•Hemşire merkezlerine 370.000 maske teslim edilecektir.•Hastanelere yatak başına ilave ödenekler tahsis edilecektir.•Sosyal merkezlere(gece barınakları, koruyucu aile ve toplum yaşam merkezleri) 1 milyon Euro destek sağlanacaktır.•Federal devlet, maske satın almak için 7 milyon Euro ek bir bütçe sağlayacaktır.•Federal Devlet 1 milyar Euro ek bir bütçe ile hastaneleri finanse edecektir.
Çekya	<ul style="list-style-type: none">•Covid-19 Teknoloji Programı' kapsamında doğrudan, yenilikçi şirketleri desteklemek ve kriz ile mücadele için yeni çözümler getirilmesini teşvik eden 7,2 milyon Euro teşvik paketi açıklamıştır.•Covid-19 ile savaşmak için ek 300 milyon Euro finansman sağlanacaktır.•Sağlık sistemi kapasitesini artırmak amacıyla AB dışı sağlık personelinin Çek hastanelerinde çalışmasının önü açılacaktır.•Çek Teknik Üniversitesi, 3D yazıcılar tarafından üretilebilecek özel bir solunum cihazı modeli geliştirmiştir.•Otomobil üreticisi markası Škoda Auto, üniversite ile işbirliği içinde solunum cihazları üretilmesi kararı alınmıştır. (günde 60 solunum cihazı üreteceklerdir).•Çek Cumhuriyeti, enfekte vatandaşların hareketlerini izlemek için yeni bir "akıllı karantina sistemini" devreye alacaktır.
Danimarka	<ul style="list-style-type: none">•Devlet yaklaşık 20 milyon Euro bir fon oluşturarak özellikle Covid-19 ile ilgili sağlık araştırmaları yapacak kamu ve özel araştırma kurumlarının kullanımına açılacaktır.•Novo Nordisk Vakfı, Danimarka'nın gelecekteki yeni viral salgınlara karşı hazırlığını ve yanıtını güçlendirmesine yardımcı olabilecek araştırma ve geliştirmeyi desteklemek için 2,7 milyon Euro tahsis etmiştir.
Finlandiya	<ul style="list-style-type: none">•Hükümet, sağlık hizmetlerinde kullanılan ilaç, mal ve hizmetlerin satışını kısıtlamıştır.•Covid-19 nedeniyle özel önlemler ile ilgili olarak, işten uzak durmaları, tecrit veya karantina altında kalmaları emredilen kişiler, hekimin sertifikasyonu üzerine kazanç kayıplarını telafi etmek için bulaşıcı hastalık ödeneği alacaklardır.
Fransa	<ul style="list-style-type: none">•Covid-19 kriziyle başa çıkmak için sağlık merkezlerine yaklaşık 19 milyon Euro ek ödenek oluşturulmuştur.•Hastane profesyonellerine Mayıs 2020'den itibaren istisnai bir bonus ödemesi yapılacaktır.•Covid-19 ile ilgili Fransız bilimsel yayınları ve verileri kamuya açık hale getirilmiştir.•Sağlık Bakanlığına projelerini finanse etmesi için 9 milyon Euro ek bir bütçe sağlanmıştır.

Almanya	<ul style="list-style-type: none">•Ekonomi ve Teknoloji Bakanlığı bünyesinde koruyucu ekipman üretim kapasitesinin artırılması koordinasyonunu kurulması kararı alınmıştır.•Hastaneler oluşturulan ve bakım yapılan yoğun bakım yatağı başına 50.000 Euro bonus verilmesi, ayakta tedavi durumunda mali tazminat verilmesi kararı alınmıştır.•Hastane sektörünün federal bütçeye toplam maliyeti 6,3 milyar Euro olarak tahmin edilmektedir.•Covid-19 testlerinin maliyetleri yasal sağlık sigortası tarafından karşılanacaktır.•Hastaneler, 1 Nisan-30 Haziran tarihleri arasında sağlık çalışanlarına koruyucu giysiler satın alınması için hasta başına 50 Euro ek ödeme alacaktır.•Tıbbi donanım ihracatı yasaklanacaktır.•Eğitim ve Araştırma Bakanlığı, 150 milyon Euro ek bir bütçe ile üniversite hastaneleri araştırma ağı oluşturulmasını destekleyecektir.
Yunanistan	<ul style="list-style-type: none">•Covid-19 ile mücadele kapsamında Sağlık bakanlığına 90,5 milyon ek finansman sağlanmıştır.• Yaklaşık 50 milyon Euro bağışlar sağlık bakanlığı bütçesine aktarılacaktır.• Hareket kısıtlamaları altındaki her bir suç için 150 Euro para cezası, sağlık sisteminin finansmanına yönlendirilecektir.•İlave sağlık personeli için ek bütçe tahsisi yapılmıştır.
Macaristan	<ul style="list-style-type: none">•Hidroksiklorokin ve hidroksiklorokin içeren ürünler için ihracat yasağı getirilmiştir.•Sağlık çalışanlarına bonus ödeme yapılması ve sağlık çalışanlarının ulaşım hizmetlerinden ücretsiz faydalanması kararı alınmıştır.
İtalya	<ul style="list-style-type: none">•Sağlık bakanlığına 20.000 den daha fazla sağlık çalışanını işe alınması kararı alınmıştır.•Tıbbi cihazlar ve bireysel koruma cihazları üreten şirketlere devlet tarafından sübvansiyonlu finansman veya hibe verilmesi kararı alınmıştır.
Norveç	<ul style="list-style-type: none">•Norveç, virüse karşı aşı geliştirmeye başlamak için Salgın Hazırlık Yenilikleri Koalisyonu (CEPI) kurmuş ve 1,6 milyar Euro fon sağlamıştır.
Polonya	<ul style="list-style-type: none">•Hastanelerin ilave ihtiyaçları için yaklaşık 27 milyon Euro ek destek paketi açıklanmıştır.
Portekiz	<ul style="list-style-type: none">•Hastane kapasitelerinin artırılmasına ve yeni hastane yatırımlarına yönelik mali desteklerin artırılması kararı alınmıştır.•İlave hemşire istihdam edilmesi kararı alınmıştır.•Ulusal sağlık hizmetinin ihtiyaçlarına cevap verilebilmesi ve ar-ge girişimlerine yönelik faaliyetleri teşvik etmek için 1,5 milyon Euro kaynak tahsis edilmiştir.
İspanya	<ul style="list-style-type: none">•200 yabancı sağlık çalışanının işe alınması kararı alınmıştır.•Silahlı Kuvvetlerin yardımıyla birkaç ek geçici hastane oluşturulmuştur.
İsviçre	<ul style="list-style-type: none">•Tedarik darboğazlarını erken tespit etmek ve onları hedefli bir şekilde düzeltmek için Federal hükümet, kantonların ventilatörler, teşhis testleri, cerrahi maskeler veya koruyucu kıyafetler de dâhil olmak üzere temel ilaç ve tıbbi malların stoklarını bildirme yükümlülüğü getirmiştir.

Kaynak: (OECD, 2020a), (OECD, 2020b), (KPMG, 2020), (OPMN, 5 Mayıs 2020), (PWC, 7 Mayıs 2020), (IMF, 25 Eylül 2020), (EC, 2020b) den yararlanılarak yazarlar tarafından hazırlanmıştır.

3. Türkiye deki Covid-19 Kapsamında uygulanan Mali Teşvikler

AB ülkelerinde olduğu gibi ve Türkiye'nin de uygulamaya koymuş olduğu mali tedbir ve teşvik uygulamalarının, Covid-19'dan korunma önlemlerinin katı bir şekilde uygulandığı dönemde özellikle ekonomik ve mali istikrarın korunmasına katkı sağlamayı amaçladığı belirtilmelidir. Türkiye'de uygulamaya koyulan "Ekonomik İstikrar Kalkanı Paketi"³ programı ile başta vergi ertelemeleri olmak üzere, vergi oranlarında indirme gidilmesi, geçici iş kaybı yaşayan veya gelir durumu düşük olan hanelere doğrudan gelir desteklerinin yapılması gibi politika uygulamalarının ön plana çıktığı görülmektedir. Tüm bu mali tedbir ve teşvik politikaları ile eş güdümlü olarak sağlık alanındaki mali tedbir ve teşvik politikaları da önem arz etmektedir.

2000'li yıllarla birlikte Türkiye'de sağlık alanında ciddi bir dönüşüm yaşanmıştır. Özellikle 2003 yılı sonrasında bütçeden yapılan sağlık harcamalarına bakıldığında %185 oranında bir artış söz konusu olduğu, bu harcamaların önemli bir kısmının ise yatırım harcaması olarak gerçekleştiği görülmektedir. 2000 sonrası süreçte sağlık alanındaki kamu ve özel sektör yatırımların artması şehir hastanelerinin yapımı başta olmak üzere, üniversite hastaneleri, devlet hastaneleri gibi hastanelerin teknik donanım yatırımlarının artması önemli bir kazanım olarak hayata geçmiştir. Türkiye'nin Covid-19 krizine yönelik politikalarını desteklemek için Türkiye Cumhuriyeti'ne uzun vadeli 100 milyon dolarlık bir kredi onaylamış olması da bu süreçte sağlık ve insan maliyetini azaltma ve hastalık yönetimini güçlendirmede katkı sağlayacaktır (WB, 20 Nisan 2020).

Covid-19 salgını ile etkin ve aktif mücadele eden ülkelerden biri olan Türkiye, sahip olduğu ileri düzeyde donanımlı hastaneleri, yüksek miktarda yatak sayısı ve uzman personel kaynağı ile [dünyada salgınla mücadelede başarısı ile] dikkati çekmektedir (DBSAM, 2020: 52).

³ "Hazine ve Maliye Bakanlığı Ekonomik İstikrar Kalkanı Paketi ve Diğer Tedbirler"
<http://www.atso.org.tr/yukleme/dosya/079d5132c9afb2964487ac5b88c10513.pdf>

Tablo 5. Türkiye’deki Sağlık Politikalarının Geliştirilmesine Yönelik Mali Teşvikler

Türkiye	<ul style="list-style-type: none">• Tüm vatandaşlar için, e-devlet üzerinden talepte bulunan kişilere ayrı ayrı gönderilen bir QR kodu kullanılarak eczanelerden alınabilen kişi başına 5 ücretsiz maske uygulaması devreye girmiştir.• Aile, iş ve sosyal hizmetler Bakanlığı tarafından “Sosyal Koruma Kalkanı”⁴ kapsamında “Biz Bize Yeteriz Ulusal Destek Kampanyası” başlatılmıştır. Kampanya kapsamında 41 Milyar 155 Milyon 031 Bin 633 TL destekte bulunulmuştur• Hastalar ve 65 yaş üstü ve 20 yaş altı bireyler için kullanılan "Hayat Eve Sığar" adlı izleme uygulaması hayata geçirilmiştir.• Halk sağlığı hizmetleri için 32.000 müttefik sağlık profesyonellerinin işe alınması kararı alınmıştır.• İl Sağlık Müdürlüklerinde çalışan çalışanlara ve birimlerine Mart, Nisan ve Mayıs aylarında tavan oranlarına göre aktif çalışma günü katsayılarına göre ilave döner sermaye miktarı sağlama kararı alınmıştır.• Kamu kurumlarının konuk evlerinde ücretsiz konaklama ve sağlık profesyonelleri için ücretsiz ulaşım imkânları hayata geçirilmiştir.• İstanbul’da yeni bir hastane açılmış ve yakın zamanda bir tane daha açılması kararı alınmıştır.• Türkiye Bilimsel ve Teknolojik Araştırma Konseyi (TÜBİTAK) öncülüğünde, Covid-19’un tanı ve tedavisinde kullanılan ürünler, çevre koşullarının iyileştirilmesine yönelik ekipman ve hastalıkların önlenmesinde etkili koruyucu ürünlerin geliştirilmesi (aşılar) çalışmalarına başlanılmıştır.• Yerli solunum vantilatörlerinin üretimine başlanmıştır.• Şehir hastanelerinin yoğun bakım ünitelerine dâhil edilmesi• Özel hastanelerin hastane olarak dâhil edilmesi• Test ve sonraki tedavi masrafları Sosyal Güvenlik Kurumu (SGK - Sosyal Güvenlik Kurumu) tarafından karşılanmaktadır.• Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı Covid-19 ile mücadele kapsamında 8 başlıkta aşağıdaki teşvik programlarını uygulamaya koymuştur.<ul style="list-style-type: none">✓ TÜBİTAK KOBİ Ar-Ge Başlangıç Destek Programı✓ Stajyer Araştırmacı Burs Programı (Star)✓ Çözüm Odaklı Genç Girişimcilerin Desteklenmesi✓ Sosyal ve Beşeri Bilimler Odaklı Covid-19 Projeleri✓ Covid-19 Odaklı Uluslararası İş Birlikleri✓ Üniversitelere Bilişim ve Ağ Kapasitesi Desteği✓ Kalkınma Ajansları Covid-19 İle Mücadele ve Dayanıklılık Programı✓ Teknoyatırım Destek Programı
----------------	--

Kaynak: (T.C. Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı, 7 Ekim 2020) ve (TOBB, 24 Ekim 2020) (ATSO, 2020) den yararlanılarak yazarlar tarafından hazırlanmıştır.

Avrupa ülkeleri ile kıyaslandığında Türkiye’de sağlık sistemin bedava ve erişilebilir olmasının, Covid-19 ile mücadelede önemli bir rolü vardır. Bununla birlikte krizin çok yönlü koordine edilmesi, mali tedbirler, karantina uygulamaları, sosyal destek çalışmaları gibi devlet ve sivil

⁴ Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı tarafından Sosyal Koruma Kalkanı Programı ile ilk aşamada 3 faz şeklinde toplam 6.310.104 kişiye 6.310.104 Milyon TL sosyal destek ödemesi yapılmıştır. Daha sonra “Biz Bize Yeteriz Türkiye’em” kampanyası ile ihtiyaç sahibi 2.038.550 vatandaşa 2.038.550 Milyon TL ödeme yapılmıştır. Kısa çalışma ödeneği ile 3.581.156 çalışana 21.781.618.913 Milyon TL ödeme yapılmıştır. Nakdi ücret desteği ile 2.045.139 çalışana 5.116.119.331 milyon TL ödeme yapılmıştır. İşsizlik ödeneği kapsamında 881.247 bin kişiye 4248.080.994 milyon TL ödeme yapılmıştır. Normalleşme desteği kapsamında 2126115 çalışana 1660.558.395 milyon TL ödeme yapılmıştır (T.C. Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı, 1 Aralık 2020).

toplum kuruluşlarının dünyaya örnek olacak derecede ciddi bir organizasyon ile gerçekleştirildiği görülmektedir. Birçok ülke açısından tüm yönleri ile hazırlıksız olma durumu ortaya çıkarken ülkemiz açısından özellikle; “mali tedbir ve teşvik uygulamalarının yürürlüğe girmesi”, “karar alıcı, ilgili ve uygulayıcı kurum ve kuruluşların kriz yönetim becerisi”, “sosyal destek kapsamındaki tedarik ve dağıtım zincirinin sağlamlığı”, “yurtdışındaki vatandaşların tahliyelerinin yapılması ve karantina süreci”, ile sistemli ve koruyucu bir kriz yönetimi gerçekleştirildiğini söylemek mümkündür.

Tablo 3 ve Tablo 4’e ilave olarak Mali teşvik ve tedbirlere kronolojik bir sırada baktığımızda;

- Haziran ayında Oda ve Borsalara ödenmesi gereken yıllık üyelik ve munzam aidatları, “gecikme zammı” ve “faiz” tahakkuk ettirilmeksizin Ekim 2020 tarihine ertelenmiştir.
- İşletmelerin çeklerini ödeyebilmeleri için, tüm sektörlerde Kredi Garanti Fonu destekli 3 ay anapara ve faiz ödemesiz “Çek Ödeme Destek Kredisi” 30 Mart 2020’de uygulamaya alınacaktır.
- Kamu bankaları tarafından açıklanan “İşe Devam Kredi Desteği” yanında özel bankaların da katılabileceği %9,5 faizli, 3 ay ödemesiz 12 ay vadeli “Ekonomik İstikrar Kalkanı Kredi Desteği” paketi Türkiye Bankalar Birliği tarafından açıklandı. Bu kredi paketine başvurular 30 Mart 2020’de kabul edilmeye başlanacaktır.
- Kredi Garanti Fonu’nun kefalet kapasitesi 500 milyar TL’ye çıkarıldı, ayrıca 31.12.2020 tarihine kadar kullanılacak kredilerde, “vergi borcu yoktur” ve “SGK prim borcu yoktur” belgeleri aranmayacaktır.
- Gelir İdaresi Başkanlığı interaktif vergi dairesi internet adresinde, “mücbir sebep durum sorgu ekranı” açıldı, işletmeler internet üzerinden “mücbir sebep” hükümlerinden faydalanıp faydalanamayacaklarını sorgulayabilecektir.
- SGK ve Muhtasar beyannameleri birleştirmesi, 1 Temmuz 2020’ye ertelendi.
- Tarım ve Orman Bakanlığı tarafından 21 ilde “Bitkisel Üretimin Geliştirilmesi” programı kapsamında tohum hibe desteği açıklanmıştır.
- 30 Nisan 2020 günü sonuna kadar verilmesi gereken 2019 hesap dönemine ait “Kurumlar Vergisi” beyannamelerinin verilme süreleri ile bu beyannameler üzerine tahakkuk eden vergilerin ödeme süreleri, 1 Haziran 2020 gün sonuna kadar uzatılmıştır.
- Sermaye şirketlerinde 30 Eylül 2020 tarihine kadar 2019 yılı net dönem kârının yalnızca yüzde 25’ine kadarının dağıtımına karar verilebilecek. Bu kapsamda; Geçmiş yıl karları ve serbest yedek akçeler dağıtıma konu edilemeyecektir.
- Üretici, tedarikçi ve perakende işletmeler tarafından satış fiyatında fahiş artış yapılamayacak ve serbest rekabeti bozucu faaliyetler ile tüketicinin mallara ulaşmasını engelleyici faaliyetlerde bulunulamayacaktır.

Merkez bankasının almış olduğu mali ve finansla ilgili tedbirler (TCMB, 2020);

- Bankalara Türk lirası ve yabancı para likidite yönetiminde esneklik sağlamak
- Reel sektöre kredi akışının kesintisiz devamını sağlamak ve ihracatçı firmaları
- Reeskont kredi düzenlemeleriyle ihracatçı firmaların nakit akışını desteklemek
- DİBS piyasası likiditesini destekleyerek parasal aktarım mekanizmasını güçlendirmek

4. Covid-19 Kapsamında Türkiye ve AB Ülkeleri Teşvik Uygulamalarının Karşılaştırması

Ülkeler salgının yayılmaya başladığı ilk günden itibaren salgından korunmaya yönelik bir dizi tıbbi ve karantina önlemleri almışlardır. İnsanların toplu bir şekilde Üretim, hizmet meydana getirdikleri alanların kısıtlanması dolayısı ile iş akışını bozmuş ve işletmeler ve bireyler açısından ekonomik kriz durumunu da meydana getirmiştir. Yukarıdaki tablo incelendiğinde karşılaştırma yapılan ülkelerin hepsinin işletmelere kredi ve likidite desteği sağladığı görülmektedir. Bu destekler ile işletmelerin bozulan nakit akışlarının istikrarının sağlanması, ihtiyaçlı hanelere ve işini kaybeden bireylere doğrudan gelir desteği saklanması hedeflenmektedir. Diğer yandan işletmelere ve bireylere yönelik vergi indirimleri, vergi ödemelerinin ertelenmesi, yatırımı ve istihdama yönelik vergi teşvikleri, sağlık sisteminin acil ihtiyaçlarını ve gelecekte muhtemel ihtiyaçların karşılanmasına yönelik teşvikler gibi ekonomik sosyal ve mali uygulamalar da dikkat çekmektedir.

Tablo 6. Türkiye ve Seçilmiş AB Ülkeleri Teşvik Uygulamalarının Karşılaştırması

Ülke	İşletmelere Kredi ve Likidite Desteği	Hanelere ve İşini Kaybedenlere Doğrudan Gelir Desteği	İşletme ve Bireylere Yönelik Vergi İndirimleri	Yatırımı Arttırmaya Yönelik Vergi Teşvikleri	İstihdama Yönelik Vergi Teşvikleri	Sağlık Sistemini Desteklemeye Yönelik Teşvikler	Vergi Ödemelerinin Ertelenmesi
Avusturya	Var	Var	Var	Var	Var	Var	Var
Belçika	Var	Var	Var	Var	Var	Var	Var
Çekya	Var	Var	Var	Var	Var	Var	Var
Danimarka	Var	Var	Var	Var	Var	Var	Var
Finlandiya	Var	Var	Var	Var	Var	Var	Var
Fransa	Var	Var	Var	Var	Var	Var	Var
Almanya	Var	Var	Var	Var	Var	Var	Var
Yunanistan	Var	Var	Var	Var	Var	Var	Var
Macaristan	Var	Var	Var	Var	Var	Var	Var
İtalya	Var	Var	Var	Var	Var	Var	Var
Hollanda	Var	Yok	Var	Var	Var	Var	Var
Norveç	Var	Yok	Var	Var	Var	Var	Var

Covid-19 Pandemi Sürecinde Uygulamaya Konulan Mali Tedbir ve Teşviklerin Karşılaştırmalı Analizi: Türkiye ve Seçilmiş AB Ülkeleri Karşılaştırması

Polonya	Var	Var	Var	Var	Var	Var	Var
Portekiz	Var	Yok	Var	Var	Var	Var	Var
İspanya	Var	Var	Var	Var	Var	Var	Var
İsveç	Var	Yok	Var	Var	Var	Var	Var
İsviçre	Var	Yok	Var	Var	Var	Var	Var
Türkiye	Var	Var	Var	Var	Var	Var	Var

Kaynak: (OECD, 2020a), (OECD, 2020b), (EC, 2020b) (EY, 2020), (IMF, 25 Eylül 2020 (www.bruegel.org, 2 Ağustos 2020), (www.interregeurope.eu, 27 Haziran 2020)'den yararlanılarak yazarlar tarafından hazırlanmıştır.

Avrupa'nın ekonomik güç ve nüfus bakımından lider olan ülkeleri; Almanya, Fransa, İtalya ve İspanya gibi AB ülkeleri GSYH 'arının yaklaşık %15 ine varan tedbir ve teşvik paketleri açıklamışlardır. Serbest meslek sahibi ve küçük işletmelerin korunması, insanların işten çıkarmaları önlemek için kısa süreli çalışma planlarının ortaya koyulması, sağlık sigortaları ve uzun süreli bakım için ek bütçelerin oluşturulması, hastanelere tıbbi destek, koruyucu donanım alımı, yeni hastane projeleri, belediyeler düzeyinde sosyal yardım çalışmalarının fonlanması, borçlanmalarda kamu teminatlarının ortaya koyulması gibi birçok düzenleme yapılmıştır.

Türkiye'de Covid-19 sürecindeki isteğe bağlı mali destek paketinin 2020 yılı içerisindeki toplam tutarının 573,7 milyar TL, yani GSYİH'nın yüzde 12,8'i olacağını tahmin edilmektedir. Bunun yaklaşık 123 milyar TL'si (GSYİH'nın yüzde 2,7'si) 'bütçe dışı' önlemler şeklinde kullanılmıştır. Temel mali önlemler kapsamında aşağıdaki önlemler ön plana çıkmaktadır (IMF, 25 Eylül 2020);

- Firmalara ve hanelere kredi garantileri (GSYİH'nın yüzde 6,8'i);
- Kamu bankalarının kredi hizmetlerinin ertelenmesi (GSYİH'nın yüzde 1,5'i);
- İşletmeler için vergi ertelenmesi (GSYİH'nın yüzde 1,5'i);
- Kamu bankalarına hisse senedi enjeksiyonları (GSYİH'nın yüzde 0,5'i);
- Kısa vadeli çalışma planı (GSYİH'nın yüzde 0,4'ü).

Türkiye, ilgili ülkeler ile kıyaslandığında ekonomik güç ve nüfus yapısı da göz önünde bulundurulduğunda, ekonomik korunma ve mali teşvik politikaları bakımından diğer ülkelerden daha dinamik bir yapıda olduğunu söylemek mümkündür. sağlık alanındaki gelişmiş alt yapısı, özellikle halkın bütçe üzerindeki yükü üstlenerek katkı sağladığı, Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Vakıfları aracılığı ile yaklaşık altı buçuk milyon kişiye doğrudan gelir desteğinin sağlanması en ciddi üstünlükler olarak görülebilir.

Sonuç

Covid-19 salgını Çin’de başladığı ilk günden itibaren tüm ülkeler tarafından Çin’e mahsus bir salgın olarak görülmüş ve diğer dünya ülkeleri bu salgına karşı önceden tedbir alma konusunda gevşek davranmışlardır. Günümüz itibari ile dünyada genelinde yaklaşık 50 milyon vaka yaklaşık bir milyon üç yüz bin can kaybı yaşanmış ve milyonlarca dolar korunma tedbirleri kapsamında devlet bütçelerinden kaynak aktarılmıştır. Sürecin başından beri AB kurumsal olarak Covid-19 salgınına önlem alıcı faaliyetleri koordine etmede zayıf kalması, insan hareketliliğine kısıtlama getirmede geç kalınması gibi bir dizi tedbirsizlik, salgının hızlı bir şekilde yayılmasına sebep olmuştur. Bu durum uluslararası işbirliği sağlanmasında yetersiz kalan Dünya Sağlık Örgütü başta olmak üzere, Birleşmiş Milletler, Avrupa Birliği gibi kurumsal yapıların eleştirilmesini de beraberinde getirmiştir.

Türkiye’nin krizi başından itibaren dünya kamuoyunu en doğru şekilde ve zamanında bilgilendirmiş, doğru adımlar atarak önemli bir kriz yönetimi sergilemiştir. Ülkenin genç ve dinamik bir nüfusa sahip olması, demografik yapısı, tedbir kapsamındaki kanun ve düzenlemelere uyum sağlamada toplumun genelinin dikkatli olması gibi özellikler de sürecin yönetimini kolaylaştırmıştır.

Seçilmiş AB ülkeleri ve Türkiye de uygulanan tüm tedbirlere bir bütün olarak bakıldığında bugüne kadar alınmış olan ekonomik sosyal ve mali önlemler korunmacı bir politikayı yansıtmaktadır. Bundan sonraki süreçte ciddi anlamda gelir kaybı yaşayan işletmelerin ayakta kalabilmeleri için daha fazla kamu teşviklerinden faydalanmaları, yeni istihdam alanlarının oluşturulması ve toplumsal motivasyonun artırılması gerekecektir. Özellikle Karantina sürecinde ön plana çıkan dijital iş yaşamının bundan sonraki süreçte daha fazla talep edileceği yönündedir. Bu kapsamda iş yaşamını geliştirecek teşviklerin de artırılması ekonomiye katkı sağlayacaktır.

Covid-19 salgınının süreç içerisinde etkileri göz önüne alındığında, küçük esnaflar, KOBİ’ler likidite sorunlarına en fazla maruz kalanlar grupları içerisinde yer aldığı görülmektedir. Bu nedenle küçük ve orta ölçekli işletmelere yönelik üretim arttırıcı ve istihdamı koruyucu tedbir ve teşvik uygulamaları gelir dağılımını koruyucu bir rol üstlenecektir. Diğer yandan işletmelere ve girişimcilere proje bazlı hibe ve faizsiz borç desteği verilerek üretim ve istihdama katkı sağlanabilir. KOBİ’lere yönelik olarak mali ve teknik Ar-Ge Desteklerinin genişletilmesi ile muhtemel krizlere karşı işletmelerin güçlenmesi sağlanabilir. Özellikle Covid-19’dan etkilenen sektörler için vergi indirim ve muafiyetlerinin sürdürülmesi de sektörel dayanıklılığı arttıracaktır. Kamu Kurumları-Üniversiteler-Sivil Toplum Kuruluşları işbirliklerinin artırılması için proje destekleri artırılabilir. Bu kapsamda salgın hastalıklar ile

mücadele ve korunma konusunda ülkenin hareket kabiliyetini ve hızını arttırabilecek, “*Salgın Hastalıkları ile Mücadele ve Salgın Hastalıklardan Korunma Fonu*” isimli bir yapı oluşturulabilir.

Sonuç olarak Covid-19 salgını ile Dünya ekonomisinde ciddi bir dönüşüm yaşanacağını ve kamu ekonomisinin piyasalarda daha etkin olabileceğini söylemek mümkündür. Teknoloji düzeyi ve katma değeri yüksek malların üretimine yol açacak teşviklerin hayata geçirilmesi hem ileri teknoloji ürünlerinin ihracının artmasını, hem de dijital sistemlerin geliştirilmesini beraberinde getirecektir. Dolayısı ile bu teşvikler ile ekonomiye, kamu ekonomisine ve genel halk sağlığına yönelik dijital güvenlik politikalarının daha etkin hayata geçirilmesini sağlayacaktır. Bu süreç içerisinde Bakanlığın açıklamış olduğu “*1 Milyon Yazılımcı Projesi*”, istihdam politikaları, sosyal politika teşvikleri, bilim ve inovasyon teşvikleri bakımından, AB ülkelerine kıyasla ön plana çıkmaktadır.

Sürecin ülkelere göstermiş olduğu eksikliklerini ve güvenliklerini temin etmek amaçlı güçlü bir sağlık sistemi inşa etme, gıda güvenliğini sağlama, tarım ve stratejik gıda ürünlerin üretiminin ve sürdürülebilirliğinin sağlanması gibi alanlarda da kamu teşviklerinin artacağı söylenebilir. Diğer yandan ülkelerin ulusal güvenliklerini korumaya yönelik *muhtemel biyolojik* saldırılara karşı, aşı, koruyucu donanım, iklimlendirme teknolojilerinin geliştirilmesi ve bunların finansmanının sağlanması için ARGE teşviklerinin artacağı da söylenebilir.

Son olarak özellikle Türkiye'nin nüfus ve ekonomi kapasitesi çerçevesinde Covid-19 Salgınında maliye politikası çerçevesinde mali *teşvik ve tedbirler* açısından ideal bir yaklaşım ortaya koyduğu görülmektedir. Özellikle Sağlık, bilim ve inovasyon, sosyal politikalar ve bağlı stratejileri hayata geçirmede uygulanan mali teşvik ve tedbirler konusunda uçtan uca süreç yönetiminin diğer AB ülkelerine kıyasla başarılı bir şekilde yürütüldüğünü söylemek mümkündür.

Covid-19 ile mücadele kapsamında uygulamaya konulan mali tedbirler ve teşvik uygulamalarının hedeflenen amaca ulaşmadaki etkinliklerinin de araştırılması önemlilik arz etmektedir. Bu tedbirlerin etkinliğinin incelenmesi gerek mevcut tedbirlerin iyileştirilmesi, gerekse bundan sonraki süreçte alınması muhtemel tedbirlerin tespit edilmesinde politika yapıcılara katkı sağlayacaktır.

Kaynakça

- Akça, Haşim. “Devlet Müdahalesinin Başarısızlığı Üzerine Bir Değerlendirme”. Ç.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 20 (2011), 179-190.
- Altay, Asuman - Karabulut, Şahin. “Türkiye’de Mali Teşvik Sistemi ve Yatırımlara Sağlanan Mali Teşviklerin Değerlendirilmesi”. Adnan Menderes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 4/4 (2017), 189-202.
- ATSO, Covid-19 Ekonomik İstikrar Kalkanı Paketi 2020. Erişim:18 Haziran 2020. <http://www.atso.org.tr/yukleme/dosya/079d5132c9afb2964487ac5b88c10513.pdf>.
- Baldwin, Richard. - Weder di Mauro, Beatrice. Economics in the Time of COVID-19, London, UK: CEPR Press. 2020. Erişim:18 Haziran 2020. <https://cepr.org/sites/default/files/news/COVID-19.pdf>.
- Blanchard, Olivier. - Pisani, Jean. “Monetisation: Do not panic”. <https://voxeu.org>. Erişim:18 Temmuz 2020. <https://voxeu.org/article/monetisation-do-not-panic>.
- Candan, Güzide Tatar. - Yurdadoğ, Volkan. “Türkiye’de Maliye Politikası Aracı Olarak Teşvik Politikaları”. Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 27/1 (2017), 154-177.
- DBSAM, Dışişleri Bakanlığı Stratejik Araştırmalar Merkezi, Covid-19 Sonrası Küresel Sistem: Eski Sorunlar, Yeni Trendler. Ankara: SAM Yayınları, 2020. Erişim:19 Haziran 2020. <http://sam.gov.tr/covid-19-sonras%C4%B1-kuresel-sistem-eski-sorunlar-yeni-trendler.tr.mfa#>.
- Doğanalp, Nihat. “Türkiye’de Teşvik Uygulamalarının İstihdama Katkısı: Seçilmiş İller Üzerine Bir Panel Veri Analizi”. Avrupa Bilim ve Teknoloji Dergisi 17/ (2019), 1285-1293.
- EC, European Commission, “Policy Measures Taken Against The Spread and Impact of The Coronavirus ”. 2020b. Erişim:14 Eylül 2020. https://ec.europa.eu/info/sites/info/files/coronavirus-policy-measures-6-april_en_1.pdf.
- EC, European Commission, 2020a. https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/ip_20_1496. Erişim: 18 Eylül 2020.
- ECB, European Central Bank. “ECB announces €750 billion Pandemic Emergency Purchase Programme(PEPP)”. Erişim:30 Nisan. 2020. https://www.ecb.europa.eu/press/pr/date/2020/html/ecb.pr200318_1~3949d6f266.en.html.
- EY, EY Türkiye Kamu Sektörü Danışmanlık Hizmetleri. “Hükümetlerin Büyük Sınavı: 19 Ülkede COVID-19 Destek Paketleri”. Erişim:30 Mayıs 2020. https://www.ey.com/tr_tr/covid-19/yayinlar-ve-raporlar/19-ulkede-covid-19-destek-paketleri.
- Galí, Jordi. (2020), “Helicopter Money: The Time Is Now”. <https://voxeu.org/article/helicopter-money-time-now>. Erişim:20 Haziran 2020.

Hansen, Elsa - Day, Troy. Optimal Control Of Epidemics with Limited Resources. Journal of Mathematical Biology, 62/ (2011), 423–451.

IMF, International Monetary Fund “Policy Responses To Covid-19”. Erişim:25 Ağustos 2020. <https://www.imf.org/en/Topics/imf-and-covid19/Policy-Responses-to-COVID-19#T>.

İSO, İstanbul Sanayi Odası. “Devlet Destekleri ve Teşvikler”. İstanbul: Uniprint Basım Sanayi ve Ticaret A.Ş., 2018. Erişim:25 Ağustos 2020. <http://www.iso.org.tr/sites/1/upload/files/ISO-Devlet-Destekleri-8819.pdf>.

Koç, Neslihan. “Türkiye’de Bölgesel Mali Teşvik Uygulamaları”. Türkiye’de Mali Teşvik Sistemi ve Uygulamaları. Ed. Mustafa Taytak - Mahmut Ünsal Şaşmaz. 107-130. Ankara: Ekin Yayınevi, 2019.

KPMG, kpmg.com. “COVID -19 Global Tax Developments Summary”. Erişim:16 Mayıs 2020. <https://assets.kpmg/content/dam/kpmg/us/pdf/2020/03/covid-19-tax-developments-summary.pdf?fr>.

OECD, Organisation for Economic Co-operation and Development , “ Covid -19 And Fiscal Relations Across Levels Of Government”. Erişim:20 Eylül 2020b. <https://www.oecd.org/coronavirus/policy-responses/covid-19-and-fiscal-relations-across-levels-of-government-ab438b9f/>

OECD, Organisation for Economic Co-operation and Development. “Tax And Fiscal Policies Central to Governments’ Responses to Covid-19 Crisis”. Erişim:15 Mayıs 2020a). <http://www.oecd.org/coronavirus/en/>.

OPMN, Office of the Prime Minister Norway. “Norway supports efforts to combat coronavirus (Covid-19) outbreak”. Erişim:13 Mayıs 2020. <https://www.regjeringen.no/en/aktuelt/norway-supports-efforts-to-combat-coronavirus-covid-19-outbreak/id2690617/>.

PWC, <https://www.pwc.com.tr>, “Covid - 19 Kapsamında Dünyada ve Türkiye’de Alman Vergi Önlemleri”. Erişim:18.05.2020.

Resmi Gazete. “7256 Sayılı Bazı Alacakların Yeniden Yapılandırılması İle Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun”. Erişim:24.11.2020. <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2020/11/20201117-1.htm>.

Savaşan, Fatih. *Kamu Ekonomisi*. Trabzon: Celepler Matbaacılık, 2012.

SESAM, “Türkiye’de COVID-19’la Mücadelede Alman Kamu Maliyesi Tedbirlerinin Değerlendirilmesi 2020”. Erişim:24 Eylül 2020. <http://sesam.sakarya.edu.tr/tr/duyuru/goster/91540/turkiye-de-covid-19-la-mucadelede-alinan-kamu-maliyesi-tedbirlerinin-degerlendirilmesi>.

Şen, Hüseyin - Sağbaş, İsa. Vergi Teorisi ve Politikası. Ankara: Kalkan Matbaacılık, 2016.

T.C. Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı. “Sosyal Koruma Kalkanı Programı”. Erişim:28.10.2020. <https://bizbizeyeriz.gov.tr> .

- T.C. Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı ,“Covid-19 İle Mücadele Kapsamında Atılan Adımlar”. Erişim:7 Ekim 2020. <https://www.sanayi.gov.tr/covid-19/destek-ve-tesvikler#teknoyatirim-destek-programi>.
- TCMB, T.C. Merkez Bankası. “Koronavirüsün Ekonomik ve Finansal Etkilerine Karşı Alınan Tedbirler”. Erişim:17 Haziran 2020. tcmb.gov.tr/wps/wcm/connect/TR/TCMB+TR/Main+Menu/Duyurular/Koronavirus.
- TOBB, Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği. “İş Dünyası Corona Virüs İçin Ekonomik Tedbirler”. Erişim:24 Ekim 2020. <https://tobb.org.tr/Sayfalar/20200323-covid-destegi.php>.
- Tuomi, K., “Review of Investment Incentives Best Practice in Attracting Investment”. International Growth Center. Erişim 11 Eylül 2020. <https://www.theigc.org/wp-content/uploads/2012/06/Tuomi-2012-Working-Paper.pdf>.
- TÜBA, Türkiye Bilimler Akademisi. “Covid-19 Pandemi Değerlendirme Raporu 2020”. Ankara. Erişim:30 Haziran 2020. <http://www.tuba.gov.tr/files/images/2020/kovidraporu/Covid-19%20Raporu-Final%2B.pdf>.
- WB, World Bank. “From Panic and Neglect to Investing in Health Security: Financing Pandemic Preparedness at a National Level”. Erişim:13 Eylül 2020. (<https://documents.worldbank.org/en/publication/documents-reports>).
- WB, World Bank. “World Bank Support will Help Turkey’s Health System Better Respond to COVID-19 Pandemic”. Erişim:20 Nisan 2020. <https://www.worldbank.org/en/news/press-release/2020/04/24/world-bank-support-will-help-turkeys-health-system-better-respond-to-covid-19-pandemic>.
- WHO, World Health Organization. “Coronavirus Disease (COVID-19) Dashboard”. Erişim:9 Aralık 2020. <https://covid19.who.int/>.
- www.bruegel.org. “The Fiscal Response to The Economic Fallout from The Coronavirus”. Erişim:02 Ağustos 2020. <https://www.bruegel.org/publications/datasets/covid-national-dataset/>.
- www.interregeurope.eu, “Portuguese Measures For Smes Under Covid-19”. Erişim 27 Haziran 2020. <https://www.interregeurope.eu/intra/news/news-article/8259/portuguese-measures-for-smes-under-covid-19/>.

Savunma Harcamaları ve İstihdam İlişkisi: Panel Veri Analizi

*Relationship
Between Defense Expenditures And Employment:
Panel Data Analysis*

Funda ERDUGAN

Dr. Öğr. Üyesi., Kırıkkale Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, İstatistik Bölümü
ferdugan@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0001-7199-6413>

Özge ÖZÇELİK

Kırıkkale Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, İstatistik Bölümü
ozgeozcee@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0003-2002-6921>

Makale Bilgisi

Makale Türü: Araştırma Makalesi

Geliş Tarihi: 26.06.2020

Kabul Tarihi: 25.11.2020

Yayın Tarihi: 16.12.2020

ISSN: 2147-6071 **CİLT:** 8

E-ISSN: 2147-7035 **SAYI:** 2

Cilt/Volume: 8 | Sayı/Issue: 2 |

Yıl/Year: 2020 (Aralık/December)

Savunma Harcamaları Ve İstihdam İlişkisi: Panel Veri Analizi¹

Özet

Bu çalışmanın amacı savunma harcamaları ile önemli bir ekonomik gösterge olan istihdam oranı arasındaki ilişkiyi incelemektir. Bu bağlamda, Türkiye ve Avrupa Birliğine üye olan 28 ülkenin (AB-28) 1993-2017 yıllarına ait verilerinden yararlanarak, değişkenler arasındaki ilişki yapısı panel veri regresyon analizi yöntemi kullanılarak incelenmiştir. Elde edilen sonuçlara göre savunma harcamaları ve istihdam oranı arasındaki ilişki istatistiksel olarak anlamlı bulunup, savunma harcamaları değişkeninin istihdam değişkeni üzerinde ters yönde etkiye sahip olduğu görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Savunma Harcamaları, İstihdam, Panel Veri Analizi

Relationship Between Defense Expenditures And Employment: Panel Data Analysis

Abstract

The aim of this study is to investigate the relationship between defense expenditures and employment rate which is an important economic indicator. In this context, benefiting from the data of Turkey and the 28 member countries of the European Union (EU-28) for the 1993-2017 period, the structure of relationships between variables have examined using panel data regression analysis method. According to the results, the relationship between defense spending and employment rate is found to be statistically significant and defense spending variable has an adverse effect on employment variable.

Keywords: Defense Expenditures, Employment, Panel Data Analysis

¹ Bu çalışma “Savunma Harcamaları ve İstihdam İlişkisinin Panel Veri Analizi ile İncelenmesi” başlıklı yüksek lisans tezi esas alınarak hazırlanmıştır.

Giriş

Ülkeler için buldukları coğrafyada mutlak varlıklarını sürdürebilmek adına savunma harcamalarına ayırdıkları payın önemi büyüktür. Her ülke toplum huzurunun sağlanmasına yönelik olarak ulusal güvenliğini sağlamak amacıyla zaman zaman iç ve dış tehditlere karşı mücadele vererek savunma harcamalarına bütçesinden pay ayırmaktadır. Devlet politikalarının önceliklerini göstermesi açısından son derece önemli olan savunma harcamaları her ulus için hayati bir gerekliliktir. Savunma harcamaları ile iktisadi değişkenler arasında var olan ilişkinin araştırılması literatürün güncel konuları arasında yerini korumaktadır. Ülke politikalarının makroekonomik amaçları açısından vazgeçilmez olan ekonomik büyüme değişkeninin, incelenen bu iktisadi değişkenler arasında yer aldığını söyleyebiliriz. Savunma harcamalarının yatırım için kullanılabilir kaynakları azaltacağı dolayısıyla büyümede yavaşlamaya yol açacağı beklentisinin aksine, Benoit (1978) çalışması gelişmekte olan ülkelerde savunma harcamaları ile ekonomik büyüme arasında pozitif bir ilişkinin var olduğu sonucuna ulaşmıştır. Bu ilişki yapısını farklı dönemlerde, farklı teorik ve metodolojik perspektifler ile inceleyen çok sayıda ampirik çalışma yapılmıştır.

Refah düzeyi yüksek toplum bireylerine sahip olmak isteyen her ülkenin mücadele ettiği bir başka kavram ise işsizliktir. İşsizliği azaltıcı tedbirler almak, istihdam düzeyini istenilen seviyelere getirmek arzu edilen refah seviyesine ulaşma çabalarıdır. Bir başka ifade ile bir ülkedeki istihdam oranı, yalnızca ülkenin ekonomik durumunu değil dolaylı olarak toplumsal refah düzeyini de yansıtan objektif ve hassas bir göstergedir. Ekonomik büyüme ve istihdam arasında yakın ilişki olduğu yadsınmaz. Bu durum literatürde kendisine geniş bir yer bulmuş olan savunma harcamaları ve ekonomik büyüme arasındaki ilişki, acaba savunma harcamaları ve istihdam arasında kendisini nasıl gösteriyor sorusunu akla getirebilir.

Ülkelerin jeopolitik konumları veya gelişmişlik seviyelerine göre bütçeden ayrılan payların farklılık gösterebildiği savunma harcamalarının, istihdam üzerindeki etkisini incelemek çalışmanın temel amacıdır. Savunma harcamaları ve ekonomik büyüme arasında geniş bir literatür bulunmasına karşın savunma harcamalarının diğer iktisadi değişkenlerle arasındaki ilişkiyi inceleyen literatür sınırlı sayıdadır (Üçler, 2017; Aydemir vd., 2016). Bu nedenle çalışmanın ilgili alana katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Bu çalışma kapsamında, savunma harcamaları ile istihdam oranı arasındaki ilişki yapısının panel veri regresyon yöntemi ile incelenmesi hedeflenmektedir. Bu doğrultuda ikinci bölümde panel veri modelleri ele alınacak; üçüncü bölümde, incelenen değişkenler arasındaki ilişki AB üye ülkeleri ve Türkiye için ampirik açıdan incelenecek ve bulgular sunulacaktır.

1.Literatür Taraması

Çalışmada kullanılan iki değişken savunma harcamaları ve istihdam oranıdır. Öncelikle savunma harcamaları ile hangi değişkenler üzerine literatürde incelemeler yapılmış, ardından istihdam ile ilgisi aranan değişkenlerin neler olduğu belirlenmeye çalışılmıştır.

İlk olarak ele alınan savunma harcamaları literatürüne bakıldığında ekonomik çalışmalarda odak noktasının ekonomik büyüme değişkenine ait olduğu görülmüştür. Çok sayıda çalışma olmasına rağmen sonuçlarda Benoit'in (1973, 1978) tarihli çalışmasından bu yana ekonomik büyüme literatüründe bu iki değişken arasındaki ilişki üzerinde çok çelişkili görüşler ortaya konulmuştur. Savunma harcamalarının ekonomik büyümeyi çok çeşitli yollarla hem negatif hem de pozitif olarak etkileyebileceği üzerinde durulmaktadır. 1980 ve 1997 yılları arasında ölçülen yüzün üzerinde ülke için panel verilerle yapılan regresyon sonuçları sadece savunma harcamaları ile gelişmekte olan ülkelerdeki büyüme arasında pozitif bir ilişkinin varlığını göstermektedir (Gökbunar - Yanıkkaya, 2004). Savunma harcamaları ile yalnızca ekonomik büyüme değil, farklı değişkenler ile olan bağıntı yapısı farklı metodolojiler ile incelenmiştir. Örneğin Giray (2004) çalışmasında Türkiye'nin 1980-2000 dönemi verilerini kullanarak savunma harcamaları ile eğitim harcamaları arasında pozitif, savunma ve sağlık harcamaları arasında negatif yönlü ilişki tespit etmiştir. Taş vd. (2013) çalışmasında, 1970-2008 dönemi için Türkiye'de savunma harcamaları, gelir eşitsizliği, büyüme arasındaki ilişkiyi incelenmiştir. Bu çalışmada oluşturulan modelden elde edilen sonuçlara göre, savunma harcamalarından gelir eşitsizliğine doğru tek yönlü bir nedensellik tespit edilmiş olup, VAR modeli çerçevesinde elde edilen etki tepki ve varyans ayrıştırılmaları sonuçları da savunma harcamalarının gelir eşitsizliğini açıklamada oldukça güçlü olduğunu belirlenmiştir. Canbay - Pirali (2019) ise Türkiye için savunma harcamaları ve yenilenebilir enerji kullanımının enerji ithalatı üzerindeki etkilerini incelemiştir.

Günümüzde gerek gelişmiş ülkeler, gerekse gelişmekte olan ülkelerde istihdam oranını arzu edilen seviyelerde tutmak, bunun için uygun politikalar belirleyebilmek karşılaşılan güçlüklerden biridir. Çalışmanın bir diğer değişkeni olan istihdamında farklı alanlardan değişkenlerle ilişkisinin araştırıldığı görülmüştür. Emeğe olan talebi arttırmanın yollarından birinin ekonomik büyümeyi artırdığı (Muratoğlu, 2011) düşüncesi yaygın olmakla birlikte, istihdam ile yalnızca ekonomik büyüme arasında ilişki olduğunu düşünülemez. Literatürde istihdamın ekonomik büyümenin yanı sıra eğitim, turizm, sağlık gibi pek çok faktörle olan ilişkisi araştırılmıştır (Çalışkan, 2007; Çetin - Ecevit, 2010; Yıldız, 2011; Polat vd., 2011; Şit, 2016; Ünsal, 2020).

Savunma harcamaları ve istihdam arasındaki literatür incelendiğinde ise klasik iktisatta askeri harcamalar ile kaynakların üretken olan alandan çekilerek üretken olmayan bir alana yönlendirildiği görüşü benimsenmektedir. Keynesyen yaklaşımında ise askeri harcamalar toplam talepte bir genişleme sağlayacak bu da eksik istihdamdan tam istihdama geçişi sağlayacaktır (Aydemir vd., 2016). Mit (2018) çalışmasında Türkiye ekonomisi için savunma harcamalarının bazı makro büyüklükler üzerindeki etkisini 1980-2016 dönemi üzerinden yapısal kırılmalı birim kök testi, Granger ve Toda-Yamamoto nedensellik testleriyle analiz etmiş ve yapılan savunma harcamalarının herhangi bir istihdam artışı sağlamadığı bulgusuna ulaşmıştır. Heo - Ye (2016) soğuk savaş sonrası 1990-2012 dönemi için 161 ülkenin verileriyle yaptıkları kapsamlı çalışma sonrası küresel düzeyde askeri harcamaların özel yatırımı önemli ölçüde azalttığını, ancak işsizliği kısmen azalttığını ifade etmişlerdir. Aydemir vd. (2016) G-20 ülkelerindeki askeri harcamalar ile işsizlik arasındaki ilişkiyi incelediğinde göreceli gelişmiş ekonomilerde olumlu etkilerin gözlemlendiğini, daha az gelişmiş ülkelerde olumsuz etkilerin yaşandığını, doğal kaynakları bol olan ülkelerde ise nötr etkilerin ortaya çıktığını belirlemişlerdir. Bu durum farklı ekonomik yapıya sahip ülkelerde etkininde farklı gözlenebileceği sonucunu doğurmaktadır.

2.Yöntem

Çalışmanın uygulama kısmında istihdam oranı ve savunma harcamaları arasındaki ilişkinin saptanmasında panel veri analizi yöntemi kullanılacaktır. Bu nedenle bu bölümde panel veri analizi tekniği ile ilgili bazı önemli noktalar üzerinde durulmuştur.

Aynı kesit birimlerinin zaman içinde gözlenmesi sonucu elde edilen veriler panel veri olarak adlandırılmakta olup, panel veri analizinin kesit verileri veya zaman serisi verilerine dayalı analizlerine göre bazı avantajları vardır (Gujarati ve Porter, 2012). Örneğin panel verilerin kullanımı serbestlik derecelerini artıran ve açıklayıcı değişkenler arasındaki bağımlılığı azaltan çok sayıda veri noktası ile çalışarak tahminlerin etkinliğini artırma avantajına sahiptir (Hsiao, 2003). Kesitsel birimlerin davranışının modellenmesinde önemli ölçüde daha fazla esnekliğe izin verdiği için, kesitsel heterojenliğin kontrolüne izin vermesi ve regresyon tahminlerinin hassasiyetini arttırmak için daha fazla gözlem içermesi de avantajlar içerisinde belirtilebilir (Tang vd., 2009).

Genel olarak doğrusal bir panel veri modeli

$$Y_{it} = \beta_{0it} + \beta_{1it}X_{1it} + \dots + \beta_{kit}X_{kit} + u_{it}, \quad i = 1, \dots, N ; t = 1, \dots, T \quad (1)$$

şeklinde. Burada verinin kesit boyutunu i indisi, zaman boyutunu t indisi, $K \times 1$ boyutlu parametreler vektörünü β , k . açıklayıcı değişkenin t . zamanda aldığı i . kesit birim değerini ise X_{kit} göstermektedir (Baltagi, 2005). Panel veri modellerinde hata terimi bileşeninin yapısına göre modeller tek yanlı veya çift yanlı panel veri modelleri olarak ayrılır. μ_i gözlemlenemeyen bireye özgü etkiyi, v_{it} ise geriye kalan etkiyi göstermek üzere, (1) eşitliği ile verilen model hata terimleri

$$u_{it} = \mu_i + v_{it} \quad (2)$$

şeklinde ise model tek yanlıdır (Baltagi, 2005). μ_i etkisi zamana göre değişmemekle birlikte kesitten kesite farklılık göstermektedir. v_{it} ise hem zamana hem de kesite göre değişebilmektedir (Özer - Çiftçi, 2009). Wallace - Hussain (1969), Nerlove (1971), Amemiya (1971) çalışmalarında (1) eşitliği ile verilen panel veri modelini

$$u_{it} = \mu_i + \lambda_t + v_{it} \quad (3)$$

hata terimi yapısının iki yönlü durumu için ele almışlardır. Burada μ_i gözlemlenemeyen bireysel etkiyi, λ_t gözlemlenemeyen zaman etkisini, v_{it} geri kalan stokastik hata terimi gösterir (Baltagi, 2005). (1) eşitliği ile verilen panel veri modeli için klasik, sabit etkiler ve rassal etkiler varsayımları ile parametre tahminleri yapılabilmektedir. (4) eşitliği ile verilen

$$Y_{it} = \beta_0 + \sum_{k=1}^K \beta_k X_{kit} + u_{it} \quad (4)$$

klasik modelde havuzlanmış regresyonun elemanları için aynı sabit terim mevcuttur (Burhan, 2012). $\alpha_i = z_i' \alpha$ olmak üzere sabit etkiler modeli

$$Y_{it} = X_{it}' \beta + \alpha_i + u_{it} \quad (5)$$

şeklinde. α_i terimi tüm gözlemlenebilir etkileri içermekle beraber tahmin edilebilir koşullu ortalamayı belirtir (Greene, 2003). Rassal etkiler modeli için ise birim etki sabit değerdir, birimlere ait farklılıklar hata terimi içerisinde yer almaktadır. (Greene, 2003; Burhan, 2012, Toramanoğlu - Görmüş, 2018). Gözlemlerin tümünde kesit ve/veya zaman etkilerinin olmadığı düşünüldüğünde klasik model, aksi durumda ise sabit ya da rassal etkili modeller kullanılır (Burhan, 2012). Eğer yatay kesit boyutu büyük bir kitleden rasgele olarak çekilmişse, rassal etkili modeli, daha spesifik bir veri seti olması durumunda ise sabit etkiler modelini tercih etmek (Toramanoğlu - Görmüş, 2018) sabit ya da rassal etkili modeller arasında seçim yapmak için yol gösterebilir.

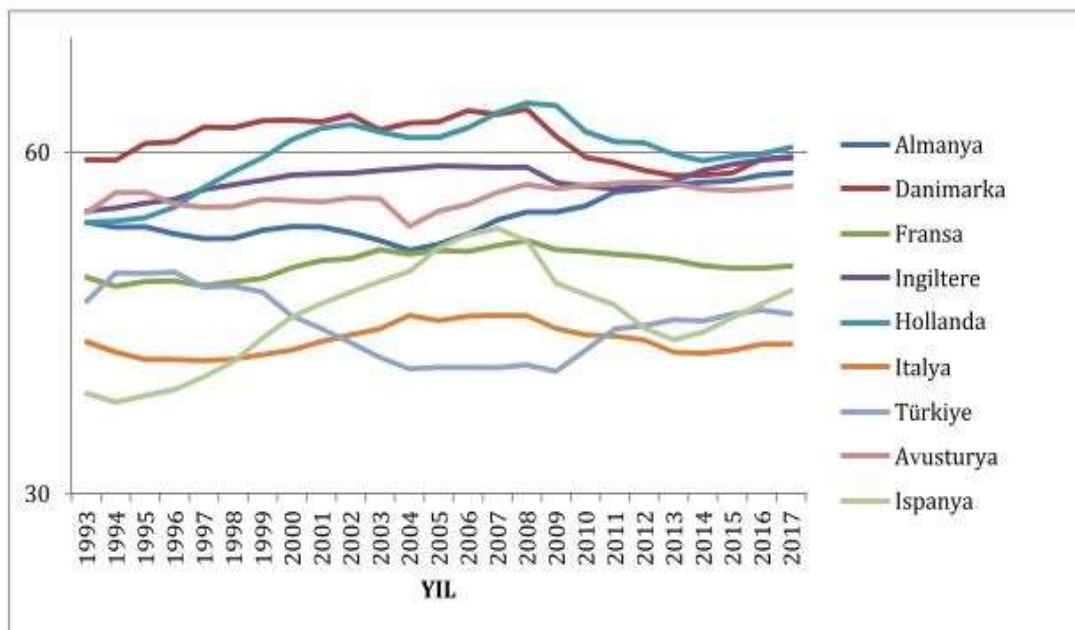
3.Bulgular

3.1.Verii Yapısı

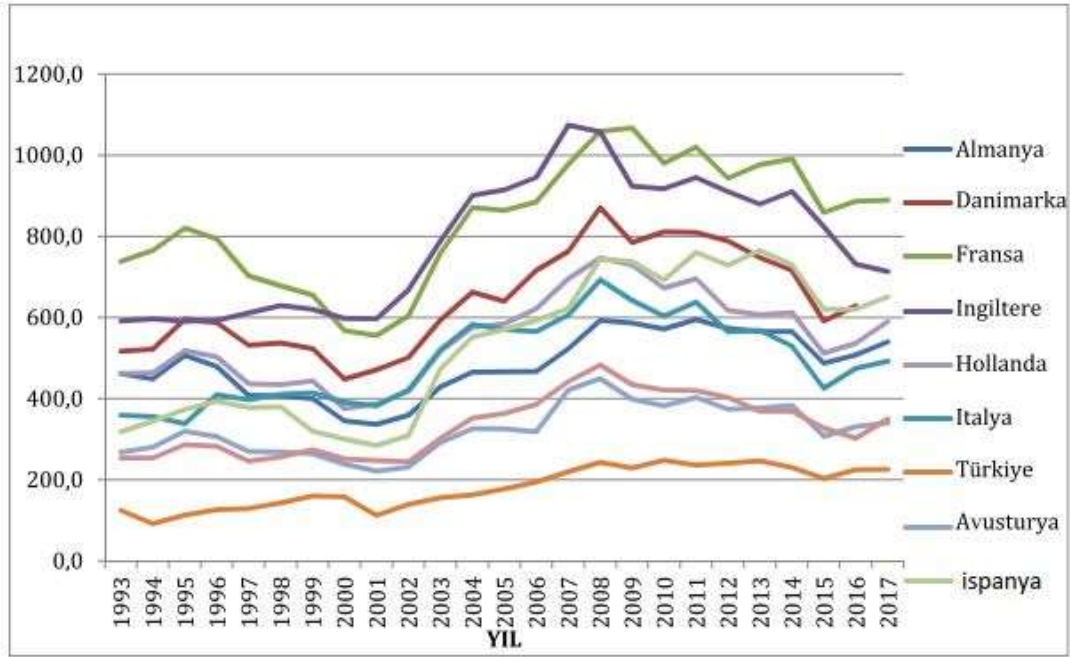
Bu çalışmada Türkiye ve Avrupa Birliği'ne üye 28 ülkenin yaptıkları savunma harcamaları ile istihdam oranları arasındaki ilişki panel veri analizi ile incelenmiştir. Kullanılan veriler yıllık olup, 1993-2017 dönemini kapsamaktadır. Savunma harcamaları değişkeni 2016 yılı sabit fiyatlarıyla ülkelerin aynı yıl için yapmış oldukları askeri harcamaları, istihdam oranı değişkeni ise istihdamın 15 yaş ve üstü nüfusa oranını temsil etmekte olup, veriler sırasıyla *Stockholm International Peace Research Institute* (SIPRI) ve dünya bankası veri tabanından elde edilmiştir.

İlk olarak istihdam ve savunma harcamaları değişkenlerine ilişkin serilerin, yıllar içindeki değişimlerini görmek için zamana karşı kesitlerin aldıkları değerler incelenecektir. AB-28 ülkeleri arasından 8 ülke rasgele olarak belirlenmiştir. Belirlenen bu 8 ülke ve Türkiye'nin istihdam oranları ve savunma harcamalarına göre değişimleri Şekil 1 ve Şekil 2'de sunulmuştur. Şekil 1'e göre, özel olarak seçilen dokuz ülke için istihdam oranının değişimi incelendiğinde, genel olarak gelişmişlik düzeyi yüksek olan ülkelerin benzer yönde hareket ettiği ve diğer ülkelere göre daha az dalgalanmaya sahip olduğu görülmektedir. Şekil 2'de ise ülkelerin yaptıkları savunma harcamalarının zaman içindeki değişimi gösterilmektedir. İlgilenilen kesitler için benzer yönde değişim izlenmiştir. 2000'li yıllarda savunma harcamalarında incelenen ülkelerin tümünde azalma görülmüş, sonrasında artış eğilimi belirlenmiştir. Bu verilere göre Türkiye'nin diğer ülkelere göre negatif yönde ayrıştığı söylenebilir.

Şekil 1. Seçilmiş Ülkelerin İstihdam Oranlarının Değişimi (1993-2017)

Şekil 2. Seçilmiş Ülkelerin Savunma Harcamalarının Değişimi (1993-2017)

3.2. Durağanlık ve Eşbütünleşme Testi Sonuçları

Bu bölümde ilgilenilen serilere ilişkin durağanlık durumları ve eşbütünleşme sonuçlarına yer verilmiştir. Oluşturulacak olan panel model tahminlerinde değişkenler arasındaki regresyon ilişkisinin anlamlı olabilmesi için değişkenlerin durağan ya da aynı dereceden bütünleşik olmaları gerekmektedir (Arı - Yıldız, 2017). Bu nedenle modelleme aşamasına geçmeden önce değişkenlerin durağanlığı ve eşbütünleşik olma durumları incelenecektir. Çalışmada eldeki serilerin durağanlığının tespiti için Levin vd. (LLC) (2002); Im vd. (IPS) (2003); Augmented Dickey Fuller (ADF) ve Phillips Perron (PP) (1999) testleri uygulanmıştır. İncelenecek olan serilerin birim kök testleri ile incelenmesinden sonra seriler arasında uzun dönemli ilişkiyi tespit etmek amacıyla eşbütünleşme testlerine başvurulacaktır. Panel eşbütünleşme ilişkisinin tahmini için ise Pedroni (1999), Kao (1999) ve Johansen Fisher yaklaşımları tercih edilmiştir. Değişkenler arasında uzun dönemli bir ilişki bulunursa, bu ilişkiler için modelleme aşamasına geçilecektir.

$MILT_{it}$ savunma harcamaları serisi ve EMP_{it} istihdam oranı serisi olmak üzere model denklemi

$$EMP_{it} = \beta_0 + \beta_1 MILT_{it} + u_{it}, \quad i = 1, \dots, 29; \quad t = 1993, \dots, 2017$$

şeklinindedir. Veriye uygun model belirleme aşamasına geçmeden önce serilerin durağan olup olmadığının belirlenmesi amacıyla panel birim kök testleri yapılmış ve Tablo 1'de sonuçlar verilmiştir.

Tablo 1. İstihdam oranı ve savunma harcamaları serilerine ait birim kök test sonuçları

Seriler	Test	Test İstatistiği, I(0)	p-değeri
<i>MILT</i> , Düzeyde	Levin, Lin ve Chu t	1.21317	0.8875
	Im, Pesaran ve Shin W-stat	0.73406	0.7685
	ADF-Fisher Chi-square	45.4548	0.8846
	PP-Fisher Chi-square	21.8414	1.0000
<i>EMP</i> , Düzeyde	Levin, Lin ve Chu t	-1.98093	0.0238
	Im, Pesaran ve Shin W-stat	-0.64207	0.2604
	ADF-Fisher Chi-square	69.7271	0.1392
	PP-Fisher Chi-square	25.4510	0.9999
<i>MILT</i> , Birinci Fark	Levin, Lin ve Chu t	-7.49549	<0,05
	Im, Pesaran ve Shin W-stat	-9.05822	<0,05
	ADF-Fisher Chi-square	182.255	<0,05
	PP-Fisher Chi-square	198.340	<0,05
<i>EMP</i> , Birinci Fark,	Levin, Lin ve Chu t	-7.23792	<0,05
	Im, Pesaran ve Shin W-stat	-8.44422	<0,05
	ADF-Fisher Chi-square	173.461	<0,05
	PP-Fisher Chi-square	165.153	<0,05

Tablo 1 incelendiğinde, birim kök test sonuçlarına göre istihdam oranı ve savunma harcamaları serileri düzeyde durağan değil iken, serilerin birinci farkları alındığında her iki seri için %5 anlam düzeyinde H_0 hipotezi reddedilerek serilerde birim kök olduğu, yani serilerin durağanlaştığı görülmüştür. Böylece durağan seriler ile oluşturulacak olan olası bir modelde sahte regresyon problemi ile karşılaşılmayacaktır.

Seriler aynı düzeyde durağan olduklarından, aralarındaki uzun dönemli ilişkinin tespiti amacıyla Pedroni, Kao ve Johansen-Fisher eşbütünleşme testleri uygulanmış ve sonuçlar Tablo 2'de verilmiştir. Tablo 2'de verilen Pedroni eşbütünleşme testi sonuçlarına göre, Panel-ADF ve Grup-ADF testleri istatistiksel olarak anlamlı çıkmış, eşbütünleşme yoktur şeklindeki H_0 hipotezi reddedilmiştir. Pedroni (1999) tarafından geliştirilen eşbütünleşme testlerinden dördü Panel ν , Panel ρ , Panel Phillips Perron (PP) ve Panel ADF olarak adlandırılan panel eşbütünleşme istatistikleri, üçü ise Grup ρ , Grup Phillips Perron (PP) ve Grup ADF olarak adlandırılan grup ortalamasının eşbütünleşme istatistikleridir. Pedroni (1997) çalışmasında kapsamlı olarak yapılan Monte Carlo simülasyon çalışmasına dayanarak, bu istatistiklerden

Panel-ADF ve Grup-ADF istatistik sonuçlarının özellikle zaman boyutunun kısa olduğu veri seti için daha iyi sonuçlar verdiği söylenebilmektedir (Pedroni, 1999; Kök – Şimşek, 2006). Kao ve Johansen Fisher eşbütünleşme testleri sonuçlarına göre ise seriler arasında eşbütünleşme olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Dolayısıyla seriler arasında eşbütünleşmenin var olduğu sonucuna ulaşılmış, değişkenlerin uzun dönemde eşbütünleşik olduğu belirlenmiştir. Böylece Türkiye ve AB-28 ülkeleri için, savunma harcamaları ile istihdam oranının uzun dönemde birbirlerini etkilediği ifade edilebilmektedir.

Tablo 2. Eşbütünleşme Testi Sonuçları

Pedroni Eşbütünleşme Testi		
	Test İstatistiği	<i>p</i> -değeri
Panel <i>v</i> -İstatistiği	0.921628	0.1784
Panel rho-istatistiği	0.655789	0.7440
Panel PP-İstatistiği	0.269155	0.6061
Panel ADF-İstatistiği	-2.837781	0.0023
Group rho-İstatistiği	2.939177	0.9984
Group PP-İstatistiği	2.011215	0.9778
Group ADF-İstatistiği	-2.203660	0.0138
Kao Eşbütünleşme Testi		
	Test İstatistiği	<i>p</i> -değeri
ADF	-4.843228	0.0000
Johansen Fisher Eşbütünleşme Testi		
	Test İstatistiği	<i>p</i> -değeri
Yok	145.2	0.0000
En fazla 1 tane	149.4	0.0000

3.3. Panel Veri Modellerinin Tahmin Sonuçları

Analizin bundan sonraki kısmında panel regresyon modellerinin tahmin aşamasına geçilmiştir. İlk olarak, modelde birim ve/veya zaman etkilerinin olmadığını varsayan klasik model ele alınmış olup, bu modele ait bulgular Tablo 3 ile sunulmuştur. Elde edilen *t*-istatistiklerine veya *p* olasılık değerlerine bakıldığında %95 güven düzeyinde değişkenlerin anlamsız olduğu yönünde kurulan H_0 hipotezi reddedilerek, istihdam oranı üzerinde savunma harcamaları değişkeninin anlamlı olduğu görülmüştür. *F* test istatistiği anlamlı olup, savunma harcamaları değişkeni istihdam oranındaki değişkenliğin %6'sını açıklamaktadır. Ayrıca $EMP_{it} = 54.13774 - 0.006173MILT_{it}$ şeklinde elde edilen klasik modele göre savunma

harcamaları değişkenine ilişkin katsayı negatif olduğundan bu değişkende görülebilecek artış, istihdam üzerinde negatif yönde etkili olacaktır.

Tablo 3. Klasik panel veri modelinin tahmin sonuçları

Değişken	Katsayı	Std. hata	t-İstatistiği	p-değeri
C	54.13774	0.347649	155.7252	0.0000
MILT	-0.006173	0.000849	-7.270644	0.0000
R^2	0.068134			
Düzeltilmiş R^2	0.066845			
F	52.86227			
Olasılık (F)	0.000000			

Klasik modelin ardından, olabilirlik oran (LR) testi ve Hausman testi yardımıyla oluşturulacak olan modelin sabit etkili mi, rassal etkili mi olacağına karar verilmiştir.

Tablo 4. Tek yönlü kesite göre sabit etkiler modeli için LR testi sonuçları

(Redundant Fixed Effects Tests Test cross-section fixed effects)			
	İstatistik	s.d.	p-değeri
F	79.781332	29	0.0000
χ^2	1042.885390	28	0.0000

Tablo 5. Tek yönlü kesite göre rassal etkiler modeli için Hausman testi sonuçları

(Correlated Random Effects - Hausman Test Test cross-section random effects)			
	χ^2	s.d.	p-değeri
Kesite Bağlı Rassal Etki	4.978099	1	0.0257

Tablo 4 ile verilen sonuçlara göre tek yönlü kesite göre sabit etkiler modelinin klasik model yerine tercih edilmesi gerektiği p olasılık değerlerine bakılarak (<0.05) belirlenmiştir. Hausman testi yardımıyla Tablo 5 ile elde edilen sonuçlara göre ise rassal etkiler modelinin geçerli olduğuna yönelik H_0 hipotezi red edilerek rassal etkilerin modelde olmadığı, sabit etkilerin geçerli olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Bu sonuca göre elde edilen tek yönlü kesite göre sabit etkiler modeli için tahmin sonuçları Tablo 6 ile verilmiştir. Ancak Tablo 6'dan görüldüğü üzere

savunma harcamaları değişkeninin 0.05 önem düzeyine göre istatistiksel olarak anlamlı olmadığı görülmektedir. Ayrıca bu model için savunma harcamaları değişkeninin işareti pozitiftir.

Tablo 6. Tek yönlü kesite bağlı sabit etkili panel veri modelinin tahmini

Değişken	Katsayı	Std. hata	t-İstatistiği	p-değeri
<i>MILT</i>	0.001772	0.001041	1.701540	0.0893
C	51.45587	0.364826	141.0422	0.0000
R^2	0.778876			
Düzeltilmiş R^2	0.769649			
<i>F</i>	84.41503			
Olasılık (<i>F</i>)	0.000000			

Tek yönlü zamana göre sabit ve rassal etkili model tercihlerine bakıldığında ise Tablo 7'den H_0 hipotezinin red edilemediği ve klasik modelin uygun olduğu, Tablo 8'den H_0 hipotezinin red edilerek sabit etkili modelin kullanılmasının uygun olduğu görülmüştür. Dolayısıyla klasik modelin tercih edilmesi gerektiği sonucuna ulaşılmıştır.

Tablo 7. Tek yönlü zamana göre sabit etkiler modeli için LR testi sonuçları

(Redundant Fixed Effects Tests Test period fixed effects)			
	İstatistik	s.d.	p-değeri
<i>F</i>	1.313211	25	0.1451
χ^2	31.973830	24	0.1276

Tablo 8. Tek yönlü zamana göre rassal etkiler modeli için Hausman testi sonuçları

(Correlated Random Effects - Hausman Test Test period random effects)			
	χ^2	s.d.	p-değeri
Zamana Bağlı Rassal Etki	20.504665	1	0.0000

İki yönlü sabit etkili veya rassal etkili modelin uygunluğu için Tablo 9 ve Tablo 10 ile elde edilen bulgulardan yararlanılmıştır. Bu sonuçlara göre ise iki yönlü sabit etkiler modelinin geçerli olduğu söylenebilir. İki yönlü sabit etkiler modelinin tahmin sonuçları ise Tablo 11 ile sunulmuştur.

Tablo 9. İki yönlü sabit etkiler modeli için LR testi sonuçları

(Redundant Fixed Effects Tests Test cross-section and period fixed effects)			
	İstatistik	s.d.	<i>p</i> -değeri
<i>F</i>	82.278196	29	0.0000
χ^2 kesit	1079.640577	28	0.0000
<i>F</i> zaman	2.780105	25	0.0000
χ^2 zaman	68.729017	24	0.0000
<i>F</i> kesit/zaman	46.883060	53	0.0000
χ^2 kesit/zaman	1111.614406	52	0.0000

Tablo 10. İki yönlü rassal etkiler modeli için Hausman testi sonuçları

Correlated Random Effects - Hausman Test Test cross-section and period random effects			
	χ^2	s.d.	<i>p</i> -değeri
Kesite Bağlı Rassal	4.473241	1	0.0344
Zamana Bağlı Rassal	16.942692	1	0.0000
Kesite ve Zamana Bağlı Rassal	8.883640	1	0.0029

Tablo 11. İki yönlü sabit etkili panel veri modelinin tahmini

Değişken	Katsayı	Std. hata	t-İstatistiği	<i>p</i> -değeri
<i>MILT</i>	-0.003568	0.001567	-2.276024	0.0232
<i>C</i>	53.25829	0.537589	99.06882	0.0000
R^2	0.798876			
Düzeltilmiş R^2	0.782989			
<i>F</i>	50.28759			
Olasılık(<i>F</i>)	0.000000			

Tablo 11'e göre iki yönlü sabit etkiler modelinin R^2 değeri yaklaşık %80 olarak tahmin edilmektedir. Olasılık değeri sabit değişken için $0.0000 < 0.05$ ve *MILT* değişkeni için $0.0232 < 0.05$ değerini aldığından bu değişkenler istatistiksel olarak anlamlıdır. Ayrıca savunma harcamaları değişkeninin istihdam değişkeni üzerinde ters yönde etkiye sahip olduğu görülmektedir.

Sonuç

Toplumun sosyal refah düzeyini artırmak için var olan tüm kaynaklarını optimal seviyede kullanarak tam istihdamı sağlayabilmek, kuşkusuz her ülkenin temel hedefleri arasında olup devlet gücünün önemli bir göstergesidir. Bu çalışmanın hipotezi savunma harcamalarının makro ekonomik bir değişken olan istihdamı etkilediği üzerine kurulmuştur. İlgilenilen amaç doğrultusunda Türkiye ve Avrupa Birliği'ne üye 28 ülkenin 1993-2017 dönemini kapsayan panel veri seti ile ampirik bir analiz yapılmıştır. İstihdam oranı ve savunma harcamaları

değişkenlerine ilişkin serilerin düzeyde durağan değil iken, birinci farklarının durağanlaştığı görülmüştür. Ayrıca değişkenler arasında uzun dönemli bir ilişki olduğu eş bütünleşme testleri ile ortaya konmuştur. Ardından panel veri regresyon modelleri oluşturularak savunma harcamaları ile istihdam oranı arasında anlamlı bir ilişki bulunmuştur. Savunma harcamalarının istihdam oranını negatif yönde etkilediği sonucuna ulaşılmıştır.

Çalışmadan elde edilen çıkarımların benzer sonuçlar gösterdiği araştırmalar bulunmaktadır. Örneğin, Dunne - Watson (2000) askeri harcamaların istihdam üzerindeki etkisine ilişkin yapılan çalışmalarda ülkeler arasında önemli farklılıklar gösterdiğini belirtmiş olup, Güney Afrika üzerinde yaptıkları çalışmada askeri harcamaların uzun vadeli üretim istihdamı üzerinde olumsuz bir etkisi olacağını belirtmiştir. Yıldırım - Sezgin (2003) çalışmasının amacı olarak askeri harcamaların, Türkiye'deki istihdam düzeyini belirlemedeki önemini değerlendirmek olduğunu belirtip, elde ettikleri ampirik bulgular ile askeri harcamaların hem kısa vadede hem de uzun vadede istihdamı olumsuz yönde etkilediğini göstermiştir. Azam vd. (2016) çalışması 1990-2013 dönemi için seçilen güney asya ülkeleri üzerinde askeri harcamalar ile işsizlik oranı arasındaki uzun vadeli ilişkiyi incelemek için çok değişkenli bir çerçevede panel dinamik en küçük kareler ile incelemiş tahmini askeri harcama katsayısının işsizlik oranı ile negatif yönde olduğunu belirlemiştir. Üçler (2017) çalışmasında Türkiye için askeri harcamalar ve işsizlik arasındaki ilişkiyi 1980-2014 dönemi verilerini kullanarak yapısal kırılmalı eşbütünleşme testi ve dinamik en küçük kareler yöntemi ile araştırmış ve savunma harcamaları ile işsizlik oranları arasında negatif yönde ilişkiye dair bulgular elde etmiştir. Çalışma sonuçlarının incelendiği ülkeler ve dönem açısından ilgili literatüre katkı sağlayacağı düşünülmektedir. Farklı ülkelerin aynı faktörler için kapsamlı bir veri setine sahip olamaması panel verilerle çalışmanın da zorlukları arasında sayılabilir. Bu durum olası etki oluşturabilecek diğer değişkenlerin göz ardı edilmesine neden olması açısından çalışmada sınırlılık olarak gösterilebilir.

Savunma sektörünün iç ve dış güvenlik açısından her geçen gün artan büyük önemi, savunma harcamalarının önümüzdeki yıllarda da ağırlığını koruyacağını bir göstergesi olup bilimsel araştırmalarda ilgi çeken bir konu haline gelmektedir. Olası bir savaş veya herhangi bir kargaşa dönemi ülkelerin kırılganlığının artmasına, savunma harcamalarına ayrılan kaynakların çoğalmasına yol açabilir. Böyle bir durumda istihdamın negatif etkilenmesi, toplumda gelirden kaynaklanan yoksulluğun artmasına neden olacaktır. Bu öngörüye sahip olarak istihdamda kabul edilebilir düzeyde sorun yaşanması adına amaçlar net bir şekilde belirlenmeli, bunun uzun vadeli bir amaç olduğu unutulmamalıdır. Değişen dünya koşullarını göz önüne alarak istihdamı artıran etkisi yüksek sektörlerle, alanlara önem verilmelidir. İhracatın teşvik edilmesi,

ihracat kalemlerinin konjonktürel duruma uyum sağlayacak şekilde gözden geçirilmesi tavsiye edilebilir. Savunma sanayii alanında üretim ve ticareti geliştirmek kendi içinde istihdam kapasitesinin artmasına yol açabilir, böylece negatif etkinin azaltılmasına katkı sağlanır. Savunma ve istihdam ilişkisi ile ilgili elde edilen çeşitli bulgular karar vericiler tarafından geliştirilen politikalarda yararlı olacaktır.

Kaynakça

- Amemiya, Takeshi. “The Estimation of the Variances in a Variance-Components Model”. *International Economic Review* 12/1 (1971), 1-13.
- Arı, Erkan - Yıldız, Ayşegül. “Eşbütünleşme Analizi ile Genç İşsizliği Etkileyen Değişkenlerin Araştırılması”. *The Journal of Operations Research, Statistics, Econometrics and Management Information Systems* 5/2 (2017), 309-316.
- Aydemir, Ahmet Fatih vd. “G-20 Ülkelerinde İşsizlik ve Askeri Harcamalar Arasındaki İlişkiler”. *International Conference on Eurasian Economies. Kaposvár – Hungary, 29-31 August*, 437-444, 2016.
- Azam, Muhammad vd. “Military Expenditures and Unemployment Nexus for Selected South Asian Countries”. *Social Indicators Research* 127/3 (2016), 1103-1117.
- Baltagi, Badi. *Econometric Analysis of Panel Data*. John Wiley & Sons, 2005.
- Benoit, Emile. “Growth and Defense in Developing Countries”. *Economic Development and Cultural Change* 26/2 (1978), 271-280.
- Burhan, Emine. (2012). *Panel Veri Analizi ile Avrupa Birliği Ülkeleri ve Türkiye İçin Petrol Tüketimi ve Gayri Safi Yurtiçi Hasıla Arasındaki İlişkinin Araştırılması*. Eskişehir: Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Yüksek lisans tezi, 2012.
- Canbay, Şerif - Pirali, Kerem. “Türkiye’de Savunma Harcamaları ile Yenilenebilir Enerji Tüketiminin Enerji İthalatı Üzerindeki Etkileri”. *Akademik Araştırmalar ve Çalışmalar Dergisi (AKAD)* 11/21 (2019), 398-410.
- Çalışkan, Şadan. “Eğitim-İşsizlik ve Yoksulluk İlişkisi”. *Sosyal Ekonomik Araştırmalar Dergisi* 7/13 (2007), 285-308.
- Çetin, Murat - Ecevit, Eyyup. “Sağlık Harcamalarının Ekonomik Büyüme Üzerindeki Etkisi: OECD Ülkeleri Üzerine Bir Panel Regresyon Analizi”. *Doğuş Üniversitesi Dergisi* 11/2 (2010), 166-182.
- Dunne, Paul - Watson, Duncan. “Military Expenditure and Employment in South Africa”. *Defence and Peace Economics* 11/4 (2000), 587-596.
- Giray, Filiz. “Savunma Harcamaları ve Ekonomik Büyüme”. *Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi* 5/1 (2004), 181-199.
- Gökbunar, Ramazan – Yanıkkaya, Halit. “Savunma Harcamalarını Belirleyen Faktörler ve Ekonomik Büyümeye Etkileri”. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi* 59/01 (2004), 159-179.
- Greene, William H. *Econometric Analysis*. India: Pearson Education, 2003.
- Gujarati, Damodar N. vd. *Temel Ekonometri*. İstanbul: Literatür Yayıncılık, 2012.
- Heo, Uk - Ye, Min. “Defense Spending and Economic Growth Around the Globe: The Direct and Indirect Link”. *International Interactions* 42/5 (2016), 774-796.
- Hsiao, Cheng. *Analysis of Panel Data*. New York: Cambridge University Press, Third Edition, 2003.

- Im, Kyung So vd. “Testing for Unit Roots in Heterogeneous Panels”. *Journal of Econometrics* 115/1 (2003), 53-74.
- Kök, Recep - Şimşek, Nevzat. “Endüstri-içi Dış Ticaret, Patentler ve Uluslararası Teknolojik Yayılma”. *Türkiye Ekonomi Kurumu Uluslararası Ekonomi Konferansı*. Ankara, 11-13 Eylül, 2006.
- Levin, Andrew vd. “Unit Root Tests in Panel Data: Asymptotic and Finite Sample Properties”. *Journal of Econometrics* 108/1 (2002), 1-24.
- Muratoğlu, Yusuf. “Büyüme ve İstihdam Arasındaki İlişki: Türkiye Örneği”. *In International Conference on Eurasian Economies*. Bishkek-Kyrgyzstan, 12-14 Ekim, 2011.
- Şit, Mustafa. “Türkiye’de Turizm Sektörünün İstihdama Katkısı”. *Akademik Yaklaşımlar Dergisi* 7/1 (2016), 101-117.
- Nerlove, Marc. “A Note on Error Components Model”. *Econometrica* 39/2 (1971), 383–396.
- Özer, Mustafa - Çiftçi, Necati. “Ar-ge Harcamaları ve İhracat İlişkisi: OECD Ülkeleri Panel Veri Analizi”. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 23 (2009), 39-49.
- Pedroni, Peter. “Critical Values for Cointegration Tests in Heterogeneous Panels with Multiple Regressors”. *Oxford Bulletin of Economics and Statistics* Special Issue, 61 (1999), 653-670.
- Polat, Özgür vd. “Türkiye’de Elektrik Tüketimi, İstihdam ve Ekonomik Büyüme İlişkisi”. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi* 16/1 (2011), 349-362.
- SIPRI, Stockholm International Peace Research Institute. Erişim 10 Ekim 2018. <https://www.sipri.org>
- Tang, Jenn Hong vd. “Military Expenditure and Unemployment Rates: Granger Causality Tests Using Global Panel Data”. *Defence and Peace Economics* 20/4 (2009), 253-267.
- Taş, Seyhan vd. “Türkiye’de Savunma Harcamaları, Büyüme ve Gelir Eşitsizliği, 1970-2008: Ekonometrik Bir İnceleme”. *Gaziantep University Journal of Social Sciences* 12/3 (2013), 659-682.
- Toramanoğlu, Rafet Emre - Görmüş, Şakir. “Bankacılık Sektöründe Şubeleşmenin Makroekonomik ve Demografik Belirleyicileri Üzerine Bir Araştırma: Panel Veri Analizi”. *Siyaset, Ekonomi ve Yönetim Araştırmaları Dergisi* 6/2 (2018), 1-12.
- Üçler, Gülbahar. “Türkiye’de Savunma Harcamalarının İşsizlik Üzerine Etkisi: 1980-2014 Dönemi İçin Ekonometrik Bir Analiz”. *Journal of Yasar University* 12/46 (2017), 161-170.
- Ünsal, Mehmet Emre. “G7 Ülkelerinde Askeri Harcamalar ve Ekonomik Büyüme: Panel Veri Analizi”. *The Journal of Social Science* 4/7 (2020), 25-33.
- Wallace, T. Dudley - Hussain, Ashiq. “The Use of Error Components Models in Combining Cross-Section and Time-Series Data”. *Econometrica* 37/1 (1969), 55–72.
- The World Bank. Erişim 18 Ekim 2018. <https://www.worldbank.org>
- Yıldırım, Jülide - Sezgin, Selami. “Military Expenditure and Employment in Turkey”. *Defence and Peace Economics* 14/2 (2003), 129-139.
- Yıldız, Zafer. “Turizmin Sektörünün Gelişimi ve İstihdam Üzerindeki Etkisi”. *Süleyman Demirel Üniversitesi Vizyoner Dergisi* 3/5 (2011), 54-71.

Türkiye’de İslamcı Düşüncenin İslam-Sol İlişkisine Yaklaşımı: Umran Dergisi Örneği

Islamist Thought's Approach to the Islam-Left Relations In Turkey: The Case of Umran Journal

İsmail ŞÜKÜR

Doktora Öğrencisi, Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü,
Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi ABD
hayatimegitim@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0003-4517-2933>

Makale Bilgisi

Makale Türü: Araştırma Makalesi

Geliş Tarihi: 03.10.2020

Kabul Tarihi: 05.12.2020

Yayın Tarihi: 16.12.2020

ISSN: 2147-6071 **CİLT:** 8

E-ISSN: 2147-7035 **SAYI:** 2

Cilt/Volume: 8 | Sayı/Issue: 2 |

Yıl/Year: 2020 (Aralık/December)

Türkiye’de İslamcı Düşüncenin İslam-Sol İlişisine Yaklaşımı: Umran Dergisi Örneği

Özet

Bu çalışmanın amacı, yakın dönemde sosyalist çevrelerde gelişen "sol ilahiyat" kavramına yönelik İslamcı düşüncenin yaklaşımını, Umran Dergisi örneğinde incelemektir. Çalışma, nitel araştırma desenine bağlı olarak Umran Dergisi’nde “sol ilahiyat” kavramına ilişkili yazıların taraması yapılarak gerçekleştirilmiştir. Umran Dergisi, kendi varoluşu gereği İslam’ın ontolojik ve epistemolojik niteliğini sarsmaya yönelik girişimlere karşı koyduğundan, “sol ilahiyat” konusunda da benzer bir yaklaşım geliştirmiştir. “Sol ilahiyat” kavramının ayrıntılı olarak ele alındığı dergide, ağırlıklı olarak kavramın geliştirilmesindeki yönetime yönelik İslam referanslı bir tenkit söz konusudur. “Sol ilahiyat” kavramı etrafında gelişen yazın, “seküler bir teoloji oluşturma girişimi” olarak görülmektedir. Dergide; “sol ilahiyat” kavramının, Müslümanların içinde buldukları toplumda cereyan eden haksızlıkları fark etmede onları uyandırma işlevi dışında bir katkısı olmayacağı düşünülmektedir. Bu bağlamda Umran, “sol ilahiyat” kavramı yerine, İslam düşüncesi içinden doğacak eleştirel bir söylemin gerekliliğini vurgulamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Türkiye, İslamcı Düşünce, Sol İlahiyat, Umran

Islamist Thought's Approach to the Islam-Left Relations In Turkey: The Case of Umran Journal

Abstract

The purpose of this paper is to examine the Islamic thought's approach to the concept of "left theology", which has recently developed in socialist circles, in the example of Umran Journal. The study was carried out by scanning the articles related to the concept of left theology in Umran Journal based on the qualitative research design. Umran Journal has developed a similar approach to left theology, as it resisted attempts to undermine the ontological and epistemological character of Islam due to its own existence. In the journal, in which the concept of left theology is discussed in detail, there is an Islamic-referenced critique of the method in the development of the concept. The literature that develops around the concept of left theology is thought as an "attempt to establish a secular theology". It is thought that the concept of left theology will not contribute to Muslims' awareness of the injustices in their society, other than the function of awakening them. In this context, Umran emphasizes the necessity of a critical discourse arising from Islamic thought instead of the concept of left theology.

Keywords: Turkey, Islamist Thought, Left Theology, Umran

Giriş

Çalışmanın konusu olan Umran Dergisi 1991 yılı Nisan ayında “AKV-Bülten” adıyla üç ayda bir yayımlanmaya başlamıştır. Dergi, 1993’te bugünkü adıyla çıkmaya başlamış ve 1998’den itibaren aylık olarak yayımlanmaktadır. Uzun soluklu bir yayım hayatı olan dergi, çizgisini açıkça tarif etmektedir:

Umran Dergisi, ‘Yeni Soğuk Savaş’ olgusundan ‘İlmli İslâm’ projelerine kadar bir dizi senaryoya da dikkat çekerek Müslümanları uyanık ve dikkatli olmaya çağırdı. Aynı yıllarda entelektüel çıtasını daha da yükselten Umran; İslâm düşüncesi, dil-kültür-medeniyet, Batı’nın bunalımı, Dünya’nın bunalımı, İslâm dünyasının dinamizmi, İslâm’ın Protestanlaştırılması gibi konuları vukûfiyetle tahlil etmiştir. Batı uygarlığı ve Batı-merkezli küresel sistemin kaçınılmaz iflası karşısında İslâm’ın ve İslâm dünyasının dinamizmini özgüven yüklü bir derinlikle ortaya koyan Umran, ‘21. Yüzyılı İslâm’ın belirleyeceğini’ ısrarla vurgulamaktadır (Umran, 2 Eylül 2020).

Buna göre Umran açısından İslam’ın belirleyiciliği ve üstünlüğü ortadadır. Umran, İslam’ın maruz kaldığı ve muhtemelen kalacağı “yıpratma” girişimlerine karşı Müslümanları uyandırma ve İslam’ı da koruma görevini üstlenmiştir. İslam açısından Aydınlanma sonrası ortaya çıkan ideolojilerle birlikte değerlendirilmek bu “yıpratma” girişimlerinden biri olarak düşünülebilir. Bu bağlamda İslam ile sol ya da sosyalizm ilişkisinin ele alınması, İslam’ın sol ya da sosyalist kavramlarla düşünülmesi sıklıkla rastlanan bir durumdur. Soğuk Savaş’la birlikte Doğu Bloku içinde yer alan bazı Arap/İslam devletlerinde politik konjonktürün etkisiyle Mustafa Sibai’nin (1976) “İslam sosyalizmi”nde olduğu gibi fikirler ortaya atılmıştır.¹ Modern bir siyasal ideoloji olarak sosyalist düşüncenin doğuşu ve İslam coğrafyasına intikaliyle birlikte gelişen “İslam’ın sosyalist yorumuna” ilişkin tarihsel sürecin ayrıntılı olarak ele alındığı Ertuğrul Cesur’un (2017) Müslüman Sosyalistler adlı çalışması ufuk açıcudur. Bahsi geçen süreçte İslam ve sol ilişkisine yönelik fikir üreten düşünürleri ve onların görüşlerini incelemek bu çalışmanın kapsamı dışındadır. Ancak 2000’li yıllarla birlikte Türkiye’de gerek ana akım din görüşünü eleştirme gerekse solun dine yönelik bakışını gözden geçirme maksadıyla İslam ve sol ilişkisi üzerinden İslamcı ve sol çevrelerde benzer bir yazın yeniden ortaya çıkmıştır. Bu açıdan sosyalist düşüncede din ile solun ilişkisini ele almada Birikim² çevresi dikkati çekmektedir. Aynı şekilde İslami yazının içinden de ana akım din

¹ Bu doğrultuda fikir üreten başlıca düşünürler; Hasan Hanefi, Seyyid Kutup, Ali Şeriatî, Mevdudî, Hasan el-Benna, M. Mahmut Taha olarak sayılabilir.

² Dergi 1975’ten itibaren yayımlanmaktadır. 12 Eylül dönemindeki yasağın ardından 1989 yılından itibaren aralıksız neşredilmektedir. Ömer Laçiner, Murat Belge, Ahmet İnsel, Tanıl Bora derginin öne çıkan yazarlarıdır. Derginin, diğer sol/sosyalist çevrelere kıyasla özellikle ikinci yayım döneminde (1989 sonrası) farklı görüşteki yazarlara söz hakkı vermesi ve bu doğrultuda tartışma ortamı geliştirmesi ve en önemlisi “...liberalizmle

anlayışını³ sol ya da sosyalist kavramlar üzerinden eleştiren girişimler mevcuttur. Bu girişime İhsan Eliaçık örnek verilebilir. İhsan Eliaçık'ın geleneksel din anlayışına getirdiği eleştirileri konu eden yazılara Umran Dergisi'nde de yer verilmiştir. Umran, benimsediği İslam anlayışına karşı hem sol hem de İslami çevrelerden yapılan müdahalelere cevap vermiştir. Bu bağlamda çalışmanın amacı İslam ve sol ilişkisine yönelik “sol ilahiyat” başlığında geliştirilen yazın karşısında İslamcı çevrelerin yaklaşımını Umran Dergisi örneğinde kavrayabilmektir.

Umran Dergisi, içinde bulunduğu evrenin genişliği ve çeşitliliği göz önünde bulundurularak çalışmanın örnekleme olarak belirlenmiştir. Gerek Umran Dergisi'nin “sol ilahiyat” yazını karşısındaki tutumunu gerekse İslamcı düşünce merkeze alındığında bu tutumun mahiyetini betimlemek için örnek olay (Punch, 2014) (Vennesson, 2015) inceleme yöntemi benimsenmiştir. Dergi içinde konuya ilişkin yazılar taranarak veriler toplanmıştır. Elde edilen veriler, betimleme ve örüntü (Miles - Huberman, 2015) yöntemiyle kodlanmıştır. Betimleyici kodlama veri kaynağından alınan ham verinin özgünlüğünü koruyarak çalışmanın amacına uygun bir şekilde aktarımı ve açıklanmasıdır. Örüntü kodlama ise betimleme sonucunda elde edilen verinin ilgili diğer verilerle bağlantısını; benzer ve farklı yönler, sebep ve sonuç ilişkisi bağlamında izah etmeye dayanır.

1. Birikim'in “Sol İlahiyat”ı Karşısında Umran

Birikim Dergisi sosyalist düşünce çevresinde özgün bir konuma sahiptir. Liberal sol bir yazın ortamını teşvik etmesi sebebiyle farklı düşünce çevrelerinden kişilerin yazılarına rastlamak mümkündür. Çalışmanın konusu bağlamında dergi, İslam ve sol ilişkisi üzerinden konuşma ortamını “sol ilahiyat” yazını öncesinde de gerçekleştirmiştir. Örneğin 1990'lı yıllarla birlikte dergide “Medine Vesikası” bağlamında sol içi ve dışından düşünürlerin katıldığı diyalojik bir tartışma yürütülmüştür (Cengiz, 2020).

Çalışmanın kapsamı açısından “sol ilahiyat” kavramı çerçevesinde Birikim'de yer alan bütün içeriği incelemek olanaksızdır. Ancak “sol ilahiyat” konusunda fikir üreten yazıları çeşitli başlıklarda sınıflandırmak mümkündür. Birincisi, bu kavramı çeşitli yönlerden olgunlaştırmaya çalışanlardır. İkinci grup ise daha çok sol hassasiyeti içeren yazarlar tarafından ele alınan, solun dini kavramlarla düşünülmesine çekimser yaklaşan yazılardır. Üçüncü grupta ise bu girişimin; gerek sağ, muhafazakâr gerekse sol kesimde hakkın gözetilmesini engelleyen duvarların fark

sosyalizm arasındaki farkları ortadan kaldıran bir dil...” kullanması sebebiyle “liberal sol” bir çizgi oluşturmaya çalıştığı iddia edilmektedir (Öztürk, 2011, s. 178).

³ Burada devletin din bürokrasisi üzerinden desteklediği “Sünni İslam” kastedilmektedir.

edilmesini sağlaması açısından değerli görenlerdir. Bu gruptaki yazarların⁴ İslamcı dahil farklı dergi çevrelerinde de yazıları yer almaktadır.

Öncelikle Birikim'de “sol ilahiyatın” inceleme konusu yapılması, ilahiyatın sol ve sağ iki farklı yorumu olduğu iddiasının ortaya atılması sonucunda sol ile İslamcı düşüncüyü bir arada ele almayı öngörmektedir (Alpman, 2018). Birikim'in “Sol ve İlahiyat” sayısında ağırlıklı olmakla birlikte “sol ilahiyatın” kapsamına giren yazılar farklı sayılarda yer almaktadır. “Sol İlahiyat” kavramının teorik alt yapısını inşa etmede Kazım Özdoğan, Burhan Sönmez, Dilek Zaptıoğlu ve Devrim Aydın Akkoç ön plana çıkmaktadır. Bunlardan Devrim Aydın Akkoç (2010) modernliğin kötülükleri karşısında İslam ve sosyalizmin bir arada olabilme imkanını sorgulamaktadır. Akkoç, geçmişte başarısızlıkla sonuçlanan İslam ve solun ortak yönlere vurgu yapması yerine her kesimin kendi söylemini geliştirmesi gerektiğini düşünmektedir.

Birikim'de “sol ilahiyat” kavramı üzerinde önemle duran bir diğer yazar da Kazım Özdoğan'dır. Bu kavram etrafında teorik bilgi üretmeye çalışan diğer yazarların bazılarında rastlandığı üzere Özdoğan (2010a) da dine bakış noktasında işe Marx'ı kısmen aklamakla başlar. Buna göre Marx, dini afyon olarak tanımlamakla dinin kendisine değil, onun toplumsal işlevine gönderme yapmıştır. Buradan hareketle Özdoğan (2010a, 36) “... Ortodoks Marksist din anlayışına, her şeyden önce de onun 18. yüzyıl burjuva felsefesinin ve anti-klerikalizmiyle sınırlı bayağılaşmış okuma...” tarzına karşı durmakta, “...sosyalizm[in], insanın tanrı tahayyülünün olumsuzlanmasında ifadesini bulan öz bilinci değil, bilakis insanın müsbet öz bilinci...” olduğunu düşünmekte ve bu yüzden “... Marksizmi ... ebleh ideolojik otoritelere bağlı, kapalı ve donmuş bir sistem değil, çeşitli yorumlara açık ve dolayısıyla yeni bir İslami yoruma da elverişli devinim halinde bir düşünce sistemi...” olarak algılamak gerektiğini söylemektedir.

Özdoğan (2010b) genel olarak İslam'ın sağcı muhafazakâr kesim tarafından kendi din anlayışlarına göre şekillenen sabit bir yorum çerçevesinde (Gazali Sünniliği) ele alındığını ve toplumun kalanına dayatıldığını düşünmektedir. “Sol ilahiyat” girişimini Tanrı'nın (kudret ve merhamet temeli yerine adalet ve merhamet temelinde) ve dinin yeryüzünün egemenlerinin etkisinden bağımsız olarak yeniden değerlendirilebilmesi açısından önemli görmektedir.

Burhan Sönmez (2009) ise solun din anlayışı ve ütopya kavramı arasında kurduğu ilişki üzerinden “sol ilahiyatın” tasvirini yapmaktadır. Bu bağlamda solun din anlayışının geleneksel olandan farklı olarak bir ütopya üzerinden aktif olarak daima kurula geldiğini iddia etmektedir. Buna göre geleneksel din anlayışı ilahi bilginin derinliğindeki gerçeğe bir ütopyası olmadığı

⁴ Umran Dergisi'de de yazılarına yer verilen Dilaver Demirağ öne çıkmaktadır.

için (bir diğer ifadeyle aklını kullanmaktan vazgeçtiği için) ilgi duymamaktadır. Sönmez açısından “sol ilahiyatın” geleneksel ilahiyattan temel farkı budur.

Sönmez (2010) dinin bir ahlak manifestosu olduğunu belirtmektedir. Ahlakın “kamusal biçimi olan fikhın” modern hukuka karşılığı olduğunu düşünmektedir. Marx’ın ise her türlü hukuku tarihsel⁵ olarak gördüğünü hatırlatmaktadır. Sönmez’e göre fıkıh kutsal kitaptan sonra ortaya çıkan bir okuma biçimidir ve Marx’a atıfla egemenlerin kontrolünde ve ezilenlerin karşısında olduğundan onun etkisiyle ortaya çıkan din⁶ de Ali Şeriatî’nin eleştirdiği dine denktir. Sönmez (2010, 16) “sol ilahiyatı” “yeni bir din eleştirisi” ve “din eleştirisinin eleştirisi” olarak tanımlamaktadır. “Sol ilahiyat’ tartışması, İslam ile sol arasında bir birlik çağrısı değil, herkesin kendine ve ötekine yeniden bakma arzudur” (Sönmez, 2010, 17).

Dilek Zaptçioğlu (2010, 88) ise Türkiye’de “dinin ekonomik, politik, kültürel alanlarda ‘tanım erki’nin tek mercii haline gelmesinin, modern toplumun dini cemaat bazında kompartımanlaştırılmasının sorunlarımızı çözeceğine değil daha da” derinleştireceğine, “seküler zemini ortak yegâne dil” olarak kullanmamız gerektiğine inanmaktadır. Zaptçioğlu (2009) dinin sınıfsal olduğunu düşündüğünden insanların din algısının da sağ ve sol yorumları olabileceğini ve bu sebeple sol bir ilahiyatın ancak pratiğin içinde, seküler solla aynı pratik içinde gelişebileceğini düşünmektedir. Zaptçioğlu “sol ilahiyatın” teolojik önermeler yerine sınıf çelişkileri üzerinden ezilenlerin dinsel pratiklerine odaklanılması gerektiğini düşünmektedir.

Derginin yazar kitlesinin niteliği dikkate alındığında Ömer Laçiner⁷, Murat Belge, Ahmet İnsel, Tanıl Bora gibi yazarlar merkezde yer alır. Bu yazarların derginin ideolojik çekirdeğinin oluşmasında belirleyici oldukları aşikardır. Bu bağlamda Birikim’de etkin olan Murat Belge de (2017) (2020) “sol ilahiyatın” savunucularının yaptığı gibi Marx’ın din konusundaki yorumunun iki yönlü anlamına vurgu yapmaktadır. Türkiye’de Kemalizmin özellikle “dinin halkın afyonu” olarak onları “uyuşturduğu” görüşünü savunması ve sosyalist solun da Kemalizmle olan ilişkisinin, solu din konusunda çıkmaza sürüklediğini düşünmektedir. Belge, dinle tamamen bağıyı koparan aydın tipinin sosyalizm ya da Marksizm değil aydınlanmacı

⁵ Tarihsel olması diyalektik yöntemle değişime açık olduğunu ifade etmektir. Bu durumda geleneksel din anlayışının etkisiyle dondurulmuş ve kalıplaşmış fıkıh anlayışının da değişime uğraması gerektiği ima edilmektedir.

⁶ Dinin kendi tarihsel bağlamında ortaya çıktığı özgün halinden soyutlanarak Althusserci deyimle devletin ya da egemen ideolojik, iktisadi ve politik sistemin çıkarları doğrultusunda halkın yönlendirilmesine hizmet eden bir aygıtta dönüştürülmesi kastedilmektedir.

⁷ Birikim’in genel yayın yönetmenidir.

Batıcılığın (Kemalizm’in) sorunsalı olduğunu belirterek Birikim’in din konusunda geleneksel sosyalist düşünceden farklı bir yerde durduğunu belirtmektedir.

Birikim’in “sol ilahiyat” girişimi karşısında İslamcı çevrelerden cevap veren dergilerden birisi de Umran’dır. Dergi, Birikim’in 2010 yılı Şubat ayında “Sol ve İlahiyat”⁸ başlığıyla yayımlanan sayısına aynı yılın Nisan ayında “Seküler Teoloji” ve “İslami Sol” alt başlıklı sayıyla karşılık vermiştir. Derginin başlığından da anlaşılacağı üzere Birikim’in sol ile dini birlikte ele alması en başından “seküler bir teoloji” oluşturma girişimi olarak tanımlanmıştır.

Dergide yer alan yazılar “sol ilahiyat” kavramını farklı açılardan değerlendirmektedir. Söz konusu sayıda Mustafa Aydın (2010) kavram çözümlemesi yapmakta ve dinin (İslam) modern kavramlarla ele alınabilmesinin mümkün olduğunu fakat din söz konusu olduğundan bütünlüğün gözden kaçırılmasıyla bu girişimin sağlıklı bir sonuca varamayacağını düşünmektedir. Bu açıdan İslam’ın özel mülkiyet hakkını gözetmesi açısından kapitalizmle ilişkilendirilebileceğini, diğer taraftan mülkiyetin mutlak olmayışı, kulun kullanımına yaratıcı tarafından verilmesi ve gerektiğinde devlet eliyle müdahale edilebilir olduğunun kabul edilmesi açısından da sosyalizmle bağlantı kurabileceğini belirtmektedir. Bu sebeple Aydın’a göre İslam’ın belirli bir modern kavram çerçevesinden bütünüyle ele alınabilmesi mümkün değildir. Bunu kanıtlamak için Aydın, kavramların oluşumunda iki farklı yoldan bahsetmektedir: Nesnel gerçeklik öncesi realist yol ve nesneden sonraki nominalist yol. Dini kavramların genellikle birinci süreçte oluştuğunu ve başlangıçta somut bir şeye karşılık gelmediğini belirtmektedir. Nesnel bir kavramla bağdaşınca da sembolik hale dönüştüklerini ifade etmektedir. Bu durumda evrensel olan, belirli bir bağlam ve şartta ortaya çıkmayan nesne öncesi bir kavram olan adaletin dinin (İslam’ın) esas ilkesi sayılabileceğini düşünmektedir. Batıda kültürel ve siyasal birikimin sonucunda elde edilen eşitlik ise nesnel bir durumu ifade eden bir kavramdır. Bu durumda İslam açısından her şartta mutlak adaletin sağlanması ile mutlak eşitliğin sağlanması aynı şeyler değildir. İslam açısından bazı eşitliklerin adaletsizlik doğurması mümkün iken, adaletin eşitsizliğe sebep olması beklenemez (Aydın, 2010).

Aynı sayıda yer alan başka bir yazıda Metin Önal Mengüşoğlu (2010) dindarlığın modern ve seküler biçimlerine de dikkati çekmekte, yazıya konu olan girişimlere bu zaviyeden de bakılmasını önermektedir. Bu doğrultuda İslam ile solun birlikte ele alınmasına cevap vermeden önce din ve dindarlık kavramlarını yeniden değerlendirmektedir. Buna göre din denildiğinde yalnızca semavi dinlerin, dindar denildiğinde de bu dinleri yaşamının merkezine

⁸ Aynı dergide kaleme alınan yazılar sonrasında İletişim Yayınları (2015) tarafından “Sol İlahiyat: Dini Soldan Okumak” adıyla yayımlanmıştır. Dergide “sol ve ilahiyat” şeklinde yer alan başlık, kitabın basımında ‘sol ilahiyat’ şeklindedir.

yerleştiren kişilerin anlaşılmasının yanlış olduğunu söylüyor. Mengüşoğlu'na göre din (2010, 27) “yol demektir ve kişinin bir ömür üzerinde yürüdüğü ana yol, ana cadde onun dinidir.” Bu tanımlamaya göre kişinin laik, Kemalist ya da Marksist olması demek onun bu yol üzerinde hayatını anlamlandırması ve nihayetinde o minvalde bir dine sahip olması demektir. Bu bağlamda Mengüşoğlu açısından İslam'ı gönülden yaşayan dindar bir Müslümana yönelik neredeyse fikren ve pratikte çökmüş sol üzerinden “ideal bir dindarlık biçimi”⁹ tavsiye etmenin toplumsal ve siyasal alanda rakip istemeyen öteki dindarların¹⁰ kendilerine alan açma girişimidir. Bu girişimin sebebini ise Türk Müslümanlığındaki Şii etkisine ve iddia edildiği gibiyse Ebuzer'in dünya nimetlerine sırt çeviren özgün görüşlerine bağlamaktadır. Mengüşoğlu'na göre takva da Ebuzer'de olduğu gibi sosyal ve ekonomik hayattan soyutlanarak değil bizatihi müdahil olarak elde edilmelidir. Nihayetinde Ebuzer de sahabeden yalnızca bir örnektir ve onun dışında varlıklı ve peygamberin değer verdiği sahabeler bulunmaktadır. Bu açıdan Müslüman servete düşman değildir ve İslamiyet mülkiyet hakkını önemser. “Müslümanlık yüksek bir ahlak üzere yaratılmış bulunan bir Allah Elçisinin modellik ettiği biricik adalet dinidir” (Mengüşoğlu, 2010, 33). Mengüşoğlu'na göre “sol İslam” bahsinin bilinçaltında 1923 devrimlerinden beri Müslümanlara; iktidarın, varlığın, statünün ve servetin layık görülmemesi yatmaktadır: “Besbelli ki ‘öteki’ dinlerin gönüllü veya gafil dindarları, Müslümanları mistik geleneklerindeki söyleme hapsederek ‘bir lokma bir hırka’ felsefesi ve pratiğine sürgün etmek istemektedirler” (Mengüşoğlu, 2010, 35).

Aynı sayıda Mustafa Tekin (2010) İslam ve sol ilişkisi üzerinden gelişen son dönem yazını sınıflandırıyor ve genel olarak iktisat temelli bir yaklaşım benimsenmesini eleştiriyor. Tekin'e göre (2010, 37) İslam ve sol ilişkisinin ele alındığı dergi¹¹ çevrelerinde iki temel yaklaşım ortaya çıkmaktadır:

Birincisi, Hasan Hanefi ve Muhammed Arkoun gibi isimlerin dillendirdiği, solun içinden İslam'ın yeniden tanım bulduğu; teolojinin antropoloji haline geldiği bir ‘İslami sol.’ İkincisi ise, ‘sol’un dillendirdiği hassasiyetlerin İslam'ın yüzleri ya da boyutlarından biri olarak İslam'da içerildiğinden hareketle bir İslam ve sol ilişkisini vurgulamak.

Tekin (2010) İslam ve sol ilişkisine yönelik söylemin “İslamcı” geçmişi olmakla birlikte seküler, politik bir yol izleyen yönetim zümresinin iktidarına denk gelmesinin manidar olduğunu belirtmektedir. 1980’li yıllardan sonra kentlerde “burjuvazileşen” Müslümanlarda

⁹ Bu model sahabe Ebuzer üzerinden meşrulaştırılmaktadır.

¹⁰ Bu dindarlar Kemalistler, solcular, vb. olarak tanımlanabilir.

¹¹ İslamiyat, Doğudan, Özgün Düşünce ve Birikim olarak sıralamaktadır.

yeni belirginleşen sınıfsal özellikler İslamcılığın ideolojik özelliklerinin önüne geçmiştir. Bu süreçte reel hayatta ortaya çıkan özellikle ekonomik problemlerin tenkit edilmesi sırasında İslam, sol ile bazı kavramların¹² kullanılması zemininde bir araya gelmiştir.

188. Sayıda ise kendisiyle yapılan söyleşide Abdurrahman Arslan (2010) İslam ve solun doğasındaki temel farklılıkları hatırlatıyor: Solun genel olarak kapitalizmin üretim ve tüketim sistemini sorguladığını ve bu dünya ile ilgilendiğini, İslam'ın ise insanı¹³ temel aldığını ve her iki dünyayı anlamlandırdığını not ediyor. Sosyalizmin eşitlikçi ideolojisinin esasında Aydınlanmanın eseri olduğunu ve bireysel ve kültürel farklılıkları törpülediğini düşünüyor. Arslan'a (2010, 43) göre "sosyalizmi basitçe bir kapitalizm karşıtlığı ve bölüşüm meselesine indirgeyen sıradan sol ve sıradan Müslüman entelektüel zihinler ancak İslâm'la sosyalizmin bir sentezinin olabileceğini söyleyebilir." İslam tarihindeki bazı kişileri ve tutumları sol ya da sosyalizme yakıştırmak hatalı bir tarih okuma usulüdür. Bunun sebebi moderniteyle karşılaştıktan sonra Müslümanların kendi anlam dünyasından kavramlar üretememesidir. Arslan (2010) Kurtuluş Teolojisi ile "İslami sol" ya da "sol İslam" benzetmesine katılmıyor. Kurtuluş Teolojisine Avrupa Hıristiyanlığının baskın yapısından ve öteden beri Hristiyanlık adına yapılan zulümlerden dolayı ihtiyaç olduğunu düşünüyor. Bu alanda emek veren Leonardo Boff, Gustavo Gutierrez gibi kişilerin epistemolojik altyapısı olan çalışmalarıyla, İslami sol adına yapılan, yöntemden yoksun, bazı ayetlerin kendi bakış açılarıyla yorumlanmasına dayanan çalışmaların karşılaştırmaya bile giremeyeceğini düşünüyor. Arslan'a göre Müslümanlar, kapitalizmle mücadelede sol kavramların yardımına koşacağına, kapitalizmin nedeni olduğu düşünülen "her daim kendi çıkarı peşinde koşan özerk birey" ile İslam'ın tasvir ettiği mümin(e) kişi arasındaki farktan hareket etmeliler. Bu açıdan "sol İslam" çabası nedene değil sonuçlara odaklanmaktadır. Böylece İslam adına düşünce geliştiren sentezcilerin¹⁴ kendilerini öteki üzerinden tanımlama tuzağına düştüklerini söylüyor. Bu kişilerin Batı'nın gelişim çizgisindeki ideolojik çerçeveden hareketle¹⁵ kendi toplumlarına bir bakıma modernleşmeci bir reçete önerdiklerini ve bunun da İslam'ın öngördüğü insan ve toplum biçiminden bağımsız olarak esasında iktisadi düzeyde gelişmeci bir amaç taşıdığını düşünmektedir.

Arslan (2010, 47) "Sol İslam" yorumlarının tekrar ortaya çıkmasını:

¹² Tekin (2010) "sınıfsal çelişki", "paylaşım" ve "kapitalizmin eleştirisini" örnek vermektedir.

¹³ Burada solun da kapitalizmle birlikte sorunun kaynağına inmeden aynı paradigma içinden konuşma durumunu hatırlatıyor. İslam'ın nefsi sorgulamasını bu anlamda değerli buluyor. Solun; kapitalizmin üretim biçimini mi insan ve toplum tasavvurunu mu mesele yapacağını soruyor.

¹⁴ Faik Bercavi, Mustafa Sıbai, Ahmet Şevki, Roger Garaudy, Hasan Hanefi ve Abdülkerim Suruş gibi isimler zikredilebilir.

¹⁵ Bu yeri geldiğinde milliyetçi, liberal, sosyalist olabiliyor.

... “Müslümanların kapitalist ilişkilerin ve neoliberal dünyanın bir parçası olmaya başlamaları; kapitalizmin dediği anlamda sermaye sahipliği yapmaya başlamaları ve bunların Müslüman zihin üzerinde yaptığı dönüştürücü etkileridir. Müslümanların aydın ve zengin kesimi, azınlıkta olmalarına rağmen artık bu kültürün getirdiği yeni zevklere, yeni tüketime, yeni iktidar imkânlarına öncülük yaparak Müslümanları peşlerinden sürüklemeye başlamıştır” diyerek açıklamaktadır.

İslam ve sol çerçevesinden yapılan eleştirilerin paradigma içinde kaldığından önemli bir sonucu olmayacağını düşünmektedir. Ancak “devlet sosyalizmi ve İslam adına kutsanmış bir Leviathanı” ortaya çıkarabilir (Arslan, 2010).

Arslan (2010) liberalizmin Hıristiyanlığın üzerinden doğup geliştiğini ve bu sonrasında muhafazakarlık ve sosyalizmin de bu süreçte gelişen tadil edici ideolojiler olduğunu düşünmektedir. Haliyle bu üç ideolojik tavrın paradigma içi farklılıklardan ibaret olduğunu, İslam’ın ise farklı bir paradigmaya karşılık geldiğini belirtmektedir. Bu sebeple İslam ile sosyalizmi beraber okuma girişimlerinin yöntem hatasına düştüğünü ve önemli bir kazanım sağlamayacağını ifade etmektedir. Dolayısıyla liberalizmin kötülüklerine sosyalizmin eşitlik kavramıyla değil İslam’ın adalet ilkesiyle karşı çıkılabilir.

Umran’da sol ve İslam ilişkisine yönelik Dilaver Demirağ’ın yazılarına sıklıkla rastlanmaktadır. Umran’ın 188. Sayısında yer alan “İslam Sosyalist Olur mu?” adlı yazısında Demirağ (2010a, 50) ... “sosyal adaleti merkeze koymak için sosyalist olmaya gerek yok, İslam bu konuda yeterince birikime sahip. Sol vurgusunun yapılmasına neden olan sağcılaşmış yani muhafazakârlığa dönmüş din anlayışlarının bunu unutulmaya terk etmiş olmasıdır” demektedir. Soldan kavram devşirmeye İslam’ın ihtiyacı olmadığını düşünmektedir. Yapılan; unutulan şeyleri hatırlatmak, sağcı din anlayışına karşı koymaktır.

Demirağ’a (2010a, 50) göre:

İslami Sol adı ile çıkan dini algının belki de en önemli faydası, dinini hakkı ile kavramış Müslümanlara kapitalizm denen kurt tarafından nasıl kemirildiklerini, dinin en büyük düşmanının salih amel ile infak eden, fazlasına talip olmayıp kişinin dengeli bir hayat sürdürmesi için yeter olandan fazlasının ona yük olduğunu bilen zenginlerin yerini alan ve burjuva sıfatını kendine layık gören zengin dindarlar olduğunu gösterdi.

Demirağ da liberalizmin ya da sosyalizmin öngördüğü insan ve toplum modelinin bu dünyaya içkin olması ve İslam’ın adaletin ve özgürlüğün kaynağı olan Allah’a kulluk yoluyla aşkın bir ilişki biçimi öngörmesi bağlamında Arslan (2010) ile benzer düşüncelere sahiptir. Yine de dinin insanların modern dünyanın tuzaklarını çözmesinde sosyalizm, anarşizm gibi düşüncelerin

kavramlarına ihtiyaçları olduğunu düşünür. Ancak Demirağ açısından İslam ile solun ya da sağın birlikteliği imkânsızdır.

Demirağ (2010a) “sol İslam” girişimiyle yapılmak istenileni, İslam’ı sağ ve muhafazakâr eksende algılanmasından kurtarmak ve İslam’ın zamana göre yorumlayabilen (kastedilen İslam fihkidir) herhangi bir güç odağına bağlılığı olmayan, ezilenlerden yana tavır koyabilecek düşünür yetiştirilmesine imkân sağlamak olarak görüyor.

Demirağ (2010a) muhafazakâr kesimin iktidarın imkânlarından faydalanırken haksızlığa uğrayan toplum kesimlerinin karşısında sessiz kalmaları ve vicdan sahibi Müslümanların bu yeni tip sermayedar gruptan kendilerini ayırmak için İslam’ın sol¹⁶ yorumuna başvurduklarını ifade ediyor. Bunun karşısında Demirağ (2010a, 52) sol ve ilahiyat konusunda yanlış gördüğü girişimi şöyle ifade ediyor: “Birikim dergisinde Sol (ve) İlahiyat adıyla çıkan yazıların genelini göz önüne aldığımızda İslami Sol, sosyalizmin İslam’ın içine sokulması biçimine dönüşüyor ki doğal olarak İslam’a hakkı ile sahip çıkan Müslümanlar bu duruma karşı çıkıyorlar.”

Demirağ sosyalist sol ile İslam arasındaki temel farklılığın adalet kavramına olan yaklaşımları olduğunu söylüyor: Sosyalist sol için adalet dünyevi bir eşitliğe (ve genellikle mutlak) karşılık gelirken İslam adalete metafizik bir anlam yüklüyor. Aydınlanma öncesinde yasa, düzen ve kozmik denge üzerine kurulu olan adalet kavramı Aydınlanmayla bu ontolojik temelden kopartılarak teorik düzeyde normatif, toplumsal düzeyde de eşit olma hali olarak algılanmaya başladığını düşünüyor. Böylece adaletin tecellisinde kozmik dengeden tarafların eşitliğine doğru bir değişim yaşandığını, sosyalist solun da bu kozmik dengeyi dikkate almadan öngördüğü eşitlik anlayışının İslam’a uymadığını belirtiyor.

Aynı sayıda Mehmet Babacan (2010) Müslüman orta sınıfın daha da belirginleşmesi ve dünyevileşmesi sonucunda yaşanan toplumsal krizden bahsediyor. Bu yazıda da “sol İslam” ile ortaya çıkan durumu Müslüman burjuvazinin sınıf temelli değişimiyle ilişkilendiren bir görüş yer almaktadır.

190. sayıda Dilaver Demirağ (2010b) Marks’ın din anlayışını ve entelektüel bilince yansımalarını yeniden değerlendiriyor. Demirağ’a göre Marx’ın Hegelci yabancılaşma teorisi ve dolayısıyla “din halkın afyonudur” sözü klişeleşmiştir.¹⁷ Buna göre Marx’ın din anlayışına şekil veren ideolojinin yanlış bilinç olduğu tezi artık geçerli değildir. Kartezyen felsefedeki iki öz (gerçeklik) düşüncesi ve camera obscura tezi Marx’ın yanlış bilinç yaklaşımına kaynaklık ediyordu. Bu bilgilere dayanan nesnel ve öznel gerçeklik ayırımına göre din öznel gerçekliğe

¹⁶ Burada İslam’ın sol düşünce kapsamında ele alınması değil, adaletsizlikler karşısında Müslümanların duruşunun nasıl olması gerektiğini ifade ederken sol kavramlardan ve bakış açısından faydalanmak kastedilmektedir.

¹⁷ Burada klişe günümüzdeki toplumsallığı açıklayamama anlamında kullanılmaktadır.

dayanır ve Marx'ın din anlayışına kaynaklık eden ideoloji yaklaşımı da öznel gerçekliğe bağlıdır. Ancak Demirağ beyin araştırmalarına dayanarak bilincin bir kurulum ve inşa faaliyeti ve dolayısıyla öznel bir süreç olduğunu söyleyerek gerçeklik ayrımı fikrini reddediyor. Marx'ın insanın temel özelliği olarak gördüğü emek karşısında emek-zanaat ayrımını hatırlatıyor ve insanın temel özelliğinin soyutlama ve sembolleştirme becerisi olduğunu söylüyor.

Demirağ (2010b) Türk solunun yerli olamayışını da konu ediyor. Bu topraklarda eşitlik ve adalet arayışının öteden beri var olduğunu söylüyor. Solu da özgürlük ve eşitlik arayışı olan komünalizmin “modern seküler hali” olarak tanımlıyor. Bu durumda sol, seküler olma durumuyla kadim olandan farklılaşmış oluyor ve Demirağ açısından solun bu topraklarda zayıf kalmasına da neden oluyor. Demirağ Marksist solun dayanağı olan Marx'ı ve Marx'ın aydınlanmacı bakış açısıyla dini afyon olarak görmesini bir klişe olarak kabul ediyor. Demirağ'a göre; Marx'ın tarihin sınıf mücadelesine dayandığı ve kapitalist ekonomiye bağlı olarak alt yapının üstyapıyı şekillendirdiği tezine dayalı toplum teorisi de bugünü açıklamada yetersiz kalmaktadır. Yine de Demirağ'ın bakışıyla Marx, pozitivistler gibi dini ilkel bir düşünce olarak ele almaz. Diğer taraftan Türk Marksistlerinin Stalin'i takip ettiklerini ve pozitivist oldukları için de dine karşı düşman olduklarını belirtir.

Demirağ'a göre (2010b, 51) İbrahimi manada dinler sosyalistlerin düşündüğü gibi teslimiyetçi bir felsefeye sahip değildir. Demirağ'a göre Marx dine aydınlanmacı bir pencereden değil de “Peygamber İşaya'nın penceresi ile baksaydı dine bir yanılsama olarak bakmaz, tersine dönemin irfani hıristiyanlarının komünalizmine uyarak dine karşı dinle bayrak açardı.” Bu sebeple Demirağ'ın yaklaşımında sosyalistler dinin devrimci dinamizminin “münkir-sermaye düzenine” karşı potansiyelinin farkına varmalıdırlar. Demirağ sol-İslam ilişkisine yönelik gerek Birikim'de gerekse Umran'da yer alan yazılarında bu noktanın üzerinde durmaktadır.

Demirağ'a (2010b) göre Marx; dini afyon olarak tanımlamakla kendi döneminin tıbbi bilgisine dayanarak onun acı yatıştırıcı özelliğine de gönderme yapmaktadır. Türkiye sosyalistleri bu ayrıntıyı görmezden gelerek dinin sadece uyuşturucu, uyutucu olduğu fikrine bağlı kaldıklarını düşünmektedir. Demirağ'a göre bunun aksine din, insanın bu dünyanın bütün zulümleri karşısında uyuşmasını değil, ağrılarının yatışmasına yardımcı olmaktadır. Demirağ'a göre Marx ve onun din konusunda fikir kaynağı olan Feuerbach'ın yaklaşımı, o dönemin din anlayışı ve antropolojisine uygundur. Bu yaklaşım paganizmle de ilişkilidir. Buna göre insanlar korktukları ve anlam veremedikleri doğal güçleri soyutlamakta ve onlara tanrılık atfetmektedirler. Bu durumda din de yanlış bilinçtir. Demirağ'a göre İbrahimi dinlerde ve özellikle de İslam'da Tanrı mutlak aşkın olduğu için bu kapsamda (Marx'ın da dahil olduğu) değerlendirilemez.

188. Sayıda Alaaddin Karaca (2010, 72) genel olarak araştırma ve buldukları konunun hakkını verme konusunda yetersiz gördüğü Müslüman aydınlardan “...ellerinde zulme karşı bir Kitap varken, muhalefeti, başkaldırmayı, sosyal adalet önerisinde bulunmayı, Marksist aydınlardan mı öğrenmeliydiler?” diyerek sol ve ilahiyat yazını konusunda yakınıyor. Birikim’de başlayan bu girişime solun halkla bütünleşmesi önündeki din engelini yeniden değerlendirmesi açısından olumlu bakıyor ancak 1960’larda Yön dergisinde olduğu gibi bir durum yaşanmamasını umuyor:

Türkiye’de Marksistlerin halkla bütünleşememesinin önündeki en büyük engel ‘din’dir. Yön dergisinde toplanan Marksist aydınlar, ilk kez 1960’lı yıllarda kendileri açısından önemli olan bu sorunun üzerine gitmeyi denediler. Doğan Avcıoğlu, Roger Garaudy’nin İslâm ve Sosyalizm adıyla Türkçeye çevrilen kitabına Ön Söz yazdı. Baas Hareketi’ne ve Nasır’a sempatiyle yaklaştılar. Bu çerçevede İslâm ve Sosyalizm bağlamında tartışmalar oldu. Burada Nurettin Topçu merhumun Hareket dergisini de anmalıyız elbet. Ama asıl kaygıları, halkla bütünleşememeleri idi. O nedenle İslâm ve Sosyalizm arasında bağ kurmaya çalıştılar. Bu bence, İslâm’ın muhalif ses olma potansiyelini güçlü bir biçimde barındırdığını dillendirmek bakımından önemlidir (Karaca, 2010, 72).

188. sayıda derginin temel başlığı olan “Seküler Teoloji İslami Sol” 189. Sayıda dergi içinde bölüm başlığı olarak yer almaktadır. Bu bölümdeki yazılar da solun din yaklaşımını ele alıyor. Solun din konusunda temel problemlerinden birisinin vahyin ontolojik bütünlüğünü dikkate almadan onun belirli bir bölümünü bağlamından ayrı olarak modern kavramlar ile açıklamaya girişmesi gösteriliyor. Bunun temel sebebi olarak sol düşüncenin kendi epistemolojik ve ontolojik açıdan yaşadığı anlam buhranını aşma ve yeni kavramsal ve düşünsel genişleme ile sol düşünceye alan açma girişimi olarak görülüyor. Solun kendine zemin açma girişimi olarak ezilmişliğin, dışlanmışlığın öznesi olma halini din üzerinden sorguladığı belirtilmektedir. Bu çerçevede ölçek olarak kullanılan rasyonel düşüncede olsun, dinde olsun amaç insanın kendisinin farkına varmasıdır. Ancak din açısından bir adım ötesi, insanın rasyonel yanıyla kavramasının mümkün olmadığı hakikattir ve bu kısım sosyalist düşüncenin kapsamının dışındadır (Babacan, M. E., 2010).

Aynı sayıda Kenan Çapık (2010) “dünyevi din” olan sol ile İslam arasındaki çatışmayı Türkiye özelinden okuyor ve buna neden olarak sol düşüncenin din dendiğinde aklına Allah inancı yerine Anadolu’da öteden beri süregelen şeyh-mürit ilişkisinin geldiğini düşünüyor. Bunun yanında solun din konusundaki önyargıları ve basmakalıp cümleleri dine bakışını yönlendirdiğini belirtiyor. Sol, aşkın konuları ve tanrı kavramını merak etmediği için din ile

ilgili yaklaşımının; mülkiyet, iktidar, servet ve fakirlik gibi içkin konulara dinin bakışı üzerinden oluştuğunu düşünüyor.

Çapık (2010) de İslam peygamberinin ölümünden çok kısa bir süre sonra, İslam'ın temel yaklaşımından farklı olarak toplumun iktisadi ve sosyal düzeninde gerçekleşen, solun din konusunda eleştirdiği bozulmaya katılmaktadır. Bu bozulma alanlarını¹⁸ ayrıntılı olarak açıklayan Çapık, önyargıları nedeniyle İslam'a yabancılaşan solu bu aşamada suçlamayı yersiz buluyor.

Derginin 204. Sayısında Dilaver Demirağ'ın yine “sol ilahiyat” konusunda önemli bir yazısı yer almaktadır. Demirağ'a (2011) göre Stalinci yaklaşımdan uzaklaşıp neo-Marksizm'e yaklaşmanın ve Latin Amerika'daki Sol Katolikliğin (Kurtuluş Teolojisi) etkisiyle solun dini gerici olarak gördüğü geleneksel bakışını yumuşatmaya yönelik yeni bir sol kültür gelişmektedir. Bunun yanında Ortadoğu'daki İslamcılığın antiemperyalist duruşu, Hizbullah'ta tezahür eden devrimci Şiiliğin Türkiye'deki benzerlerinden farklı oluşu, 12 Eylül sonrası gelişen ırkçılığa yönelik itirazın etkisiyle sol içinde belli bir azınlıkta İslam'ın gerici olmadığı ve ezilenlerden yana eşitlikçi bir yaklaşıma sahip olduğu düşüncesi gelişmeye başladığını ifade etmektedir. Bu sürece Ak Parti dönemiyle İslamcılık içinde yaşanan zenginleşme ve liberalleşen İslam bakışına yönelik aydınların ve gençlik çevrelerinin katkısı olduğu görüşündedir.

Solun yakın geçmişinde “Marks'ın Feuerbach eksenli din okumasındaki paganik ve kilise eksenli okuması içinde dinin yeryüzünün çarpıtılmış bir imgesi olduğu görüşü yerine, dinin çok daha önemli bir işleve sahip olduğunu öne süren Marks okumaları merkeze çıktı. Walter Benjamin'in tarihsel maddecilik ile Marks'ın birleşmesi gerektiği fikri, “Umut İlkesi” kitabı ile Tek Tanrıcı dinlerin etik ve ütopyacı boyutunu öne çıkaran Ernst Bloch sayesinde ve tabii bunların ayırıcına varılmasını sağlayan Michel Löwy ile Türkiye'deki sosyalistlerin kulakları, duyurgaları açık kesimi İslam'a farklı bir gözle baktılar” (Demirağ, 2011, 57).

Bu çerçevede Demirağ'a göre (2011) Türkiye'de de Kurtuluş Teolojisine benzer bir sorunsal İslam için de geçerlidir. Ancak İslam'da Hıristiyanlıktaki gibi “Hz. İsa'nın dağdaki vaazda dillendirdiği mutlak yoksulluk hali ve bunun manici/gnostik içeriği Kur'an'da mevcut” (Dermiar, 2011, 56) olmaması “Kurtuluş Teolojisinin Marksizan içeriğinin İslam'a taşınmasını

¹⁸ Hilafetin saltanata dönüşmesi, yöneticilerin zenginleşip halkın fakirleşmesi, bu düzeni yıkma girişimleri nedeniyle sadece 2,5 yıl halifelik yapan Ömer bin Abdulaziz'in zehirlenerek öldürülmesi, hür doğan insanların köleleştirilmesi (kölelik sisteminin savaş esirleriyle karıştırılması), cariyeliğin kurumsallaştırılması bozulmaya örnek olarak verilmektedir.

olanaksız bırakıyor’’ (Demirağ, 2011, 57). Bu bağlamda Demirağ İlhami Güler¹⁹ ve İhsan Eliaçık’tan²⁰ kendi bakış açısını şöyle ayırıyor: “...dinin hakikati olarak gördüğüm şeye sadık kalarak ama bu hakikati güncelleştiren bir içtihadında soldan, modern düşünceden istifade edilebileceğini düşünmem. Birilerine şirin gözükme, özellikle sol çevrelerde idol olmak için dinin temel gerçeklerini yadsıyarak, aşırı yorum olarak tanımladığım tevili tefsirin yerine geçirmek bu çabanın daha baştan ölü doğmasına neden olur’’ (Demirağ, 2011, 57).

Buna rağmen Demirağ (2011) sonrasında yine yöntem hatası yapıldığını Kurtuluş Teolojisi üzerinden İslam’a yaklaşıldığını, Hasan Hanefi’nin aydınlanmacılığının övüldüğünü, “Marksizm’le rekabet edebilme adına epeyce Marksistleştirilmiş üstelik de Marks’ın en sığ üçüncü dünyacı tarzda bir yorumlanması olarak Ali Şeriatî’nin Hanefilik ve tasavvuf kaynaşması sonrasında cumhuriyetle birlikte “...muhafazakarlaşmış ve özü iyice boşalmış Sünni gelenekle...” uyumsuzluğunun görmezden gelinerek ön plana çıkarıldığını “ya da artık klişe haliyle heterodoksi kavramı ile İslam’ın Alevileştirilmiş bir yorumu üzerinden İslami sol türetilmeye’’ (Demirağ, 2011, 58) çalışıldığını belirtmektedir. Demirağ’a (2011, 60) göre “İslam karşısında İslami Sol denen grup da Sol İlahiyat adı ile Kurtuluş Teolojisi’ni İslam’a eklemeye çalışanlar da İslam’a prokrütesvari bir biçimde eziyet ediyorlar.”

Demirağ’ın (2011, 60) düşüncesinde “...İslam ne Hz. İsa’da olduğu gibi mülksüzlüğü över, ne dünyalığı için çalışıp çabalamayı, rızkının peşinde koşmayı olumsuzlar, ne de zenginliği bencilliğe dönüşüp de tahakküm haline gelen servet hariç kınar, olumsuzlar. İslam dünya ile ahiret arasında ölçülü bir hayat önerir mümine.”

İnfak kapitalizmi baskılayan bir ölçüdür. Kur’an’ı ve sünneti veri alan bir toplum aşırı zenginlik ve aşırı yoksulluğu, servetin bir tahakküme dönüşmesini ortadan kaldırır. İslam’ın ölçüleri ile oluşan bir toplum dengesizliklerin olmadığı, sosyal refahın ya da gelir dağılımının adil olduğu bir toplumdur. Ama bu toplum ne modern sosyalizmdir, ne ortaçağ komünizmidir. Sanırım Kurtuluş Teolojisi’ni transfer etmeye çabalayanlar, yani kitabı aşırı yorum anlayışı ile okuyan İslamcı solcular ve sosyalistler metni çarpıtmadığı, anlamı altüst etmedikleri sürece istediklerine ulaşamazlar. İslam ne modern eşitlikçiliği, ne İsevi zühdü, Azizane bir hayatı herkes için ana yol olarak ortaya koyar (Demirağ, 2011, 60).

Dergide İslam-sol ilişkisini politik konjonktür çerçevesinde ele alan değerlendirmeler de yer almaktadır. Bekir Karakoç’un yaklaşımına göre (2012) İslam-sol ilişkisi bağlamında

¹⁹ İlhami Güler’in “Direniş Teolojisi”ne (2011) gönderme yapıyor. Burada Ali Şeriatî’nin (1997) ‘‘Dine Karşı Din’’inde olduğu gibi egemenlerin düzenine karşı gerek yerel gerekse küresel ölçekte yeni bir teolojinin imkanı sorguluyor.

²⁰ Eliaçık’ın özellikle eşitsizlik ve infak sorunundan bahsettiğini belirtiyor. İhsan Eliaçık’ın kendi görüşüne uygun ayetleri ilk anlamıyla ele alırken diğerlerini tevili etme yoluna gitmesini örnek gösteriyor.

Birikim’de gerçekleşen ‘‘sol-ilahiyat’’ tartışmaları, dönemin iktidarının muhafazakârlığı öne çıkararak duruşu karşısında eşitlik ve adaleti çağırarak bir muhalefet biçimidir ve ayrıca 1960’lı yıllarda gelişen İslam sosyalizm ilişkisindeki tarihsel ve teorik bilgi eşiğini aşmamıştır.

2.İhsan Eliaçık’ın ‘‘İslami Sosyalizm’’ine Umran’ın Yaklaşımı

Bir ilahiyatçı olarak Recep İhsan Eliaçık’ın İslam’ın özgün bir yorumunun geliştirilmesinde ve İslam ile sosyalist ilkeler arasında ilişki kurulmasında (2011a) dikkate değer bir katkı sunmuştur. Özellikle yakın dönemde ‘‘Antikapitalist Müslümanlar’’ ve ‘‘Emek ve Adalet Platformu’’ gibi sivil toplum kuruluşlarının fikren desteklenmesinde rol oynamıştır. İslam’ın temel ilkelerinin; bireye yönelik ameli ve topluma yönelik sosyal, politik ve iktisadi boyutta (2011b), Kur’an-ı Kerim’in ‘‘yenilikçi tefsiri’’ (2020) ve İslam tarihinin eleştirel okuması (2016) yardımıyla yeniden değerlendirilmesini vaaz etmektedir.

Eliaçık’ın telif eser listesi ve din yorumunun teorik çerçevesi oldukça geniştir. Burada özellikle İslam ve sosyalizm ilişkisi bağlamında öne çıkan bazı görüşlerine yer verilecektir. Bunlardan birincisi ‘‘sol ilahiyat’’ yazınında da ele alınan eşitlik ve adalet kavramlarının birbiriyle ilişkisi ve üstünlüğü meselesidir. Eliaçık (2011c) bu iki kavramı birbiriyle bütünleştirerek izah etmeye çalışır. Buna göre insanlar öncelikle birbirlerine eşit olarak yaratılmışlardır ve sonrasında eşitliğin bozulmasına şahit olan insan, içinden ‘‘fıskırıp çıkacak şekilde adalet’’ duygusuyla donatılmıştır. Bu eşitsizliğin giderilmesiyle insanların adalet duygusunun tatmin edilebileceğini düşünmektedir. İnsanların toplumsal yaşamdaki edimleriyle doğan eşitsizliklerin, Allah’ın takdiri olduğu şeklindeki inancın Emevi propagandasının ürünü olduğunu düşünmektedir. İnsanların yaradılışı sırasında Allah’ın takdir ettiği farklılıkların yine insanlar tarafından eşitsizliklerin oluşması ve korunması için kullanıldığını belirtmektedir. ‘‘...Kuran, bu eşitsizliği gidermek amacıyla, bilginin, iktidarın ve servetin belirli ellerde toplanmasına ve dönüp dolaşmasına şiddetle karşı çıkar’’ (Eliaçık, 2011c, 12) diyerek toplum üzerinde belirli bir azınlığın Gramsciyan manada her türlü hegemonik tahakkümüne karşı çıkmaktadır. Keza Eliaçık (2011b) açısından insanların birbirleri üzerinde ölçüsüzce eşitsizlik oluşturacak servet birikimi, Kur’an ve İslam’ın öncelikli mesajına aykırıdır. İslam öncesi Arap yarımadasındaki düzen (cahiliye) bugünkü liberal-kapitalist sistemle benzeştiğini, ‘‘İslam devrimiyle’’ bu düzenin sona erdiğini ve bu benzerlik nedeniyle İslam’ın da günümüzün kapitalist düzenine karşı olduğunu düşünmektedir. Sonuç olarak İslam’ın kapitalist düzenin değil, sosyalizmin öngördüğü toplum biçimine daha yakın olduğunu iddia etmektedir.

Eliaçık (2003) devlet olgusunu da adalet kavramıyla yeniden inşa etmeye çalışır. Eliaçık ‘‘diyalektik’’ bir okumayla adalet devletine giden süreçte; din devletini tez, laik devleti antitez ve adalet devletini sentez olarak tarif ediyor. Adalet devletinin; din ile devlet, milletle devlet

arasında dengeyi ve uyumu sağlayacağını, farklı çevrelerin bir arada yaşamaya yönelik korkularını gidereceğini düşünmektedir.

Eliaçık’ın “sosyal İslam” yaklaşımı; ötekinin durumunu diğerkâmcıca bir hissiyatla dert edinen, dayanışmayı benimseyen bir insan ve toplum modeline dayanır (2011c). Eliaçık (2011c, 13) “emek, emeğin hakkı, ezilenler, yoksullar, ...eşitsizlik, özgürlük, hürriyet” gibi kavramların iddia edildiği gibi modern kavramlar olmadığını, dini dünyadan devşirildiğini düşünmektedir. Modern sosyal bilim literatüründe daha çok sosyalist düşünceye has olduğu düşünülen kavramlar üzerinden insan ve toplum tahlili yapmaktadır.

Umra’da İhsan Eliaçık’ın önermelerine de yönelik tenkit yer alır. Eliaçık’ın “yeni İslami sosyalizm” yaklaşımını eleştiren Bekir Karakoç (2012) Eliaçık’ın aydınlanma aklına yakın olduğunu düşünmektedir ve yenilikçi İslam tezi ile ekonomi-politik görüşleri arasında uyumsuzluk olduğunu, ihtiyaçtan fazlasının dağıtılması gerektiğini düşünmekle “... ilkel komünizmin basit paylaşmacı modelini...” aşamadığını ileri sürmektedir.

Karakoç (2012) Eliaçık’ın Aydınlanmanın nüvelerini taşıyan bilime dayalı, pozitivist olmakla birlikte ahlakı ve adaleti de önceleyen yenilikçi aklının ortaya çıkıp toplumsallaşmasını Türkiye açısından anakronik bulmaktadır. Batı’nın geçirdiği tarihsel sürecin (üretim şeklinin değişimi, mülkiyet biçiminin değişimi, bireyin ve özel teşebbüsün ortaya çıkışı) Türkiye ölçeğinde de yaşanarak Eliaçık’ın arzuladığı yenilikçi aklın gerçekleşmesini diyalektiğin taraflarının tekrar belirmesinin imkânı nispetinde “ütöpik” görmektedir. Eliaçık’ın aklın araçsallaştırılarak totaliterleştiğine yönelik yakın geçmişteki gelişmelerden habersiz olduğunu düşünmektedir. Karakoç’a göre Eliaçık din yorumunda belirli bir usul (metot)²¹ ortaya koyamamıştır. Ayrıca Eliaçık’ın İslam tarihini özcü olmayan tarihselci bir bakışla yorumladığını, İslam tarihindeki “statükocu din odaklarının” temsil ettiği büyük anlatıları mahkûm ettiğini ancak yenilikçi din anlayışını izah ederken kendisi de büyük bir anlatı olan Ortodoks Marksist (sosyalist) kavramlara başvurduğunu böylece kendi din anlayışını tarih üstü kılmakta ve eleştirdiği din anlayışıyla benzeştiğini düşünmektedir. Buna göre İhsan Eliaçık:

... İtikat (melekler, cin, mucize vs.) ve ibadetleri bir şekilde tarihsel addediyor ve bunların ekonomi-politik ve maddi boyuttan okuyup değerlendirerek kutsal ve batını (manevi) boyuttan arındırıyor. Öte taraftan emek, ekmek, değer üretmek, artı-değer gibi kavram ve olguları kutsal bir mahiyete büründürüyor ve dinsel bir mistikliği hatırlatan ifadelerle öne çıkarıp övüyor (Karakoç, 2012, 111).

²¹ Örnek olarak Eliaçık’ın kendi din anlayışına uygun ayetleri düz yorumlamasını, diğerlerini ise tevil etmesini vermektedir.

Karakoç (2012) modern ulus devlet dini kavramların yerine modern kavramlar (ulus, bayrak, vs.) ikame ettiyse İhsan Eliaçık'ın da seküler kavramları kutsallaştırdığını iddia ediyor. Eliaçık'ın yaklaşımının İslami olup olmadığı ve "... bu kavram ve olguları savunmak için İslam'a gerek var mıdır? ..." sorusuna İslam'ın halkın üzerinde etkili olması ve Eliaçık açısından dinin gerek halkın uyutulması gerekse iyileştirilmesi noktasında bir afyon işlevi gördüğünü hatırlatarak cevaplamaktadır.

Mustafa Tekin de (2010) İhsan Eliaçık'ın sosyalizm ile İslam ilişkisine yönelik yaklaşımını ele almaktadır. Eliaçık'ın sol kavramları kullanarak yaptığı "paradigmatik boyutu zayıf, söylem düzeyinde kalan" eleştirinin İslam'ın kendi içinden yapılmasını arzulamaktadır. Eleştirinin iktisat odaklı olmasının kültürel, toplumsal ve siyasi olanı geri planda bıraktığını düşünmektedir. Ayrıca Eliaçık'ın İslam yorumunda ihtiyaç dışı her şeyin biriktirilmesini haram görmesi ve mülkiyete sınırlar getirilmesi yönündeki görüşlerinin tartışılmasını öngörmektedir. Bunun yanında Allah'ın sadece teolojik değil praxise²² yönelik tanımlanması da Tekin açısından dikkate değerdir.

Sonuç Yerine

Umran, İslam ile sol arasında kurulmaya çalışılan iletişime ve her bir çevrenin ötekinden devşirdiği kavramlara yönelik menfi ve müspet yönde eleştiriler içermektedir. Ancak Umran Dergisi'nin "sol ilahiyat" konusundaki temel yaklaşımı, bunu seküler bir teoloji oluşturma girişimi olarak görmesidir. İslam'ın kavram çeşitliliği bakımından sağ ve sol ideolojilerle değerlendirilmesinin mümkün olduğu görüşü dergide sıklıkla işlenmiştir. Bu durumda modern kavramlar ile dini kavramların ortaya çıkış sürecinin birbirinden bağımsız oluşu, ontolojik ve epistemolojik olarak farklılığı dile getirilerek sol kavramların yardımıyla İslam'ın yorumlanmasında zeminin sağlam olmadığı görüşü genel olarak savunulmaktadır. Ayrıca dindarlık kavramının semavi dinlere has görülmemesi sebebiyle sol çevrelerin bu kapsamdaki faaliyetlerine "sol dindarlığa" alan açma girişimi olarak bakılmaktadır. Bir diğer eleştiri konusu ise sosyalizmin eşitliği²³ ile Müslümanların iktisadi²⁴ ve sosyal²⁵ açıdan eşitliği arasında kurulmaya çalışılan benzerliğe yöneliktir. "Sol ilahiyat", "İslami sol" ya da "İslam sosyalizmi" gibi başlıklar altında insanların en azından iktisadi açıdan eşitlenmeye çalışılmasının İslam açısından daha belirleyici bir ilke olan adalete zarar vereceği

²² Allah'ın eyleme, amele, hayata dönük yüzü olarak tanımlanmaktadır.

²³ Gerek sosyalizmin gerekse liberalizmin bakış açısıyla ele alınmış eşitlik ilkesinin ve türevlerinin Aydınlanma sonrası ortaya çıkması sebebiyle semavi dinlerin zaviyesinden ele alınmasının epistemolojik açıdan yanlış olduğu vurgulanmaktadır.

²⁴ İnfak kurumu üzerinden yapılması öngörülmektedir.

²⁵ İnsanın Allah'a kulluğu üzerinden toplumsal düzeyde eşit görülmesi kastedilmektedir.

düşünülmektedir. Bu bağlamda dergide kabul gören yaklaşıma göre sosyalizmin tersine İslam açısından toplumsal düzeyde komünal bir eşitlik kurulması yerine bireyler arasında İslam ilkeleri çerçevesinde adaletin sağlanması daha olası ve tercih edilir bir çözümdür.

Sol İlahiyatın işlevine yönelik büyük oranda fikir birliğine varılan nokta ise İslam'ın sağ ve muhafazakâr çevreler tarafından dayatıldığı düşünülen yorumuna karşı geliştirilen eleştiriye zemin oluşturmasıdır. Bir diğer olumlu bakış ise sağ ve muhafazakâr ilahiyat anlayışı tarafından geliştirildiğine inanılan kudret ve merhamet temelli tanrı tasavvuru yerine adalet ve merhamet temelli tanrı anlayışının geliştirilmesine katkı sunduğu yönündedir. Bu duruma bazı yazarlar olumlu yaklaşıyor da Birikim'de de yazılarına yer verilen Dilaver Demirağ gibi yazarlar Müslümanların sermaye ve kapitalizm tarafından yutuldukça hapsedikleri statükocu din anlayışına yönelik eleştirinin soldan değil İslam'ın kendi içinden gelmesi gerektiğini düşünmektedir.

Umran Dergisi'nde sosyalistlerin dine bakışını değiştirme konusunda da bir çaba söz konusudur. Burada özellikle Marx'tan başlayarak olgunlaşan, dinin yanlısına ya da yanlış bir bilincin sonucu ortaya çıktığına yönelik görüşü çürütme girişimi dikkati çeker. Bu açıdan özellikle Dilaver Demirağ açısından Marx; kendi döneminin antropolojik bilgisine dayanarak dini paganizme indirgemiş ve insanların karşılaştıklarında anlam veremedikleri olayların etkisiyle din kurumunu geliştirdiklerini düşünmüştür. Ancak İslam'da ve diğer semavi dinlerde tanrı mutlak aşkın olduğu için insanın bu dünyaya ilişkin korkularını besleyen ve dini duygularını şekillendiren bir otorite söz konusu değildir. Ve hatta insan kulluk müessesesi üzerinden tanrının buyruğuna aracısız bağlı olduğundan modern bireye göre daha özgür kabul edilebilir. Umran'ın içeriğine bakıldığında sol ya da sosyalist çevreler, dine yönelik yaklaşımını gözden geçirirken Marx'ın belirli bir kalıba sığdırılmış görüşlerinden ziyade bu farklılığı dikkate almaları gerektiği ifade edilmektedir.

Günümüzde bazı ülkelerin²⁶ haricinde gelir dağılımındaki uçurum ortadadır. Küresel ölçekte ise her türlü iktisadi değerlerin dağılımındaki eşitsizlik düzeltilemez bir boyuta ulaşmıştır. Aydınlanma sonrasında, alternatif modernlik biçimleri dahil, önerilen reçetelerin toplumların; sosyal, ekonomik ve politik sorunlarına çözüm üretmediği ortadadır. Reel sosyalizmin çöküşü sonucunda "liberal demokrasinin nihai zaferiyle" (Fukuyama, 2012) iyice genişleyen küresel kapitalist sistem, mevcut sorunları çözmek yerine daha da derinleştirmiştir.

²⁶ Danimarka, Norveç, Finlandiya, İsviçre, Japonya, Güney Kore, Kanada, ... şeklinde sıralayabileceğimiz ülkelerde de liberal kapitalist sistem uygulanmaktadır. Ancak burada konu edilmesi olanaksız farklı parametreler sebebiyle en azından iktisadi açıdan kabul edilebilir bir refah düzeyine sahiptirler.

Liberal kapitalist sistemin insanın arzularını kamçılması ve hedonist bir yaşam tarzını teşvik etmesi Müslümanlar açısından dikkat edilmesi gereken bir durumdur. Peki İslam insanın hangi yanına hitap etmektedir? Müslümanın, tam olarak karşılanması olanaksız arzularının peşinde koşarak ötekinin durumu karşısında giderek duyarsızlaşması kulluk vicdanına²⁷ sığar mı? Müslümanın; buyurulduğu üzere iman ve ibadet etmesi, bu dünyaya ilişkin kulluğunu yerine getirmesi açısından yeterli midir? Müslümanlar, ezilenlerin durumu karşısında “Allah’ın takdiri” ne sığınıp süregelen her türlü toplumsal düzene rıza gösterip susacak mı, yoksa İslam’ın doğuşu öncesindeki sahneyi hatırlayıp onun toplumsal işlevini yeniden yerine getirecek mi? Müslümanlar, insanlar arasında zulme dayanan eşitsizliklere, yaratılıştaki farklılıklara bağlayıp rıza mı gösterecekler? Sol ilahiyat yazını, bu sorunların çözümüne ilişkin İslam’ın öngördüğü temel ilkeleri Müslümanların yeniden hatırlayıp özümsemesinde yardımcı olabilir.

Bir Müslümanın kendi dinini yaşamak için herhangi bir ideolojik düşünceye ya da kavrama ihtiyacı olmadığı açıktır. Ancak İslam dahil en azından semavi dinlerin belirli bir siyasal ve iktisadi düzen tarif etmediği de ortadadır. Bu durumda İslam’ın sol kavramlar üzerinden diyalektik materyalist bir yöntemle ele alınması, antropolojik bir yaklaşımla yaratılış fikrinin sıradanlaştırılması, teolojik önermelerle “Tanrı düşüncesinde” Hristiyanlıktakine benzer bir tartışma alanı açılması karşısında Müslümanlar ne yapmalıdır? Öncelikle sol ilahiyat söyleminde iki farklı amacın olduğunu belirtmek gerekir. Birincisi ana akım din anlayışını (Sünni İslam) değiştirmek, ikincisi ise mevcut toplumsal düzenin çarpıklığını göstermek için İslam’ın da bu toplumsal düzeni meşru gördüğü düşüncesini Müslümanların zihninden kazımadır. Birincisi daha çok entelektüel boyutta sürdürülmesi gereken bir tartışmadır ve Umran çevresinin bu konudaki kaygılarını anlamak mümkündür. Ancak ikinci amaca yönelik sol ilahiyat yazını değerlidir ve Umran çevresinin de bu içeriğin eleştirilmesi noktasında çekimser olduğu söylenebilir.

Kaynakça

Akkoç, Devrim Aydın. “Marksizme İslam’dan Bakmak: İmkanlar Ya Da İmkansızlıklara Dair”. *Birikim* 256–257 (2010), 110–119.

Alpman, Polat Sait. “Sol Siyaset, İslamcılık ve Sağ İlahiyat: ‘Sol İlahiyat’ Tartışmalarının Hermeneutik Bağlamı”. *Sosyal Bilimlerde Güncel Araştırmalar ve Yaklaşımlar*. ed. Batal Salih. 93–120. Ankara: Gece, 2018.

²⁷ Kulluk vicdanının temel karakteristiği merhamettir. Müslüman Allah’ın kulluğuna (merhametine) sığındığı için çevresine de aynı duygunun yayılmasına vesile olur.

Arslan, Abdurrahman. “İslam’dan, Sol Bir İslam Kadar Liberal Bir İslam Türetmek de Mümkün Değildir”. 2010.

Aydın, Mustafa. “Sol İslam ve Kavramların Dili”. *Umran* 188 (2010), 22–25.

Babacan, Mehmet. “Müslüman Orta Sınıf(In) Krizi”. *Umran* 188 (2010), 54–57.

Babacan, Mehmet Emin. “Sol Düşüncenin Din’le İmtihanı”. *Umran* 189 (2010), 36–38.

Belge, Murat. “Sol ve Din Konusu”. *Birikim (Haftalık)*. August 2020. Accessed December 9, 2020. <https://birikimdergisi.com/haftalik/10235/sol-ve-din-konusu>

Belge, Murat. “Solun Dine Bakışı”. *Birikim (Haftalık)*. November 2017. Accessed December 1, 2020. <https://birikimdergisi.com/haftalik/8625/solun-dine-bakisi>

Cengiz, Can. *Diyaloji Kavramı Bağlamında Birikim Dergisi’nde Medine Vesikası ve İslamcılık Tartışmaları*. Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, 2020. <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezSorguSonucYeni.jsp>

Cesur, Ertuğrul. *Müslüman Sosyalistler: Bir Kurtuluş Teolojisi Olarak İslam*. Eskiyeşi, 2012.

Çapık, Kenan. “Sol’u Çıkmazlarımız Mı Besliyor?” *Umran* 189 (2010), 39–43.

Demirağ, Dilaver. “İslam Sosyalist Olur Mu?” *Umran* 188 (2010a), 50–53.

Demirağ, Dilaver. “Din Halkın Afyonudur: Bir Klişe Olarak Marks ve Din”. *Umran* 190 (2010b), 48–51.

Demirağ, Dilaver. “Kurtuluş Teolojisini İslamileştirmenin Handikapları”. *Umran* 204 (2011), 55–60.

Eliaçık, Recep İhsan. *Yaşayan Kur’an*. İstanbul: İnşa, 2020.

Eliaçık, Recep İhsan. “Kuran’da Eşitlik ve Sosyal Adalet”. *Ortadoğu’da ve Türkiye’de Emek ve Adalet Mücadelesi Sempozyumu*. 11–13. Emek ve Adalet Platformu, 2011c.

Eliaçık, Recep İhsan. *Sosyal İslam: Dinin Direği Paylaşımıdır*. İstanbul: Destek, 2011a.

Eliaçık, Recep İhsan. *Adalet Devleti: Ortak İyinin İktidarı*. İstanbul: İnşa, 2003.

Eliaçık, Recep İhsan. *Öteki İslam Tarihi-3*. İstanbul: İnşa, 2016.

Eliaçık, Recep İhsan. *Mülk Yazıları*. İstanbul: İnşa, 2011b.

Fukuyama, Francis. *Tarihin Sonu ve Son İnsan*. İstanbul: Profil, 2012.

Güler, İlhami. *Direnış Teolojisi*. İstanbul: Ankara Okulu, 2011.

Karaca, Alaaddin. “Doğumunun Yüzüncü Yılında Kemal Tahir Soruşturması”. 2010.

Karakoç, Bekir. “İhsan Eliaçık ve (Yeni) İslami Sosyalizm”. *Umran* 215 (2012), 103–113.

Mengüşoğlu, Metin Önal. “Türkiye’de Dindarlık Profili”. *Umran* 188 (2010), 26–35.

Miles, Matthew B. - Huberman, A. Michael. *Nitel Veri Analizi*. Ankara: Pegem, 2015.

Özdoğan, Kazım. “Bir Özgürlük Teolojisinin İmkanları Üzerine”. *Birikim* 250 (2010a), 26–36.

Özdoğan, Kazım. “Hangi ‘İslam’, Neden’ Sol İlahiyat’?” *Birikim* 259 (2010b), 31–39.

Özdoğan, Kazım - Devrim Aydın Akkoç (eds.). *Sol İlahiyat Dini Soldan Okumak*. İstanbul: Birikim, 2015.

Öztürk, Armağan. “Birikim Dergisinde Liberal Sol İdeoloji Üzerine Bir Değerlendirme”. *Doğu Batı* 59 (2011), 177–204.

Punch, Keith F. *Sosyal Araştırmalara Giriş: Nicel ve Nitel Yaklaşımlar*. Ankara: Siyasal, 2014.

Sıbai, Mustafa. *İslam Sosyalizmi*. İstanbul: Dergah, 1976.

Sönmez, Burhan. “Ütopya: Sol İlahiyat! Birikim”. *Birikim* 246 (2009), 34–41.

Sönmez, Burhan. “Kötülük ve Aşk Arasında: Sol İlahiyat”. *Birikim* 258 (2010), 7–18.

Şeriati, Ali. *Dine Karşı Din*. İstanbul: İşaret, 1997.

Tekin, Mustafa. “Mülk Yazıları’na Bir Kritik”. *Umran* 188 (2010), 36–40.

Umran. “Hakkımızda”. 2 Eylül 2020. <http://www.umrandergisi.com.tr/hakkimizda-pg5.html>

Vannesson, Pascal. “Vaka İncelemeleri ve Süreç Takibi: Kuramlar ve Pratikler”. ed. Porta Donatella Della - Keating Michael. 271–290. İstanbul: Küre, 2015.

Zaptçioğlu, Dilek. “Dietrich Bonhoeffer ve Ali Şeriati’de Sol İlahiyatın İzleri: Tanrıya Aşağıdakilerin Penceresinden Bakmak”. *Birikim* 244/245 (2009), 56–71.

Zaptçioğlu, Dilek. “Seküler Zeminin Kaybı - Ortak Dilin ve Geleceğin Kaybı: Filistin’e Solun Penceresinden Bakmak”. *Birikim* 251/252 (2010), 79–88.

Arabacı Alanı Mahallesi Mustafa Ocak Sokak No:9 D:2 Serdivan/Sakarya
+90 (532)769 5899
<https://dergipark.org.tr/tr/pub/seyad>
e-posta: seyad@sakarya.edu.tr